MANZUM OĞUZNÂME

KEMAL ERASLAN

GİRİŞ

Zengin bir destan geleneğine sahip olan Türkler'in çeşitli devir ve sahalarda meydana getirdikleri *Yaradılış, Türeyiş, Göç, Ergenekon, Bozkurt, Şu* gibi destanî rivâyetler ile (bilgi için bk. Köprülüzâde Mehmed Fuâd, *Türk Edebiyatı Tarihi,* İstanbul 1926, s. 50-76) Radloff'un Kırgız Türkleri arasından derlediği *Manas Destanı* (bk. W. Radloff, *Proben, der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens,* Sanktpetersburg 1885, c. V) yanında, Oğuz Türkleri'nin gerek Oğuz Kağan'ın şahsiyeti, gerekse kendi iç mes'eleleri etrafında teşekkül eden destanî rivâyetleri de önemli bir yer tutar. Umûmiyetle *Oğuznâme* diye adlandırılan bu rivâyetlere âit başlıca metinler şunlardan ibarettir : Reşîdü'd-dîn'in *Câmi'ü't-tevârîh* adlı tanınmış eserinde yer alan rivâyet, Uygurca *Oğuz Kağan destanı*'ndan bir parça, Ebu'l-Gâzi Bahâdır Han'ın *Şecere-i Terâkime*'si, Yazıcızâde Alî'nin İbn-i Bibi'nin *El-evâmirü'l-alâ'iyye fi'l-umûri'l-alâ'iyye* adlı eserinin tercümesi olan *Târîh-i Âl-i Selçuk*'unun başında yer alan ve Reşîdü'd-dîn'in bir özeti olan rivâyet, *Dede Korkut Oğuznâmeleri* (bunlar hakkında bk. Faruk Sümer, *Oğuzlar'a Âit Destanî Mahiyette Eserler,* Ank. Üniv. DTCF. Dergisi, c. XVII, sy. 1-2, Ankara 1959, s. 359-455) ile burada yeni bir neşrini yaptığımız Uzunköprü'de ele geçen bir mecmuada yer alan manzum bir *Oğuznâme*'dir.

Uzunköprü nüshası :

Yeni bir neşrini yaptığımız *Oğuz Kağan destanı*'nın bu manzum ve islâmî varyantı, Uzunköprü'de Seyyid Ali adında bir şahsın kitapları arasında bulunan bir mecmuada yer almaktadır. Bugün kayıp olan bu mecmua, verilen bilgiye göre 15 varaktan ibaret olup 4 varakı manzum bir *Oğuznâme*'yi, 11 varakı da *Atebetü'l-hakâyık*'tan bir bölümü içine almakta imiş. Baştan, ortadan ve sondan eksik olan mecmuanın istinsah yeri, istinsah tarihi ve müstensihi belli değilmiş (bk. R.R. Arat, *Atebetü'l-hakayık,* İstanbul 1951, s. 32-33). Fuâd Köprülü de bir yazısın-

da aynı bilgilerin yanında, mecmua eb'adının 12,5 X 19 olduğunu kaydetmektedir (bk. Köprülüzâde M. Fuat, "Hibet al-Hakayık hakkında yeni bir vesika daha", *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar,* İstanbul 1934, s. 84). Bu manzum *Oğuznâme*'yi ilk defa neşreden H.N. Orkun ise mecmua hakkında yeterli bilgi vermemekte, sâdece mecmuanın kimden ve nasıl intikal ettiğini belirtmekle yetinmektedir (bk. *Oğuzlara Dair,* Ankara 1935, s. 96). Bu tip eserlerin anonim olması sebebiyle, metni kimin nazmetmiş olduğuna dâir mecmuada herhangi bir kaydın bulunamaması da normal karşılanmalıdır.

Metnin yazısı oldukça okunaklı bir ta'liktir. Her sahifede çift sütun üzerinde 13 beyit bulunmaktadır. Müstensihin dikkatsiz biri olduğu yer yer yanlış ve eksik yazılışlardan anlaşılmaktadır. Yanlış yazılışlar dip notta, eksik yazılışlar da [ ] içine alınmak suretiyle tamamlanarak metinde belirtilmiştir.

Uzunköprü nüshasının muhtevası :

Uzunköprü nüshasındaki bu manzum *Oğuznâme,* Reşîdü'd-dîn'in *Câmi'ü't-tevârîh* adlı eserinin birinci cildinin başında yer alan Oğuz rivâyetlerinin, Yazıcızâde Alî'nin *Târîh-i Âl-i Selçuk* adlı eserinin başında yer alan *Oğuznâme*'de olduğu gibi, bir özeti durumundadır. 104 beyitten ibaret olup mesnevî tarzında nazmedilen bu varyant, metnin baştan ve sondan eksik olması sebebiyle, sâdece Oğuz'a âit rivâyetlere yer vermektedir. Bunlar, Oğuz'un doğuşu, üç gün sonra anasının südünü emmeyişi ve anasını İslâmiyet'e dâvet edişi, kendisine Oğuz adını verişi, ahlâkı ve meziyetleri, evlenişi, ilk iki karısı olan amcalarının kızlarını, İslâmiyet dâvetini reddedişleri sebebiyle sevmeyişi, hak dinini kabul eden üçüncü karısının ise Oğuz tarafından sevilişi, diğer iki kadının üçüncü karısını kıskanıp Oğuz'u babasına şikâyet edişleri ve Oğuz'un yeni bir din tutup ata dininden uzaklaştığını haber verişleri, Kara Han'ın Oğuz'u öldürmeye karar verişi, Oğuz'un babası ve amcaları ile yaptığı savaşta gâlip gelişi ve nihayet Oğuz'un fethettiği yerlerin zikredilişi'nden ibarettir.

Yazıcızâde *Oğuznâme*'sinde de aynı rivâyetler yer aldığı gibi (bk. Târîh-i Âl-i Selçuk, Topkapı Revân Ktp. 1390, 1b-14b), ayrıca «*Oġuzuñ vaṣiyyet idüp töre ḳoduġı ve aḫlāḳı ve sīreti ve emṣāl ve ḥikmet sözleri*» başlığını taşıyan bir kısım da bulunmaktadır (bk. aynı yazma, 15a-19b) ki bu kısım Uzunköprü nüshasında yer almamıştır.

Uzunköprü nüshasının vezni :

Metnimiz arûzun bahr-i tekârüb veya bahr-i mütekârib adı verilen feûlün, feûlün, feûlün, feûl vezni ile yazılmıştır. Şehnâme vezni de denilen bu ölçü, yer

yer aksaklıklara rağmen metnimizde başarıyla kullanılmıştır, denilebilir. Vezin aksaklıkları sırası geldikçe dip notlarda belirtilmiştir.

Uzunköprü nüshasının imlâ husûsiyetleri :

Metnimizin imlâ husûsiyetleri kısaca şu noktalarda özetlenebilir:

1. Ünlülerin yazılışı tam bir kararlılık göstermemektedir. Bazı kelime kök ve gövdeleri ile bazı eklerde devamlı olarak bir kısım ünlülerin yazılmadığı görülmektedir. Bunlar metinde ( ) içine alınarak belirtildiğinden burada ayrıca misâllerle ele alınmasına lüzum görülmemiştir.

2. Türkçe ve yabancı asıllı kelimelerde ç sesi hep ج ile yazılmıştır : *atımçı* اتيمجى (19), *çāremiz* جاره‌مز (63), *çını* جينى (9), *ḫalaç* خلج (94), *saçar* سجار (88) v.b. gibi.

3. Zarf-fiil eki -p daima ب ile yazılmıştır : *bolup* بولوب (70), *ḳılıp* قيليب (1), *silep* سيلاب (10), *tutup* توتوب (33), yükünüp يوكونوب (32) v.b. gibi.

4. ñ sesi daima نك şeklinde yazılmıştır : *añgladı* انكلادى (17), oğuznuñg اوغوزنونك (21), *t(e)ñgri* تنكرى (44) v.b. gibi.

5. Türkçe kelimelerde yan yana bulunan iki *t* ünsüzü tek ت ile yazılmıştır. Metinde yazılmayan ikinci *t* sesi ( ) içinde belirtilmiştir.

6. Bazı ekler Uygur imlâ geleneğinin tesiri ile ayrı yazılmıştır. Bu durumdaki ekler metinde - ile belirtilmiştir.

7. Bazı yanlış yazılışlar metinde dip notta belirtilmiştir.

8. Eksik yazılan ses ve ekler metnimizde [ ] içine alınarak tamamlanmıştır.

Uzunköprü nüshasının dil husûsiyetleri :

Uzunköprü nüshasının dil husûsiyetlerine geçmeden önce bu husûsta ileri sürülen görüşleri kısaca belirtelim: Metni ilk defa neşreden H.N. Orkun, «Metnin dili Aybe-tül-hakayık'ın dilidir. Orada geçen sözler aynı mânada burada da kullanılmaktadır.» demektedir (bk. *Oğuzlara Dair,* s. 96). Bizce metnin dilini *Atebetü'l-hakâyık*'ın dili ile bir tutmak doğru değildir. Bilhassa w (ۏ) sesi bakımından metnimiz tamamen ayrı bir husûsiyet göstermektedir. *Atebetü'l-hakâyık* için mühim bir husûsiyet olan bu ses, metnimizde yer almamaktadır. Metnimizin dili-

nin b>w>v inkişâfının tamamlanmasından sonraki bir devreye, bir ihtimal olarak Karahanlı Türkçesi ile Klâsik Çağatay öncesi arasındaki bir devreye âit olduğu söylenebilir. Fuâd Köprülü ise «Şark Türkçesi ile mesnevî şeklinde yazılmış manzum bir Oğuznâme parçasıdır.» demektedir (bk. *Araştırmalar*, s. 84). Ancak «Şark Türkçesi» tabiri umûmî bir mâna taşıdığından, metnin dilinin hangi saha ve devreye âit olduğunu açıkça belirtmekten uzaktır. R.R. Arat da, *Atebetü'l-hakâyık* neşrinde daha ziyade mecmuadaki *Atebetü'l-hakâyık* metninin dili üzerinde durmuş, destan metnini ele almamıştır (bk. aynı neşir, s. 32-34). Z.V. Togan, Reşîdü'd-dîn Oğuznâmesinden bahsederken, «Bazı Oğuznâme nüshasında *sizler* yerine *siler, Hind* yerine *Enekdet* isminin gelmesi, bu Oğuznâme'nin evvelce Argu dilinde yazılmış olduğunu gösterebilir.» demektedir (bk. A. Zeki Velidi Togan, *O ğ u z Destanı-Reşideddin Oğuznâmesi,* Tercüme ve Tahlili, İstanbul 1972 s. 119). Her nekadar metnimizde *siler* şekli kullanılmış ise de, bu noktayı dikkate alarak Togan'ın görüşüne katılmak oldukça zordur.

Aşağıda da izah edeceğimiz ses ve şekil husûsiyetleri göz önüne alınırsa, metnimizin dilinin Klasik Çağatay yazı dili öncesi 13. veya 14. asra âit Doğu Türkçesi metni olduğu kabul edilebilir.

Metnin ses ve şekil husûsiyetleri başlıca şu noktalarda toplanabilir :

1. Tasrif ve teşkil eklerindeki *ġ/g* sesi muhafaza edilmekle beraber, bazen ünsüz uyumu neticesi bu sesin *ķ/k*'li şekli de görülmektedir (bk. indeks).

2. Birden fazla heceli kelime sonundaki *ġ/g* sesi muhafaza edilmiş, bir misâlde sertleşmiş (*ķ(a)muķ* < *ķamuġ* (33), bir misâlde ise düşmüştür (*ķ(a)tlan-* < *ķatıġlan-* (20)).

3. *d*>*z*>*y* inkişafı bakımından metnimiz karışıklık göstermektedir (bk. not : 2).

4. *b*>*w*>*v* inkişafı bakımından metnimiz *v* tarafında olması ile Karahanlı ve Harezm Türkçesi'nden ayrılmaktadır (bk. not : 12).

5. Metnimizde *y* protezi bakımından da durum karışıktır, *y*'li ve *y*'siz şekiller metinde bir arada bulunmaktadır (bk. not : 11).

6. *v* protezi bakımından metnimizde *v*'siz şekiller yer almaktadır (bk. not : 25).

7. Pronominal *n* metnimizde bazen yer almış, bazen de almamıştır (bk. not : 5).

8. Kelime başında *t-* normal olarak muhafaza edilmiştir, sâdece *ti-* fiili *di-* şekliyle de geçmektedir. (bk. indeks)

9. *e / i* (veya *e / ẹ*) inkişafı bakımından metnimizde bir istikrar yoktur (bk. not : 4).

10. Yardımcı ünlüler eskiden olduğu gibi metnimizde de düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlanmıştır.

11. Hâl ekleri bakımından metin şu şekilleri göstermektedir :

İlgi hâli	:	*-nıñg / -niñg; -nuñg / -nüñg*
Vasıta hâli	:	Umûmiyetle *-nı / -ni,* 3. şahıs iyelik ekinden sonra *-n* (Eski Türkçe'de isimlerden sonra kullanılan *-ġ / -g* ise metnimizde hiç geçmemektedir).
Çıkma hâli	:	Normal olarak *-ġa / -ge, bazen de -ḳa / -ke,* nadir olarak *-a / -e*
Bulunma hâli	:	*-da / -de,* bir misâlde ise *-te* (*ʿāḳıbette* 30).
Verme hâli	:	*-dın / -din*
Yükleme hâli	:	*bile, birle, birile* edatı ile teşkil edilmektedir; iki misâlde de eski *-n* ekinin kalıplaştığı görülmektedir : *közün* (35), *küçün* (4).
Eşitlik hâli	:	*teg* edatı ile teşkil edilmektedir.

12. İyelik eklerinin durumu şöyledir :

Teklik	1. şahıs :	*-m*	Çokluk	1. şahıs :	*-mız / -miz*
	2. şahıs :	*-ñg*		2. şahıs :	*-ñgız / -ñgiz*
	3. şahıs :	*-ı / -i*			*-ñguz / ñgüz*
		-sı / -si		3. şahıs :	*-ları / -leri*

13. İsimden isim yapma eklerinden *-lıġ / -lig; -luġ / -lüg* ve *-sız / -siz, -suz/ -süz* düz ve yuvarlak ünlülü şekilleri ile görülmektedir. (bk. indeks).

14. Şekil ve zaman eklerinin durumu metnimizde şöyledir :

Geniş zaman	:	*-r, -ar / -er, -ur / -ür*
Görülen geçmiş zaman	:	*-dı / -di, -tı / -ti*
Öğrenilen geçmiş zaman	:	*-mış / -miş*
Gelecek zaman	:	*-ġa / -ge, -ġay / -gey*
Şart	:	*-sa / -se*
Emir	:	

Teklik	1. şahıs :	*-ayıñg / -eyiñg* bazen *-ay / -ey*	Çokluk	1. şahıs :	*-alıñg / -eliñg*
	2. şahıs :	(metinde yok)		2. şahıs :	*-ñg*
	3. şahıs :	*-sun / -sün*		3. şahıs :	(metinde yok)

Menfi geniş zaman : *-maz / -mez, -mas / -mes*

15. Metinde geçen isim-fiil ekleri şunlardır : *-ar / -er, -ur / -ür; -ġan / -gen, -ḳan / -ken; -mış / -miş*

16. Zarf-fiil ekleri olarak da metnimizde şunlar görülmektedir : *-a / -e, -u / -ü; -may / -mey; -p*

17. *tur-* yardımcı fiili bildirme fonksiyonunda kullanıldığında umûmiyetle *-dur / -dür, -tur / -tür* şeklinde ekleşmiş olarak geçmektedir (bk. indeks)

18. Şahıs zamirlerinin ve çekimli şekillerinin durumu ise metnimizde şöyledir :

Teklik	1. şahıs :	*men / min, meniñg, mini, mañga, minde*
	2. şahıs :	*sin, sini, sañga*
	3. şahıs :	*ol, anıñg, anı, añga, andın*
Çokluk	1. şahıs :	*biz, biziñg, bizni, bize*
	2. şahıs :	*siz, sizni, sizdin; siler, silerge*
	3. şahıs :	(metinde geçmemektedir)

19. Dönüşlülük zamiri olarak metnimizde *öz* kullanılmıştır.

20. İşâret zamiri olarak kullanılan *bu*'nun çekimli şekilleri şöyledir : *munuñg, bunlar / munlar, bularnıñg, bularnı, bularġa.*

21. Metnimizde kullanılmış olan pek çok eş-mânalı kelimelerin (synonyme) başlıcaları şunlardır: *ay- / ayıt- / ayt- ~ söyle- ~ sözle-; barı ~ barça ~ köp ~ telim; emçek ~ emüg; it- ~ ḳıl-; keyin ~ soñ; kiç- / keç- ~ öt-* v.b. gibi.

Uzunköprü nüshasının ilk neşri

Uzunköprü nüshasındaki manzum *Oğuznâme,* ilk defa H.N. Orkun tarafından, *Ülkü* mecmuası'nda «*Bir Oğuz Efsanesi*» başlığı altında, metin, tercüme ve fotokopi olarak neşredilmiştir (bk. Ülkü, Halkevleri Dergisi, c. 6, sy. 3-4, Birinci Kânun, s. 267-275). Aynı neşir, daha sonra nâşirin «*Oğuzlara Dair*» adlı eserine indeks ilâvesi ile alınmıştır (bk. *Oğuzlara Dair,* Ankara 1935, s. 96-107 Asıl Metin, s. 108-120 Tercüme, s. 121-133 İndeks ve sekiz sahife fotokopi).

H.N. Orkun'un neşri ilmî bir neşir olmaktan çok uzak olduğu gibi, metnin tesbiti ve transkripsiyonu bakımından da oldukça hatalıdır. Bu hataları birer birer belirtmek lüzumsuz olacağından, bunları üç noktada toplayıp ifâde etmeyi uygun bulduk:

1. Metin bir hayli yanlış okunduğu gibi, neşir filolojik esaslardan da oldukça uzaktır.

2. Yer yer asıl metin ile tercüme arasında tutarsızlıklar mevcuttur.

3. İndeks tertip bakımından gramatikal indeks esaslarından yoksun olduğu gibi, bazı kelimeler mânalandırılmamıştır.

Buna rağmen, bizdeki Türkoloji çalışmalarının o zamanki durumu göz önüne alınırsa, bunları normal karşılamak ve H.N. Orkun'un hizmet ve gayretini şükranla anmak gerekir.

O.Ş. Gökyay, «*Oğuzlara Dair*» adlı esere yazdığı bir tanıtma ve tenkid yazısında, metin, tercüme ve indeksle ilgili aksaklıkların bir kısmına işâret etmiş ve bazı yanlışları düzeltmiştir (fazla bilgi için bk. Orhan Şaik, *Oğuzlara Dair*, Ülkü, Halkevleri Dergisi, c. 7, sy. 38, Nisan 1936, s. 148-155).

Yeni neşirde göz önünde tutulan esaslar:

Uzunköprü nüshasında yer alan bu manzum *Oğuznâme*'yi yeniden neşre hazırlarken göz önünde tuttuğumuz ve kabul ettiğimiz esasları başlıca şu noktalarda özetleyebiliriz:

1. Metni mümkün olduğu kadar tam ve doğru olarak tesbit etmeye çalıştık. Bununla beraber bir iki kelime üzerinde kesin bir karara varamadığımız için bunları metinde eski yazı ile vermeyi ve notlar bölümünde izah etmeyi uygun bulduk.

2. Metnin imlâ husûsiyetlerini de belirtmek için Türkçe kelimelerde yazılmayan ünsüzleri ( ) içinde, tamamlamaları da [ ] içinde belirttik.

3. Ayrı yazılan ekler, tire ile belirtildi.

4. Tercümede mümkün olduğu kadar metne sadık kalındı, ancak mânayı tamamlamak için gerekli ilâveler, ( ) içine alındı.

5. İndeks ise, bütün gramer şekillerini ve çeşitli kullanışları belirtecek şekilde tertip edildi.

METİN

I 1 (1) ḳ(a)ra ḫan ulusnı tüzet(t)i bilip
ḫudānı unutup y(a)man iş ḳılıp

2 (2) iẓi rūzī ḳıldı bir oġlan añga
ne kim ḳışşalarnı ayayın s(a)ñga

3 (3) toġup üç kün öt(t)i emüg em(m)edi
anasınıñg hergiz südi t(a)m(m)adı

4 (4) anası ḳ(a)tıġ ḳ(a)ẓġu oġlı üçün
birip emçek ana ni ḳılsun k(ü)çün

5 (5) tüşinde körer oġlı aytu[r] añga
eṣ(i)tseñg anam bir sözüm bar s(a)ñga

6 (6) sin ol t(e)ñgri-ġa büt īmān-ġa ulan
ḳoy ol bāṭıl işni bu yan-ġa ulan

7 (7) eger mundaġ itseñg emer m(e)n sini
yoḳ erse öler m(e)n n'iter s(e)n mini

8 (8) anası eṣ(i)t(t)i bu sözni turup
şükür ḳıldı ḫaḳ-ḳa yüzini sürüp

9 (9) çını birle büt(t)i yaratḳan-ġa ol
bu işdin tuyundı ni ḫoş toġrı yol

10 (10) eme b(a)şladı ol oġul süt tilep
anası emüzdi b(a)şını silep

11 (11) bir ıl kiçti oġlan uluġ bold[ı] ḫoş
anası sözindin ḳılur irdi cūş

---

(4) İkinci mısra metinde «*birip emçek anası ni ḳılsun k(ü)çün*» şeklindedir ki vezne göre bir hece fazlalık vardır.

(5) Birinci mısra metinde «*tüşinde körer kim oġlı aytu[r] añga*» şeklinde olduğundan vezin gereği «*kim*» kelimesi fazladır.

TERCÜME

(1) Kara Han ulusu bilip (bilerek) düzene koydu,
(fakat) Hüdâ'yı unutup (unutmakla) kötü iş yaptı.

(2) Tanrı ona bir oğlan nasip etti,
ne kıssaları varsa, sana söyleyeyim.

(3) Doğup, üç gün geçti, meme emmedi,
anasının asla südü damlamadı.

(4) Anası oğlu için çok kaygılı idi;
güçlükle meme vermekten başka ne yapsın?

(5) Rüyasında görür ki oğlu ona
«İşitsen, anam, sana bir sözüm var.» der.

(6) «Sen o Tanrı'ya inan, îmana gel,
o bâtıl işi koy, bu yana gel(katıl).

(7) Eğer böyle yaparsan, ben seni (südünü) emerim;
yoksa (aksi halde) ölürüm, beni neylersin?»

(8) Anası bu sözü işitti (işitince), durup
Hakk'a yüz sürüp şükür kıldı.

(9) O (anası) Yaradan'a sıdkı ile îman etti,
bu işten ne hoş ve doğru bir yol...

(10) O oğul (çocuk) süt dileyip emmeğe başladı;
anası da başını okşayarak emzirdi.

(11) Bir yıl geçti, oğlan iyice büyüdü;
anası sözünden coşuyordu.

12 (12) atası ḳ(a)ra ḫan s(e)ve başladı
köp il-niñg içinde anı ḳaşladı

13 (13) ayur bir kün erte oġul atı-nı
dimedük, t(i)yeliñg munuñg ẕātı-nı

II 1 (14) meşveret ḳılalıñg özińge b(u)run
اور|كاني yoḳtur munuñg t(e)g y(u)run

2 (15) m(e)niñg urġum içre munuñg t(e)g kişi
yoḳ irdi bu bolġay ḫalāyıḳ b(a)şı

3 (16) kim aş tart(t)ı barça yidiler boġuz
oġul öz atını atadı oġuz

4 (17) eş(i)tken bu sözni barı tañgladı
oġuznuñg işi-ni ḳ(a)muġ añgladı

5 (18) yüz[i] kö[r]klüg erdi ḳılıḳı sılıġ
köñgüli mihirlig sözi ḫūb yılıġ

6 (19) atım-çı bahādur yüreklig özi
uyatlıġ müselmān çınoḳ-tur sözi

7 (20) bu iş birle avġa müdām aṭlanur
kim öz dīni içre ḳ(a)tıġ ḳ(a)tlanur

8 (21) atası ḳ(a)ra ḫan oġuznuñg üçün
inisi ḳızını köçürdi küçün

9 (22) uluġ toylar it(t)i ulus toyladı
oġuz öz ḫatunı bile toyladı

10 (23) alur cüftige kim mini sin tiseñg
s(e)ver m(e)n sini ḫoş müselmān iseñg

11 (24) ḫatunı bu sözni ḳabūl ḳılmadı
oġuz hem közi-ge anı ılmadı

---

(13) *ẕātını* kelimesi metinde زاتى نى şeklinde yazılmıştır.

(14) *yoḳtur* kelimesi metinde يوقتور şeklinde yazılmıştır.

(22) Birinci mısrada ifâde bozukluğu vardır, cümlenin fâili teklik L. şahıs olduğundan *cüftige* kelimesi ya *cüftke*, ya da *cüftümge* olmalıydı.

(24) İkinci mısra metinde «*oġuz hem anı közige anı ılmadı*» şeklindedir, dolayısiyle *anı* kelimesinin biri fazladır.

(12) Babası Kara Han, (onu) sevmeğe başladı,
çok halkın içinde onu itibarlı kıldı (övdü).

(13) (Kara Han) bir gün sabahleyin «Oğul adını demedik (ona ad koymadık), bunun kişiliğinden bahsedelim.» dedi.

(14) «Önce kendisiyle görüşelim,
bunun gibi ---------- yoktur.

(15) Benim soyum içinde bunun gibi kişi yok idi,
halkın başı (önderi) bu olacak.»

(16) Ziyâfet çekti, herkes doyasıya yedi;
oğul da kendisini «Oğuz» diye adlandırdı.

(17) Bu sözü işiten herkes hayret etti;
Oğuz 'un işini tamamı anladı.

(18) Yüzü güzel, ahlâkı temiz,
gönlü vefalı, sözü cana yakın idi.

(19) Kendisi atıcı (nişancı), bahadır, yürekli,
terbiyeli, müslüman ve gerçek sözlü idi.

(20) Bu iş ile daima ata binip ava gider,
dini içinde (din yolunda) çok çabalardı.

(21) Babası Kara Han, Oğuz için,
küçük kardeşinin kızını güçlükle eve getirdi.

(22) Büyük ziyâfetler verdi, halkı dâvet etti;
Oğuz da kendi hatunu ile eğlendi.

(23) «Eğer (Tanrı'ya îman ettiğini) desen, beni eş olarak alırsın;
iyi müslüman olursan, ben de seni severim.»

(24) Hatunu bu sözü kabul etmedi,
Oğuz da ona değer vermedi.

12 (25) ﺧﺎﺗﻮ ḫatun t(e)g evinde t(u)rur
oġuz kirse çıḳsa anı köp urur

13 (26) atası ḳ(a)ra ḫan körüp bildi çın
inisi ḳızıġa oġuz ḳıldı ḳın

III 1 (27) y(a)na bir inisi bu kür ḫan ḳızın
ay(ı)t(t)ı oġuzġa ḳıl emdi güzīn

2 (28) anı taḳı aldı oġuz s(e)vmedi
t(a)yaḳ-dın közi-ni anıñg açmadı

3 (29) ayur bir iziġa çınoḳ büte sin
s(e)veyin sini ḫoş cān(ı)m birle min

4 (30) yoḳ erse munuñg t(e)g bil ay turġuñg uş
ʿāḳıbette bolġuñg s(e)n uş minde boş

5 (31) ḳız aytur uluġ söz bu söz sözleme
atañg dīni-ni tut ögün közleme

6 (32) barur m(e)n ḳ(a)ra ḫan ḳ(a)t(ı)nda t(u)rup
yükünüp ayur m(e)n yüzümni urup

7 (33) oġuz çıḳtı sizdin tutup özge dīn
t(i)yür m(e)n t(i)di kör bu ḳ(a)muḳ bedin

8 (34) oġuz tındı artuḳ aġız açmadı
özin yıġdı özge sözin s(a)çmadı

9 (35) iki ḳızını özge közün körmez ol
bularnıñg ḳ(a)tıġa y(a)v(u)ḳ turmaz ol

10 (36) atası ḳ(a)ra ḫan bu işni bilip
oġuzḳa ay(ı)ttı āheste k(e)lip

11 (37) y(a)na bir inisi ḳızın al tidi
muvāfıḳ tüşürgey anı bir izi

12 (38) ḳola birdi anı oġuzġa özi
y(a)raşur bu ḳızġa oġuznuñg sözi

13 (39) oġuz bir kün avdın k(e)lürde körer
ataġlıḳı ḳızını t(a)n(ı)r hem sorar

---

(27) *güzīn* kelimesi metinde گوزين şeklinde yazılmıştır.

(25) ـلدو hatun gibi evinde durur,
Oğuz girse çıksa (eve her gelişinde ve evden ayrılışında) onu çokça döver.

(26) Babası Kara Han, görüp iyice bildi ki,
Oğuz, küçük kardeşinin kızına ezâ etmektedir.

(27) Yine diğer küçük kardeşi Kür Han'ın kızını,
«Şimdi seç!» diye Oğuz'a söyledi.

(28) Oğuz onu da (eş olarak) aldı, fakat sevmedi,
dayaktan onun gözünü açmadı.

(29) «Eğer bir (olan) Tanrı'ya gerçekten îman edersen,
seni candan severim.» der.

(30) «Yoksa (aksi halde) şöyle bil ki,
sonunda benden boş olacaksın (olursun).»

(31) Kız «Bu söz ulu sözdür, böyle söz söyleme,
atan dinini tut, başka (yol) gözleme.» der.

(32) «Kara Han'ın huzuruna varırım
secde edip, yüz sürüp derim (ki) :

(33) Oğuz başka bir din tutup sizden ayrıldı,
derim.» dedi; bütün bu kötülüğünü gör!

(34) Oğuz ziyâdesiyle susup ağız açmadı,
kendisini topladı ve başka söz söylemedi.

(35) O, iki kızı farklı gözle görmez,
bunların yanına yakın varmaz.

(36) Babası Kara Han bu işi bilip
yavaşça yaklaşarak Oğuz'a söyledi (ki) :

(37) Yine, diğer bir küçük kardeşi kızını almasını söyledi;
ola ki bir olan Tanrı onu uygun düşürc.

(38) Onu Oğuz'a kendisi istedi;
bu kıza Oğuz'un sözü yaraşır (hoş gelir).

(39) Oğuz bir gün avdan geldiğinde,
nişanlısı kızı görür, tanır ve sorar :

IV 1 (40) ay(ı)t(t)ı sin emdi m(e)niñg sin özüñg
ayayın s(a)ñga m(e)n bileyin sözüñg

2 (41) eger bir tip anı büter erse s(e)n
y(a)nut y(a)ḫşılıḳ-lar öküş ḳılġa m(e)n

3 (42) bu sözni eş(i)t(t)i ḳız aytur revān
sin ayġan-nı aytay t(u)rup m(e)n hemān

4 (43) ni aysañg ayayın ay(ı)t aytayın
bu şirk ü nifāḳdın çınoḳ ḳ(a)ytayın

5 (44) uşal t(e)ñgri birdür büter m(e)n añga
y(a)na ni dimekni ayu bir m(a)ñga

6 (45) munuñg t(e)g tidi ḳız īmān k(e)ltürüp
oġuz s(e)vdi ḳızını sözige bütüp

7 (46) niçe yıl munuñg t(e)g tirig-lik ḳılur
kim ol t(e)ñgrisini t(a)nır hem b(i)lür

8 (47) uş andın soñg avġa müdām aṭlanur
nökerleri birle yörip ḳuş salur

9 (48) ḳ(a)ra ḫan evinde y(a)raşturdı ṭoy
öküş ḳ(ı)sraḳ öldi saḳış-s(ı)z bu ḳoy

10 (49) k(e)lin-lerni evge k(e)türdi b(a)rıp
y(a)na y(a)ḫşı-lıḳ-nıñg urūġın t(a)rıp

11 (50) aġ(ı)rladı toyda bularnı t(e)lim
özi ḳılḳı körklüg selīm dil-ḥalīm

12 (51) k(e)lin-lerge aydı silerge m(e)niñg
sözüm bar ayayın siler hem biliñg

13 (52) siz iki k(e)lin-niñg yüzi körklüg üz
biriñg(i)z ḳabīhraḳ yoḳ ol yüzde uz

V 1 (53) nidin siz ik(e)vni oğuz s(e)vmedi
bu körksüz k(e)lin-ni urup ḳ(a)vmadı

2 (54) y(a)na artuḳı uş s(e)veri budur
ni-din sizni s(e)vmez sebebi nidür

---

(54) *sebebi* kelimesi metinde سبابی şeklinde yazılmıştır.

(40) «Sen şimdi benimsin» dedi,
«Sana söyleyeyim ve senin sözünü (kararını) bileyim.

(41) Eğer, birdir, diyip ona (Tanrı'ya) îman edersen,
karşılığında (sana) pekçok iyilikler yaparım.»

(42) Kız bu sözü işitti ve hemen dedi ki :
«Ben hemen senin söylediğini söyleyeyim.

(43) Ne desen, onu diyeyim; söyle söyleyeyim;
bu şirk ve nifaktan gerçekten vazgeçeyim.

(44) O Tanrı birdir, ona îman ederim;
yine (ayrıca) ne demek gerektiğini bana diyiver.»

(45) Kız böyle diyerek îman getirdi;
Oğuz da sözüne inanıp kızı sevdi.

(46) Nice yıl bu şekilde yaşarlar;
o (kız) Tanrı'sını tanır ve bilir.

(47) Ondan sonra Oğuz daima ava gider,
mâiyeti ile dolaşıp kuş salardı.

(48) Kara Han evinde ziyâfet düzenledi;
pekçok kısrak ve sayısız koyun öldü (kesildi).

(49) Gelinlerini varıp eve getirdi;
yine iyiliğin tohumunu ekti.

(50) Ziyâfette bunları çokça ağırladı;
kendisi, huyu güzel, kusursuz, yumuşak gönüllü idi.

(51) Gelinlere dedi (ki) : «Sizlere benim
bir sözüm var, sizler de bilin!

(52) Siz, iki gelinin yüzü güzeldir;
(diğer) biriniz ise çirkindir ve o yüzde tenasüp yoktur.

(53) Sizin ikinizi Oğuz niçin sevmedi,
bu çirkin gelini niçin vurup kovmadı?

(54) Yine fazlaca sevdiği budur;
neden sizi sevmez, sebebi nedir?

3 (55) ayı-tıŋ̃ bileyin sözüŋ̃güz barın
devāsın ḳılayın bu künde yarın

4 (56) bu iki k(e)lini eṣ(i)t(t)i bu söz
y(a)na t(a)ptı furṣat uluġ açtı köz

5 (57) biz ik(e)vge aydı müselmān boluŋ̃
biz ayduḳ cevābın unutma yoluŋ̃

6 (58) öz ataŋ̃ dīni-ni ḳoyar s(e)n ne-çün
y(a)na birni yol tip ayur s(e)n küçün

7 (59) biz uṣ ḫan dīni-ni ḳoya birmedük
oġuznuŋ̃ dīn(i)ġa uyup kirmedük

8 (60) uṣal bir(i)mizni müselmān ḳılıp
s(e)ver bizni s(e)vmez közi-din salıp

9 (61) ay(ı)t(t)ı ne kim sözlerin b(a)rçasın
uṣat(t)ı oġuznuŋ̃ köŋ̃gül sırçasın

10 (62) ḳ(a)ra ḫan eṣ(i)t(t)i bularnıŋ̃ sözin
ḳ(a)tıġ ḳ(a)dġu boldı köyürdi özin

11 (63) ayur uṣbu işke ne-dü[r] çāremiz
y(a)m(a)n yolġa kirmiṣ ciger-pāremiz

12 (64) ini-ler bir(i)le ne kim big-lerin
uluġ-dın kiçik-ke ḳ(a)muġ yig-lerin

13 (65) yıġıp öz ḳ(a)tıda bularġa ayur
k(e)lin-ler dimiṣi sözini ayur

VI 1 (66) bular barça taŋ̃glap taʿaccüb ḳılıp
oġuznuŋ̃ işini ḫaḳīḳat bilip

2 (67) ayur ḫanġa erklig siz ol siz biliŋ̃
ni kim ḳılsaŋ̃g(ı)z rāst özüŋ̃güz ḳılıŋ̃g

3 (68) ḫan aytur oġuzġa ölüm ḫaḳ t(u)rur
biziŋ̃g dīn-ni ḳoydı ögünde yörür

4 (69) oġuz ölmekige becid boldı-lar
icāzet tilep destūrī ḳoldılar

5 (70) y(a)na ḫan ḳ(a)tıdın çıḳıp bir bolup
oġuz ḳ(a)dġusındın köŋ̃gül-ler tolup

(55) Sözünüz ne varsa, hep söyleyin, bileyim:
çâresini bugün-yarın yerine getireyim.»

(56) Bu iki gelini bu sözü işitti (işitince),
yine fırsat buldular ve gözlerini kocaman açtılar.

(57) Bizim ikimize «Müslüman olun!» dedi;
biz cevap olarak «Yolunu unutma!» dedik.

(58) «Öz atan dinini niçin terkediyorsun,
yine bir başka şeyi yol diye, zorla niçin söylüyorsun?»

(59) «Biz han dinini koyuvermedik,
Oğuz'un dinine uyup girmedik.»

(60) «O, birimizi (diğerini) müslüman edip
sever; bizi ise gözünden uzaklaştırıp sevmez.»

(61) Ne (kadar) sözleri varsa, hepsini söylediler;
Oğuz'un gönül sırçasını parçaladılar.

(62) Kara Han bunların sözünü işitti (işitince),
çok kaygılandı ve yanıp yakındı.

(63) «Bu işe çâremiz nedir?» der,
«ciğer-pâremiz kötü yola girmiş.»

(64) Küçük kardeşleri ile mevcut beğlerini,
büyükten küçüğe bütün ileri gelenlerini,

(65) Kendi huzurunda toplayıp
bunlara gelinlerin dediği sözleri söyler.

(66) Bunların hepsi şaşırıp, hayret edip
Oğuz'un işini hakikat bilip

(67) «Muktedir sizsiniz, siz bilirsiniz;
ne yapsanız, doğrudur, siz yapınız!»

(68) Han, «Oğuz'a ölüm haktır,
bizim dinimizi terketti, başka yolda yürür.» der.

(69) Oğuz'un ölmesinde kararlı oldular,
izin dileyip ruhsat rica ettiler.

(70) Yine han huzurundan çıkıp bir olup (ittifak edip)
Oğuz'un kaygısından gönüller dolup...

6 (71) biri biri-ge söz ḳ(a)tıştı bular
bu ḫandın oġuznuñ ḳanı-nı yular

7 (72) dise bolmas iş-dür oġuznuñ işi
bu iş-le[r] içinde öler köp kişi

8 (73) bu söz birle b(a)rça ç(e)rig yıġdı-lar
oġuznuñ kilü[r] yolına çıḳtı-lar

9 (74) y(a)na ol oġuznuñ s(e)ver ḫatunı
bar irdi ḳ(a)tında ḳ(a)rı atunı

10 (75) söz ıd(ı)p oġuzḳa y(i)berdi anı
kim iki ḫatunuñ oñgardı sini

11 (76) atañ-ġa ay(ı)t(t)ı ne kim sizni pāk
ol iki y(a)man-nıñ aġızın-ġa ḫāk

12 (77) ḫāżır bol işiñ[ge] ziyān t(e)gmesün
ḳ(a)ra ḫan barıp-tur sini y(e)ñgmesün

13 (78) bu sözni t(e)gürdi oġuzġa kişi
bī-dīn-din köp artuḳ müselmān tişi

VII 1 (79) oġuz bildi işler tamāmın özi
nökerleri birle birök-tür sözi

2 (80) nökerlerge aydı izim bir ü bar
bize yarı-çı-dur köñgül ḳılma tar

3 (81) bu söz birle barça becid boldı-lar
uruş destūrını t(u)rup ḳoldı-lar

4 (82) atası [ḳ(a)ra] ḫan ç(e)rig birle b(a)t
y(e)tip k(e)ldi kördi oġuzḳa meded

5 (83) çıḳıban oġuzḳa t(a)pundı özi
ciger-pāresinġa raḥim-siz közi

6 (84) oġuzḳa y(a)ratḳan yarı birdi kör
atası közini kim oḳ ḳıldı kör

7 (85) bir oḳ zaḫm[ı] birle ḳ(a)ra ḫan közi
cehennem-ḳa bardı ḳalıp bu sözi

---

(85) *zaḫmı* kelimesi metinde زخمى şeklinde yazılmıştır.

(71) Bunlar karşılıklı konuştular;
handan Oğuz'un kanını koparırlar (isterler).

(72) Oğuz'un işi olmayacak iştir;
bu işler içinde çok kişi ölür.

(73) Bu söz ile hepsi asker topladılar,
Oğuz'un geliş yoluna çıktılar.

(74) Yine o Oğuz'un sevdiği hatunu,
yanında yaşlı bir kadını var idi.

(75) Haber gönderip onu Oğuz'a yolladı,
iki hatunun seni fitneledi, diye.

(76) «Babana sizi tamamen anlattılar;
o iki kötünün ağzına toprak (olsun).»

(77) «Hazır ol işine ziyan değmesin;
Kara Han varmıştır (yola çıkmıştır), seni yenmesin.»

(78) Bu sözü biri Oğuz'a ulaştırdı;
dinsizden müslüman kadın daha çoktur.

(79) Oğuz işlerin tamamını bildi;
mâiyeti ile sözü birdir.

(80) Mâiyetine «Bir ve var olan Tanrı
bize yardımcıdır; gönlünüzü daraltmayın!» dedi.

(81) Bu söz ile hepsi kararlı oldular,
durup vuruşma ruhsatını dilediler.

(82) Babası Kara Han asker ile hemen ulaşıp
geldi, Oğuz'a yardım yetiştiğini gördü.

(83) Çıkınca Oğuz'la karşılaştı;
gözü ciğerpâresine merhametsiz idi.

(84) Gör, Oğuz'a Yaradan yardım etti;
babasının gözünü ok kör etti.

(85) Bir ok yarası ile Kara Han'ın gözü (kör oldu),
bu sözü kalıp kendisi cehenneme vardı.

8 (86) ẖan öldi ç(e)rigi ḳ(a)muġ ḳ(a)çtı-lar
t(a)muġ ṣerbetini köpi içti-ler

9 (87) murād birdi t(e)ñgri oġuzḳa uluġ
muñga b(a)ttı b(a)rça ulus il ḳ(a)muġ

10 (88) ḳ(a)ra ẖan inileri ḳ(a)çtı y(ı)raḳ
firāḳ ẖasretinde s(a)çar ḳan ḳ(a)raḳ

11 (89) ẖıṭay [y(a)na] ḳırḳız il andın t(u)rur
kör iblīs bular[ġa] biriptür ġurūr

12 (90) y(a)na özge ilni oġuz başladı
ni kim bāṭıl işni k(e)yin taşladı

13 (91) özi bilgen ilni müselmān ḳılıp
ʿibādet ḳılur öz izi-sin bilip

VIII 1 (92) kim ol birge bolġan nökerle[r]iñge
birip teşrīf artuḳ sökel-leriñge

2 (93) sökel-ler tiken ol y(a)ralıġ t(u)rur
uruş içre munlar kör arslan urur

3 (94) bular her biriñge oġuz at birür
ẖ(a)l(a)ç ḳañglı ḳ(a)rluḳ bu ḳ(ı)pçaḳ erür

4 (95) b(a)şı uyġur erdi yıġaç er bile
bularnıñg barında yoḳ erdi kīle

5 (96) bular barçaları oġuzḳa uyup
anı tip t(u)rurlar ögün-ni ḳoyup

6 (97) bular barçasını y(ı)ġıp toyladı
bular barısınġa ʿözür söyledi

7 (98) k(ü)müş altun aṭ ḳoy tükedi ülüş
çü taẖsīndin özge yoḳ erdi yülüş

8 (99) müselmān-ġa tābiʿ çü bolġan kişi
āẖır vaḳt-da bolġay güzīn-ler başı

---

(95) *kīle* metinde كيلا şeklinde yazılmıştır.

(99) *güzīnler* metinde كوزينلار şeklinde yazılmıştır.

(86) Han öldü, askerleri hep kaçtılar;
hepsi cehennem şerbetini içtiler.

(87) Tanrı Oğuz'a murat verdi;
bütün halk tamamiyle kedere battı.

(88) Kara Han'ın küçük kardeşleri uzaklaştılar;
ayrılık hasretinde gözler kan saçar.

(89) Hıtay yine Kırgız halkı onlardandır;
gör, şeytan bunlara gurur vermiştir.

(90) Yine başka ülkelere Oğuz baş oldu,
bâtıl ne varsa hepsini arkaya fırlattı (terketti).

(91) Kendi bildiği halkı müslüman edip,
Tanrısını bilerek ibadet kılar.

(92) O, kendisiyle bir olan mâiyetine,
hastalarına fazlasiyle şeref ve mevki verdi.

(93) Hastalar diken, o yaralıdır;
gör, savaşta bunlar arslan gibi vururlar.

(94) Bunların her birine Oğuz ad verir:
Halaç, Kanglı, Karluk bu da Kıpçak'tır.

(95) Önde geleni Ağaç-eri ile Uygur idi;
bunların hakkında ölçü yoktur.

(96) Bunların hepsi Oğuz'a uyup
başka şeyi terkedip onun dediğini tutarlar.

(97) (Oğuz) bunların hepsini toplayıp ziyâfet verdi,
bunların hepsine özürler söyledi.

(98) Gümüş, altın, at, koyun çokça pay (olarak verdi),
çünkü alkıştan (takdirden) başka verecek şey yoktu.

(99) Müslümana tâbi olan kişi,
âhır vakitte seçkinler başı olacak.

9 (100) bular her birinin̄g bir yārānı bar
y(a)man künde boldı biri birge yār

10 (101) velī söz köp ilge uzatmay tidük
köpin ḳoyduḳ emdi azın sözledük

11 (102) oġuz bilgen ilni uy(a)t(t)ı barın
kim andın k(e)çip-tür y(a)na köp ḳ(a)rın

12 (103) ʿirāḳ u ḫorāsān bu rūm u fireng
mışır şām düvelini aldı beceng

13 (104) y(a)na hind ü zengī .....
sicistān u kābūl.....

NOTLAR

(1) t ü z e t(t)i (توزتی) «düzeltti, düzene koydu, tanzim etti, nizam verdi, nizama koydu». Metnin imlâ husûsiyeti (b. bk.) ve beytin mânası göz önüne alınarak, توزتی imlâsı *tüzetti* şeklinde okundu. Bu okunuşa göre beytin Türkiye Türkçesi'ne nesir hâlinde çevrilişi şöyle olur: «Kara Han ulusu bilip (bilerek) düzene koydu, (fakat) Hüdâ'yı unutup (unutarak, unutmakla) kötü iş yaptı.»

Kelimenin *tüzeti* (<*tüzet-i*) olarak okunuşu hâlinde, tüzet- esas fiili, *-i* ünlü zarf-fiil eki ile *bil-* yardımcı fiiline bağlanarak *tüzeti bil-* «düzeltebilmek» şeklinde iktidar çekimini kuran bir birleşik fiil meydana getirmiş olur (Türkçe'de iktidar çekimi için bk. AGr. § 249, 376; TDB. § 668; ayrıca Fund. I'de çeşitli Türk şîve ve lehçelerinde iktidar çekimi ile ilgili kısımlar). Buna göre de beytin nesir hâlinde ifâdesi şöyle olabilir: «Kara Han ulusu düzene koyabilip (koyabildiği halde), Hüdâ'yı unutup (unuttuğu için) kötü iş yaptı.»

R.R. Arat, *Atebetü'l-hakâyık* neşrinde *bil-* yardımcı fiilinin Kazan şîvesinde «bir şeyi yapmayı bilmek» mânasında zarf-fiillerle kullanıldığını belirtir (bk. aynı neşir, not: 3). Bu takdirde de beyti nesre şu şekilde çevirmek gerekir: «Kara Han ulusu düzene koymayı bilip (bildiği hâlde), Hüdâ'yı unutup (unutarak) kötü iş yaptı.»

Görülüyor ki her üç şekilde de beyitte bir ifâde düşüklüğü mevcuttur ve *kılıp* sözü *kıldı* şeklinde alınmadıkça beyitte mâna tamamlanmamaktadır.

(100) Bunların her birisinin bir yârânı var;
kötü günde bunlar birbirine dost olurlar.
(101) Gerçi söz çoktur, fakat biz halka uzatmadan dedik,
çoğunu koyup şimdi azını söyledik.
(102) Oğuz bildiği halkın tamamını terbiye etti;
ondan çok nesiller türemiştir.
(103) Irak ve Horasan, Rum ve Firenk,
Mısır ve Şam devletlerini savaşarak aldı.
(104) Yine Hind ve Zengî.....
Sicistân ve Kâbûl.....

tüzet- fiili, *tüz-e-t-* şeklinde parçalanabilir. Eğer *tüz* «düz, düzgün, doğru» (bk. OK. *tüz* «düz, doğru, kusursuz»; AGr. (Glossar) *tüz* «düz»; DS. tüz «düz, yassı, müsâvi, muntazam»; US. *tüz* «1. düz, doğru, müsâvi 2. ırk, nesil, soy»; Clauson, EDPT. *tüz* «düz, muntazam, müsâvi» Dîvân. *tüz* «asıl, kök, soy, sop; düz» - Bizce kelimeye «ırk, nesil, soy, sop, asıl, kök» gibi mânaların verilmesi, bu kelimenin aynı mânalara gelen *töz* kelimesi ile karıştırılmış olduğunu göstermektedir (bu husûs için bk. ETŞ., not : 9). - KB. *tüz* «düz, düzgün, doğru»; Radloff, Wb. *tüz* (Kom., Kır., Tar., Çağ., Kar., DT.), *tüs* (Alt., Tel., Şor., Leb., Sag., Koyb., Küer, Kkır., Bar.) «düz, düzgün, pürüzsüz, doğru, müsâvi, tam v.b. gibi», *töz* (Kaz.) «doğru, dürüst, muntazam v.b. gibi»; Zenker, Wb. *tüz* «düz, doğru, gerçek, uygun»; Räsänen, Wb. *tüz* «muntazam, düzgün, müsâvi, mükemmel, kusursuz, asîl», Or. T. *tüz,* Çağ. *tüz,* Osm., Türkm. *düz,* Yak. *tüs;* Şeyh Süleyman. *tüz* «düz, müstakim, sahîh, doğru, kuvvet, sabr, istikamet»; TTS. *düz* «düzgün»; SDD. *düz* «1. ayna 2. ova v.d.») isim kökü veya gövdesi kabul edilirse, *-e-* isimden fiil yapma eki, *-t-* ise fiilden fiil yapma (faktitif) eki olur.

Eğer *tüz-* «düzmek, tanzim etmek, düzene koymak v.b. gibi» (bk. AGr. (Glossar) *tüz-* «düzmek, tanzim etmek»; US. *tüz-* «düzmek, düzeltmek, tesviye etmek»; DS. *tüz-* «düzeltmek, tanzim etmek»; Dîvân. *tüz-* «düzmek, düzeltmek»; Clauson, EDPT. *tüz-* «düzene koymak, tanzim etmek, kuvvetlendirmek»; KB. *tüz-* «düzmek»; Radloff, Wb. *tüz-* (DT., Çağ., Kırm.) «1. düzeltmek, tesviye etmek 2. tertip etmek, tanzim etmek, hazırlamak», *töz-* (Kaz.) «tertip ve tanzim etmek»; Räsänen, Wb. *tüz-* «düzeltmek»; Şeyh Süleyman. *tüz-* «tehiye, ıslah, tertip, ihdas, tamir etmek, ârâste eylemek, tasfif ve teslik kılmak»; Et-Tuhfetü'z-Zekiyye. *tüz-* «düzeltmek, tesviye etmek», *tüz-* «sâbit olmak»; TTS. *düz-* «düzmek, ipliğe ge-

çirmek») fiil kökü veya gövdesi kabul edilirse, *-e-* devamlılık fonksiyonu olan fiilden fiil yapma eki, *-t-* ise yine fiilden fiil yapma (faktitif) eki olur.

Kelimenin, *tüz* isim kökü veya gövdesinden türemiş olduğunu kabul etmek daha uygun düşer. Çünkü *-a- / -e-* isimden fiil yapma eki hem yaygın hem de işlek olduğu halde, *-a- / -e-* fiilden fiil yapma eki yaygın ve işlek değildir. Fiilde belirtilen harekete devamlılık kazandıran bu ek, birkaç kelimede görülmektedir : *tıḳ- / tıḳ-a-* gibi.

tüz ± hakkında da şunları söylemek mümkündür : Her iki şekil bir **tü-* köküne bağlanabilir. Bu takdirde *tüz,* bu kökten *-z* ile teşkil edilmiş isim gövdesi (*köz* < *kö-z, söz* < *sö-z* gibi), *tüz-* ise yine bu kökten *-z-* fiilden fiil yapma (faktitif) eki ile teşkil edilmiş fiil gövdesi (*emiz-* < *em-i-z-, tamız-* < *tam-ı-z-* gibi) olur. Türkçe'nin eskiden beri tek ünlüden ibaret köklerle (*ı* «ağaç», *ö-* «düşünmek», *u-* «muktedir olmak» gibi), açık hece durumunda bulunan tek heceli köklerden (*ḳo-* «koymak», *to-* «doymak» gibi) uzaklaşma temâyülü göz önüne alınırsa, **tü-* kökünün varlığı açıkça ortaya çıkar. Ancak bu kökün *tük, tüm* ve *tümen* gibi kelimelerle olan ilgisi üzerinde ayrıca durmak gerekir (bu husûslarla ilgili olarak bk. ETŞ., not : 7-143, 10-264, 10-266; T. Tekin, *Türkçe'nin Yapısı ve Eşsesli İsim-Fiil Kökleri,* Hacettepe Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, c. 5, sy. 1, Mart 1973, s. 36-46; V. Hatipoğlu, *Türkçe'nin yapısı ve ikili kökler,* Türk Dili, sy. 224, Mayıs 1970, s. 110-115).

tüz ± kök veya gövdesinin zengin bir müştak kadrosu mevcuttur : OK. *tüzül-* «dizilmek, sırada olmak, düzelmek, anlaşmak, barışmak»; AGr. (Glossar) *tüzül-* «düzlenmek», *tüzülmek* «sükûnet, teessürsüzlük»; An. İnd. *tüzül-* «düzülmüş olmak, barışmak, uzlaşmak»; DS. *tüzer-, tüzül-, tüzet-, tüzlin- / tüzlün-, tüziş-, tüzük, tüzsüz;* Dîvân. *tüzer-* «düzelmek», *tüzeş-* «düzeltmekte yardım ve yarış etmek», *tüziş-, tüzül-, tüzlin- / tüzlün-,* Radloff, Wb. *tüzül-, tüzülüş-, tüze-, tüzet-, tüzetdür-, tüzetiş-, tüzle-, tüzleş-, tüzlük, tüzgün, tüzdeş, tüzgü, tüzgüt, tüzen-* v.b.; US. *tüzül-* «dizilmek, sırada olmak», *tüzük-* «müsâvi kılmak, eşit kılmak»; KB. *tüzet-* «tanzim etmek», *tüzül-* «düzelmek»; Zenker, Wb. *tüzek* «tüz'den sıfat»; Abuşka. *tüzet-* «doğru eylemek», *tüzek* «doğru, rast»; Şeyh Süleyman. *tüzet-* «tanzim, ârâste, tesviye, ıslah, tamir, tertip, tezyin, doğru etmek», *tüzek* «doğru, müstakim, musattah, rast»; *tüzgün* «düzgün», *tüzlük* «düzlük», *tüzüt-* «düz kaldırmak, düz etmek, ber-pâ ve bünyad eylemek, yükseğe çıkarmak, husûle getirmek»; Ebû Hayyân, el-İdrâk. *tüzeldi* «düzeldi»; Et-tuhfetü'z-Zekiyye. *tüze-* «sıralamak», *tüzel- / tüzen-* «düzelmek», *tüzet-* «düzeltmek, tüze yapmak, barıştırmak (bk. yasa-)», tüzenlik «düzenlik, emniyet»; TTS. *düze* «üslub, tarz», *düzen, düzenlik, düzgün, düzgü, düzme* «hile, düzen», *düzdür-, düzel, düzet-, düzen-, düzül-/düzün-* «süslenmek»; SDD. *düzegi, düzeldek, düzen* v.b. gibi.

Yukarıdaki misâllerden ortaya çıkan bir husûs da *tüz-* ile *tiz-* «dizmek, sıralama» fiillerinin mâna bakımından münasebetidir ki ayrıca ele alınmaya değer.

(2) i z i (ایذی) [G. Doerfer, TMEN. I, 176 *ẹdi/ẹzi*] «sahip, efendi; Tanrı» (< ET. idi) Eski Türkçe'de *bayat* «kadîm», *uġan* «kâdir» gibi Tanrı adlarından biri olan kelime, metnimizde daima ذ ile yazılmıştır (bk. 29, 37, 80 ve 91. beyitler). Türk lehçelerinin tasnifinde önemli bir yeri olan aslî *d* sesinin, daha 11. asırda Türk şîvelerinde *t, y, z* olarak inkişaf etmiş olduğunu Kâşgarlı Mahmud belirtmiş bulunmaktadır (bk. Dîvân, c. 1, s. 32). *Kutadgu Bilig, Atebetü'l-hakâyık* ve *Nehcü'l-ferâdis* gibi ilk islamî devir Karahanlı ve Hârezm Türkçesi metinlerinde karışık olan bu sesin durumunu, R.R. Arat, *Atebetü'l-hakâyık* neşrinde geniş çe ele almıştır (bk. aynı neşir, not: 14).

Metnimizin hacminin küçük olması sebebiyle bu sesin durumu hakkında kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla beraber, ilgili misâlleri belirtmek faydalı olacaktır: Metnimizde iki misâlde *ḳadġu* (bk. 62. ve 70. beyitler) imlâsı yanında bir misâlde *ḳazġu* (bk. 4. beyit) imlâsı görülmektedir. Altı misâlde *ḳoy-* (6., 58., 59., 68., 96. ve 101. beyitler) imlâsına, bir misâlde de *ıd-* (bk. 75. beyit) imlâsına rastlanmaktadır. Metnin imlâ ve dil husûsiyetleri göz önüne alınırsa, *ḳadġu, ıd-* gibi misâllerde, noktanın unutulması sebebiyle ذ yerine د yazılmış olabileceği düşünülebilir.

iẓi kelimesi çeşitli metin ve lûgatlerde şöylece yer almıştır: AGr. (Glossar) *idi, iye, i'e, ie, ige* «bey, sahip»; US. *idi* «sahip», *ige* «1. idi, sahip 2. peri, ruh (mecazî)», *iye* «ige (sahip)»; Dîvân. *iẓi* «sahip, efendi, Tanrı»; KB. *iḍi* «Tanrı, Rab, sahip»; AH. *iḍi* «Rab, sahip»; Clauson, EDPT. *iḍi* «efendi, sahip, Tanrı» Radloff, Wb. *idi* (Uyg.), *idi, iẓi* (Çağ.), *iye, ịye* (Kaz.) krş. *ie, ē, ide* «bey, sahip, Tanrı»; aynı mânada *ike* (Çağ., Osm.), *ege* (Tar.), *ẹge* (Kkır.) «1. sahip, malik, bey 2. Tanrı»; Räsänen, Wb. *iẓi, iẓe,* ET. *idi* «efendi, bey v.b. gibi»; Zenker, Wb. آيا ايـ ve ايكى «efendi, sahip, bey».

Kıpçak lugatlerinde kelime şu şekillerde geçmektedir: Ebû Hayyân, el-İdrâk. *iẓi* «Tanrı»; İbnü Mühennâ. *idi* «1. sahip, ıs 2. aynı mânada Tanrı adlarından biridir», *eyesiz* «boş, sahipsiz»; Et-Tuhfetü'z-Zekiyye. *eye, iye* «iye, sahip».

Çağatay lûgatlerinde de kelime şöylece yer almaktadır: Abuşka. *iyelep* «sahibi olup demektir ve bir nesneyi kendinin eyleyip demektir», *iyeledi* «bu dahi hemin mânayadır», *igeledi* «kâf, kâf-i Acemîdir ki sahip demektir, yani sahip olup zabt eyledi ve tasarruf etti demektir», *igesi* «kâf, kâf-i Acemîdir, sahibi demektir»; Şeyh Süleyman. *iye* ve *ige* «asıl, ige, malik, igem, mevlâ, sahip, Rab, Tanrı», *idi* «sahip, malik, ige», *eye* «sahip mânasınadır», *igem* ve *ige* «sahip, malik, bâni, mürebbi», *igelemek* «tesahhup, temellük etmek, sahip, malik olmak».

Türkiye Türkçesi lûgatlerinde de kelime şu şekillerde karşımıza çıkmaktadır: TTS. *eye* (*iye*) «malik, sahip, efendi», *is* «sahip, malik», *isiz* (*isüz, issüz, ısuz, ıssuz*) «hâli, tenha, boş, sahipsiz, ıssız», *isizlik* (ısızluk, ısızlık) «ıssızlık, tenhalık, yalnızlık», *ıssız* «tenha, boş»; SDD. *eye* «1. sahip 2. âilenin en muhterem kadını

3. baba 4. ace (büyük kız kardeş), 5. kaburga kemiği 6. hala çocuğu», *eğe* «sahip, ağa».

Verdiğimiz bu misâllerde dikkati çeken husûslar ve çıkarılabilecek neticeler şunlardır :

1. Eski Türkçe'de *idi* olan kelime, İlk islamî devir metinlerinde (meselâ *Dîtü'l-evliyâ* v.b. gibi) *izi* olmuş, daha sonra da $z > y$ inkişafı ile Batı Türkçesi, Çavânu *Lûgati't-Türk, Kutadgu Bilig, Atebetü'l-hakâyık, Nehcü'l-ferâdis, Tezkire*-ğatay ve Kıpçak yazı dillerinde *iye, éye, eye* şekillerinde yer almıştır. Kelimenin dar ünlülerinin genişlemesi ise, onun *eke* «abla, büyük kız kardeş» kelimesine benzeşmesi ile açıklanabilir.

2. *iye, eye* şekillerinin yanında bilhassa Çağatayca ve Kıpçakça'da görülen *ige, ege* şekilleri, bizce *-d-* > *-z-* > *-y-* > *-g-* şeklinde bir gelişme ile değil de, $y \sim g$ nöbetleşmesi ile izah edilebilir, meselâ bk. Et-Tuhfetü'z-Zekiyye, *egi, igi* «iyi» ($\sim$ *eyi, iyi*).

3. Dikkati çeken bir husûs da Eski Türkçe'de kelimenin *i'e, ie* (bk. AGr. Glossar) imlâları ile tesbit edilmiş olmasıdır. Burada bir diftonglaşma veya iki ünlü arasındaki ünsüzün erimesi söz konusu ise, bu ancak $d > z > y$ inkişafının tamamlanmasından sonra mümkün olabilir ki zaman itibariyle Eski Türkçe devresinden sonra demektir.

4. Türkiye Türkçesi'nde *iye, eye* yanında görülen *is, ıs* «sahip, malik» kelimesinin ortaya çıkışı hakkında da kesin olmamakla beraber şu izah şekilleri ileri sürülebilir : Birincisi *-s* ünsüzünün, $z > s$ değişmesi ile meydana gelmiş olabileceğidir : *idi* > *izi* > *isi*. Bu şeklin teklik 3. şahıs iyelik eki ile kullanılması sonucu, orta hece durumuna düşen kökteki son ünlünün düşmesi ile *is* şekli meydana gelmiş olacaktır : *isi-si* > *issi*. İkinci izah tarzına göre $d > z > y$ inkişafından sonra ortaya çıkan *iyi* şeklinin teklik 3. şahıs iyelik eki *-si* ile kullanılması sonucu evvela orta hece durumuna geçen kök ünlüsünün düşmesi, daha sonra da *ys* > *ss* benzeşmesiyle *issi* şekli ortaya çıkmış (*iyi-si* > *iysi* > *issi*) *-si* iyelik ekinin ayrılması ile de kelime *is* şekline geçmiştir. Üçüncü izah şekline göre de *iyi* şekline geçen kelime, diftonglaşma neticesi *iyi* > *iy* > *ī* olmuş, daha sonra normal *i* hâline gelmiş ve bu şeklin teklik 3. şahıs iyelik ekiyle kullanılması sonucu yanlış hece bölünmesine uğrayarak, iyelik ekindeki *s* ünsüzü kelimeye dahil olmuştur : *i-si* > *isi* > *is-i*. Bu son izah şekli daha önce G. Doerfer tarafından da belirtilmiştir (bk. TMEN. II, 176) ve bizce de en uygun izah şeklidir. Buna benzer bir gelişmeyi *yıd* «güzel koku» kelimesinde de görmekteyiz : bk. Abuşka. *is* «koku».

5. *is* kelimesi bugün Türkiye Türkçesi'nde, kalın sıradaki eklerle kullanılma sonucu, ince sıradan kalın sıraya geçmiş olup *ıssız, ıssızlık* kelimelerinde yaşamaktadır.

(Kelimenin Altay dillerindeki şekilleri ve kullanılışları için bk. G. Doerfer, TMEN. I, 177).

(3) e m ü g (امۈك) «meme» (bk. AGr. (Glossar) *emig, imig* «meme»; Dîvân. *emik, emig* «meme»; Radloff, Wb. *emik* (Osm.) «cerahatlanmış meme», *emiğ* (Soy.), *emī* (Yak.) «meme başı»; DS. *emig* «meme»; Räsänen, Wb. *emig, imig* (Uyg.), *emik* (OT.), *ẹmıġ* (G. Uyg.), *emaj* (Koyb.) v.b. «meme, meme başı»; Clauson, EDPT. *emig, emüg* «meme, göğüs»; Şeyh Süleyman. *emükdeş* «memedaş, süt kardeş»; TTS. *emükdeş* «süt kardeş»; SDD. *emik* «1. insan beni 2. boğaz, hançere 3. alın 4. yeni doğan çocukların başındaki bıngıldak v.b.»

emig (<*em-i-g*) kelimesinin *em-* fiilinden *-g* ile yapılmış isim olduğu açıktır. Nitekim bazı şîvelerde *emī, imi* şekillerinin bulunması, bu fiilden isim yapma eki olan *-g*'nin yanındaki ünlü ile diftonglaşıp eridiğini göstermektedir. Doğu Türkçesi birden fazla heceli kelimelerin sonundaki *-ġ / -g* seslerini düşürmeyip, *-ḳ / -k* olarak sertleştirir. Bu sebeple *emik ,emük* gibi şekillerde *-g* > *-k* değişmesi mevcuttur (Türkçe'de *ġ / g* seslerinin durumu için bk. R.R. Arat, *Atebetü'l-hakayık*, not : 6). *imig* şeklinde *e-* > *i-* değişmesi, *emüg* şeklinde de *m* dudak ünsüzünün tesiriyle, yardımcı ünlünün yuvarlaklaştığı görülmektedir.

Türkçe'de *-ġ / -g* fiilden isim, *-ḳ / -k* ise sıfat mâhiyetinde kelimeler yapmaktadır. Arab alfabesi *g* ve *k*'yi tefrik etmediği için kelimemiz *emüg* veya *emük* şekillerinde okunabilir. Metnimiz Klasik Çağatay devri eseri olmadığı için, aslî şekli tercih ettik.

Metnimizde *emüg* kelimesi yanında *em-* fiilinden işlek olmayan *-çaḳ / -çek* eki ile teşkil edilmiş *emçek* (امچاك , bk. 4. beyit) «meme» kelimesi de geçmektedir (ekin kullanılışı için bk. TDB. § 302; kelimenin çeşitli lehçe, şîve ve yazı dillerindeki durumu için bk. Radloff, Wb. *emçek, imçek* «meme»; Räsänen, Wb. *emçek, ẹmçek* (Kom.), *imçek* (Kaz.), «meme»; Clauson, EDPT. *emçek* «meme»; Abuşka. *imçek* «avret memesi»; Şeyh Süleyman. *emcek* «emcik, pistan, meme» *imçek* «meme»; Ebû Hayyân, el-İdrâk. *emcek* «meme»; İbn-i Mühennâ. *emçek* «meme»; Et-Tuhfetü'z-Zekiyye. *emçek* «meme»; TTS. *emcek, emçek* «meme»; SDD. *emcek* «1. meme başı 2. yapma meme 3. ufak çocukların başındaki bıngıldak», *emçek* «1. süt anası 2. meme» v.b. gibi.

Çeşitli şîve, lehçe ve yazı dillerinde *em-* fiilinden yapılmış başka teşkillere de rastlanmaktadır : *-cıḳ / -cik, -çıḳ / -çik* eki ile, meselâ bk. Şeyh Süleyman. *emcik*, TTS. *emcik* «meme»; *-acaḳ / -ecek* gelecek zaman isim-fiil eki ile, meselâ bk. TTS. *emecek* «meme»; *emiz-* «emdirmek» fiilinden *-ḳ / -k* veya *-ġaḳ / -gek* fiilden isim yapma eki ile, *emzik, imzik, imizek, ẹmizek, ẹmizik, emzek, ẹmzik, ẹmizgek* v.b. gibi (bu teşkiller için bk. G. Doerfer, TMEN. II, 125).

t (a) m (m) a d ı (تمادى) «damlamadı» (kelimenin imlâsı için bk. Giriş bölümü) Eski Türkçe devresinden beri çeşitli şîve, lehçe ve yazı dillerinde yaygın bir kullanışa sahip olan *tam-* fiili (meselâ bk. Dîvân., US., DS., Radloff, Wb., Clauson, EDPT., Räsänen, Wb., KB., Ebû Hayyân, el-İdrâk., İbnü Mühennâ., Et-Tuhfetü'z-Zekiyye., Abuşka., Şeyh Süleyman., TTS. *tam- / dam-* «damlamak»

v.b. gibi) yine çeşitli şîve, ve lehçelerde zengin bir müştak kadrosuna sahiptir : AGr. *tamış-;* US. *tamış-, tamıt-, tamız-, tamızım;* Dîvân. *tamçır- / tamçur-, tamġır- / tamġur-, tamın-, tamtur-, tamuz-;* Radloff, Wb. *tamıt-, tamdır- / tamdur-, tamış-, tamzır-, tamzırt-, tamız-, tamızdır-;* Abuşka. *tamız-, tamçı-;* Şeyh Süleyman. *tamış- / tamşı-, tamız-;* TTS. *tamzır- / tamzur-, damzır- / damzur-;* SDD. *damzır-, damzırt-, damzım, damzırıcı, damzırık* v.b. gibi.

Türkçe'de eşsesli pek çok isim ve fiil köklerinin bulunduğu bilinmektedir (bk. T. Tekin, *Türkçe'nin Yapısı ve Eşsesli İsim-Fiil Kökleri,* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, c. 5, sy. 1, Mart 1973, s. 36-46; V. Hatipoğlu, *Türkçe'nin yapısı ve ikili kökler,* Türk Dili, sy. 224, s. 110-115 Mayıs 1970). Bu sebeple birçok lûgatlerde *tam-* fiil kökü yanında, *tam* «damla» (meselâ bk. Radloff, Wb. tam (Çağ.), Clauson, EDPT. *tam* «damla»; Abuşka. *tam* «bu dahi dam demektir, sakf mânasına ve damla mânasına dahi gelir»; Şeyh Süleyman. *tam* «dam, bâmhâne, bina örtüsü, sakf, tamam, katre ve damla, sutûh»; Et-Tuhfetü'z-Zekiyye. *tam* «düz olan nesne; damla»; Ebû Hayyân, el-İdrâk. *tam* «yağmur damlası» (-lûgatlerin bir kısmında iki ayrı *tam* kelimesinin karıştırıldığı da açıkça görülmektedir-) isim kökü de yer almaktadır.

tam isim kökünden *-çı / -çi* isimden isim yapma eki ile genişlemiş şekil olan *tamçı* «damla» (bk. Radloff, Wb., Clauson, EDPT. Ebû Hayyân, el-İdrâk., Abuşka. v.b. gibi) kelimesi Radloff, Wb.'da *tamiçi* [تامیچی (Çağ.)] «damlayan» şeklinde de yer almaktadır. Bu kayıt doğru ise kelimenin *tamiçi* < *tam-ı-ġ-çı* veya *tamiçi* < *tam-ġu-çı* şeklinde bir değişmeye sahip olması gerekir. Ancak Çağatayca'da birden fazla heceli kelimelerin sonundaki *-ġ / -g* sesleri ile teşkil eklerinin başındaki *ġ- / g-* sesleri düşmediğine ve *tamıġ* şekline de rastlanmadığına göre bu şekli ihtiyatla karşılamak gerekir. Radloff, Wb.'da ayrıca *tamçı* kelimesinden genişlemiş şekiller olan *tamçıla-* «damlamak», *tamçılan-* «damla teşkil etmek, damla hâline gelmek» fiilleri de kaydedilmiştir.

tam isim kökünden *-la / -le* isimden isim yapma eki ile genişlemiş şekil olan *tamla* «damla» bilhassa Batı Türkçesi'nde yer almıştır (bk. TTS., SDD.). Şeyh Süleyman'da da aynı kelime kaydedilmiştir : *tamla* «damla, katre, zerre, tane» (*-la / -le* eki için bk. AGr. § 76). *tam* isim kökünün *-la- / -le-* isimden fiil yapma eki ile genişlemiş şekli olan *tamla-* fiili Batı Türkçesi'nin Eski Anadolu Türkçesi devresinden sonra *tam-* fiilinin yerini almış, diğer şîve ve lehçeler ise *tam-* şeklini devam ettirmişlerdir.

(4) b i r i p (بریب <*bir-i-p*) «verip» kelimenin çeşitli kullanılışları için bk. 38, 44, 59, 84, 87, 89, 92 ve 94. beyitler). Türkçe'nin bugüne kadar yazıldığı alfabelerin yetersizliği sebebiyle, ünlülerin çeşitli devir ve şîvelerdeki durumunu, gerçek kıymetlerini ve inkişaf merhalelerini tesbit etmek bakımından ünsüzlere nazaran daha çok güçlüklerle karşılaşmaktayız. Bunda imlânın yetersizliği

yanında, klişeleşmek zarureti ile canlı dilin, zaman, muhit ve etnik yapıya bağlı olarak devamlı bir değişme içinde bulunmasının da rolü vardır. Aynı eserde aynı kelimenin bile farklı yazılış şekillerine rastlanması ve klişeleşmiş imlâ yanında *Nehcü'l-ferâdis*'de olduğu gibi, mahallî telâffuzu belirtmek için harake kullanılması bunu açıkça göstermektedir.

Türkçe'de ünsüzlerin durumu ve tesbitlerindeki bu güçlük R.R. Arat'ın Atabetü'l-hakâyık neşrinde geniş şekilde ele alındığı için (bk. aynı neşir, not : 9), biz burada aynı güçlüğü gösteren *e/i* mes'elesinin metnimizdeki durumunu belirtmekle yetineceğiz.

Kelime başındaki veya ilk hecedeki bazı aslî *e* sesinin, Batı Türkçesi'nde *e*, Doğu Türkçesi'nde de *ę* olarak devam ettiği, bu sebeple bu kelimelerde başta ای ve ilk hecede ی yazılışının *i* sesini değil de *ę* sesini gösterdiği, bilhassa bugünkü Özbekçe'yi göz önüne alan Türkologlarca kabul edilmektedir. Bu mes'ele de ayrı bir çalışmayı gerektirdiğinden, imlâyı esas alarak bu sesleri metnimizde *i* olarak belirttik ve mes'eleyi bir başka çalışmaya bıraktık.

Metnimiz *e/i* bakımından bir karışıklık göstermektedir. Klasik Çağatay imlâsında kelime başındaki *i* sesinin ی , ilk hecedeki *i* sesinin ise ی ile yazıldığı (bk. J. Eckmann, Chag. Man. § 3, K. Eraslan, Nesâyim., s. 36) gözönüne alınırsa, metnin Çağatay sahası dışında istinsah edilmiş olduğu kabul edilebilir. Şöyle ki :

Bazı kelime başındaki aslî *e* sesi metnimizde genellikle ا ile yazılmıştır : *em-* (3, 7, 10), *emçek* (4), *emdi* (27, 40, 101), *emüg* (3), *er* (95), *erklig* (67), *erte* (13), *eşit-* (8), *ev* (25) gibi. İki yerde geçen *it-* fiili ای ile yazılmıştır (bk. 7., 22. beyitler). *er-* fiilinde durum daha da karışıktır. Bu ana yardımcı fiil, yedi yerde *er-* şeklinde (7., 18., 30., 41., 94., 95., 98. beyitler), üç yerde *ir-* şeklinde (11., 15. ve 74. beyitler), bir yerde de *i-* şeklinde (23. beyit) geçmektedir.

İlk hecedeki aslî *e* sesi genellikle muhafaza edilmiştir : *çerig* (73, 82, 86) *keç-* (11, 102), *kelin* (49, 51, 52, 53, 66,, 65), *keltür-* (45), *ketür-* (49), *sev-* (12, 23, 28, 29, 45, 53, 54, 60, 74), *teg* 14, 15, 25, 30, 45, 46), *teg-* (77), *tegür-* (78), *telim* (50), *teñgri* (6, 44, 46, 87), *yeñg-* (77), *yet-* (82) gibi. İlk hecedeki aslî *e* sesinin *i* olarak tasrih edildiği kelimeler de şunlardır : *big* (64), *ti-* (13, 23, 37, 41, 45, 58, 96, 101), *yi-* (16), *yig* (64) gibi. Şu kelimelerde de *e* sesi bazen *i* olarak tasrih edilmiştir : *kel-* (36, 39, 82) ~ *kil-* (73), *ne* (2, 58, 61, 63, 64, 76) ~ *ni* (4, 9, 43, 44, 46, 53, 54, 67, 90) gibi.

(5) t ü ş i n d e (توشيندا < *tüş-i-n-de*) «düşünde, rüyasında» İyelik eklerinden sonra görülen bu yardımcı *-n-* ünsüzü (pronominal *n*) aslında zamirlerin çekiminde de görülen türeme bir sestir (bk. TDB § 191). Bu ses Eski Türkçe'de de görülmektedir (bk. AGr. § 193). Çağatay yazı dili bu sese ara-sıra yer vermekle beraber Batı Türkçesi bu sesi kâide hâlinde kullanmaktadır.

Metnimizde bu sese daha çok yer verildiğini görmekteyiz : *ağız-ı-n-ġa* (76), *bar-ı-n-da* (95), *bar-ı-sı-n-ġa* (97), *ev-i-n-de* (25, 48), *ḳ(a)dġu-sı-n-dın* (70), *ḳ(a)t-ı-n-da* (32, 74), *öz-i-ñge* (14), *nökerle[r]-i-ñge* (92), *sökeller-i-ñge* (92), *söz-i-n-din* (11), *yol-ı-n-a* (73). Beş yerde de bu sesin kullanılmadığı görülmektedir : *ḳ(a)t-ı-da* (65), *ḳ(a)t-ı-dın* (70), *ḳ(a)t-ı-ġa* (35), *köz-i-din* (60), *köz-i-ge* (24). Bu husûsiyet de metnimizin Karahanlı Türkçesi'nden sonraki bir devreye âit olduğunu göstermektedir.

(6) t(e)ñgriġa (تنكرىغا) «Tanrıya» Metnimizde ayrıca *cehennemḳa* (85), *ciger-pāresinġa* (83), *dīniġa* (59), *iẓiġa* (29) misâllerinde de görülen ek uyumsuzluğuna, Doğu Türkçesi metinlerinde sık sık, Batı Türkçesi metinlerinde ise ara-sıra rastlanmaktadır. Daha ziyâde kalın ekler kullanma temâyülünün, bir imlâ mes'elesi mi, yoksa bir fonetik mes'ele mi olduğu husûsunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir (fazla bilgi için bk. K. Eraslan, *Doğu Türkçesi'nde Ek Uyumsuzluğuna Dâir*, İst. Üniv. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. XVIII, İstanbul 1970, s. 113-124). R.R. Arat, yabancı asıllı kelimelerin Türkçe içinde kalın veya ince okunuşlarının, sona getirilen eklerden kolayca tesbit edilebileceğini ileri sürmekte ise de (bk. R.R. Arat, *Atebetü'l-hakayık*, not : 128), aynı durumun Türkçe kelimelerde de görülmesi, bunun bir imlâ mes'elesi olabileceğini de düşündürmektedir.

t(e)ñgri kelimesinin ince sıradan kalin sıraya geçişinin sebebi de, bu kelimenin daha ziyâde *taʿālā* sözü ile birlikte kullanılmış olmasıdır.

(7) n'iter s(e)n (يتارسن) «ne yaparsın?» *n'it-* «ne yapmak» kelimesinin *ne / ni* soru kelimesi ile *et- / it-* fiilinin kaynaşmasından meydana geldiği ortadadır. Aynı duruma metnimizde şu misâlde de rastlanmaktadır : *neçün* < *ne* + *üçün* (58. beyit). Birleşik teşkillerde yan yana gelen ünlülerin kaynaşıp tek ünlü hâline gelmesi bilhassa şu hâllerde sık sık görülmektedir : *n'eyle-* < *ne* + *eyle-; n'ol-* < *ne* + *ol-; niçük* < *neçe / niçe* + *ök; niçün* < *ne / ni* + *üçün; bol* < *bu* + *ol; böyle* < *bu* + *öyle; şol* < *şu* + *ol; şöyle* < *şu* + *öyle; şimdi* < *şu* + *imdi* v.b. gibi.

(8) ş ü k ü r (< A. *şükr*) «şükür, minnettarlık» Türkçe'de yan yana iki ünsüz ancak belirli hâllerde bulunabilir. Türk dilinin ses sisteminde önemli bir yeri olan bu husûs, her şeyden önce, seslerin çıkarılması ve hece yapısı ile ilgilidir (fazla bilgi için bk. TDB. § 15; TG. § 39; TDG. § 106-110).

Yabancı kelimelerde bu sebeple görülen ortada ünlü türemesi (epentez) metnimizde ayrıca şu kelimelerde de görülmektedir : *fireng* < *freng* (102), *mışır* < *mışr* (103), *mihir* < *mihr* (18), *raḥim* < *raḥm* (83). Manzum metinlerde kelime ortasında ünlü türemesinin bir sebebi de vezindir.

(9) ç ı n ı b i r l e (جینی بیرلا) «doğruluğu ile, sıdkı ile» *çın* (<Çince chên) «doğru, gerçek, sahih» kelimesi Eski Türkçe devresinden beri çeşitli şîve, lehçe ve yazı dillerinde sıfat veya zarf olarak kullanıldığı gibi, genişlemiş şekliyle de kullanılmaktadır, meselâ bk. AGr. (Glossar), An. İnd., DS., US., Clauson, EDPT. *çın* «doğru, dürüst, gerçek; gerçekten v.b. gibi», Radloff, Wb. *çın* [(Uyg. Osm.) Alt. Tel. Leb. Kaz.] «1. doğru, dürüst, gerçek, hakîki 2. hakikat, gerçek durum v.b. gibi»; Dîvân. *çın* «doğru, gerçek, sahih»; KB. *çın* «gerçek, doğru, âdil»; AH. *çın* «doğru»; Abuşka. *çın* «gerçek»; Şeyh Süleyman. *çın* «sahih, rast»; İbnü Mühennâ. *çın* «doğru»; TTS. *çın* (*çin* okunmuş) «sahih, doğru, halis». Kelimenin genişlemiş şekillerine gelince : AGr. (Glossar) *çıngar-* «araştırmak», *çınık-* «tahakkuk edilmek»; DS. *çıngar-, çınık-, çıngaru çınlık* «doğruluk»; US. *çıngar-, çınık-, çıngart-* «araştırmak, inceletmek, tetkik ve tahkik ettirmek, muâyene etmek», *çıngaru* «tam, şübhesiz; ârzulama, özlem, hasret», *çınkar* «dosdoğru»; KB. *çınlık* «doğruluk»; Abuşka. *çına-* «kararlamak, vezn eylemek, kıyas eylemek»; Ebû Hayyân, el-İdrâk. *çınkar- / çankar-* (~ çender-) «iyice aramak, taramak», *çınra-* ~ *çındır-* «zannetmek» v.b. gibi).

çın kelimesinin *ok* kuvvetlendirme edatı ile birleşik şekli (*çınok*) bilhassa zarf olarak kullanılmaktadır (bk. 29. beyit : *bir izîga ç. büt-;* 43. beyit : *şirk ü nifâkdın ç. kayt-* gibi).

t (u) y u n d ı (تیوندی < *tuy-u-n-dı?*) «duydu, hissetti, duygulandı» Kelimenin imlâsı ve beyit içinde kullanılışı kesin bir hükme imkân vermemektedir :

«çını birle büt(t)i y(a)ratkanga ol
bu işdin t(u)yundı ni hoş toğrı yol»

Bu okuyuşa göre beyti nesre şu şekilde çevirmek gerekecektir : «O (anası) sıdkı ile Yaradan'a îman etti, bu işten duygulandı; ne hoş doğru yol!» Beyti şu şekilde de anlamak mümkündür : «O (anası) sıdkı ile Yaradan'a îman etti ve bu işten (îman etmekten dolayı) ne hoş ve doğru bir yolda bulunduğunu hissetti.» تیوندی imlâsını *yetündi* şeklinde okursak ve «yetişmek, erişmek, ulaşmak, ortaya çıkmak, zuhûr etmek» gibi mânalar verirsek, beyti şöylece nesre çevirmek gerekecektir : «O (anası) sıdkı ile Yaradan'a îman etti (ve) bu işten ne hoş ve doğru bir yol zuhûr etti.» Bu halde, beyti zorlamayı bir yana bıraksak bile, *y(e)tündi* okunuşunda yardımcı *ü* ünlüsünün ne sebeple yuvarlaklaştığını açıklamak hayli müşkül olacaktır.

(10) s i l e p (سیلاب < *sile-p*) okşayıp, sevip» Metinde *başını silep* «başını okşayıp» şeklinde geçmektedir. Tek misâl olması sebebiyle kelimenin kalın veya ince sırada olduğu belli değildir. Gerek her iki şeklinin bulunuşu, gerekse *tilep*'e kafiye oluşu sebebiyle biz ince okunuşunu tercih ettik.

Radloff kelimenin hem ince, hem de kalın şeklini zikretmiştir : *sıla-* «1. sıvalamak, sıvamak, sürmek 2. ovmak», *sile-* «sevmek, okşamak» Kelime İbnü Mü-

hennâ'da kalın şekliyle *sıla-* «elini sürmek» olarak, Şeyh Süleyman'da ise ince şekliyle *sile-* «izzet ve hürmet ve riâyet etmek, telattuf ve teattuf etmek, mihribanlık göstermek» olarak geçmektedir. Abuşka neşrinde ise kelime kalın okunmuştur: *sıladı* «sığadı», *sılap* «sığayıp».

Bu misâllerden kelimenin başlangıçta kalın sırada olduğu hâlde, sonradan ince sıraya geçtiği anlaşılmaktadır. İçinde *ç, s, ş, y* ünsüzlerinden biri bulunan bazı kelimelerin kalın sıradan ince sıraya geçtiği görülmektedir: *çom- ~ çöm-* «suya dalmak, çimmek», *sılığ ~ silig* «temiz, ince, yakışıklı, tatlı dilli», *yana ~ yine* «yine, tekrar», *yañgı ~ yeñgi* «yeni», *yeşar- ~ yeşer-* «yeşermek», *yaşıl ~ yeşil* «yeşil», *uçun ~ üçün* «için» v.b. gibi. Bazı kelimeler de yanlarındaki kelimenin tesiriyle kalın sıradan ince sıraya geçmişlerdir: *ḳop ~ köp* «çok», *oḳ ~ ök* (kuvvetlendirme edatı) v.b. gibi.

(11) ıl (ايل) «yıl, sene» Kelime başına getirilen protetik *y* sesine Uygurca'dan itibaren rastlanmaktadır: *yıd ~ ıd > ıy* «koku», *yıġaç ~ ıġaç* «ağaç», *yıġla- ~ ıġla- / aġla-* «ağlamak», *yıl ~ ıl* «yıl, sene», *yılan ~ ılan / ilan* «yılan», *yılḳı ~ ılḳı* «hayvan, hayvan sürüsü», *yıldırım ~ ıldırım* «yıldırım», *yılğın ~ ılğın* «ılgın ağacı», *yılığ ~ ılığ* «ılık, yumuşak», *yınan- ~ ınan- / inan-* «inanmak», *yır ~ ır* «yır, şarkı», *yıra- ~ ıra-* «uzaklaşmak», *yıraḳ ~ ıraḳ* «yırak, uzak», *yig ~ ig* «hastalık», *yigirmi ~ igirmi* «yirmi», *yin- ~ in-* «inmek», *yinçke ~ inçke* «ince»; *yinçü ~ inçü* «inci»; *yir ~ ir* (< Moğ. *ira*) «şimal»; *yit- ~ it-* «yitmek, kaybolmak»; *yut- ~ ut-* «yutmak, kazanmak»; *yürek ~ ürek* «yürek»; *yüz ~ üz* «yüz, çehre»; *yüzük ~ üzük* «yüzük» v.b. gibi. Yukarıda zikredilen misâllerden de anlaşılacağı gibi bu hadise ünlülerin önünde görülmektedir. Ancak bu hadise başta ünlü türemesi (prothése) olarak kabul edildiği gibi, başta ünsüz düşmesi olarak da kabul edilmektedir. M. Ergin'in de belirttiği gibi, başlangıçta umumî Türkçe için bir temâyül olan bu hadise, daha sonra bir şîvede yaygınlaşarak kâide hâline gelmektedir, nitekim Azerî Türkçesi'nde de durum böyle olmuştur. Bu hadise daha ziyâde dar ünlülerin önünde görülmektedir. *y*'nin düşmesi ile tek heceli kalın kelime ince sıraya geçmekte, birden fazla heceli kelimelerde ise ilk hecenin dar kalın ünlüsü incelmektedir (fazla bilgi için bk. Az. T., not: 2).

Metnimizde *y* protezi genellikle muhafaza edilmiştir: *yıġaç* (95), *yılığ* (18), *yıraḳ* (88), *yülüş* (98), *yüreklig* (19). İki kelime ise y'li ve y'siz şekliyle geçmektedir: *yıl (11,46) ~ ıl* (11); *yüz* (8, 18, 32, 52) *~ üz* (50).

(12) s(e)ve başladı «sevmeye başladı» (*sev-* < *ET. seb-*) Eski Tükçe'de *v* sesi yoktu, bugün çeşitli Türk şîve ve lehçelerinde görülen *v* sesi, *b*'den türemiş sestir. Eski Türkçe'de bazı kelimelerdeki *b* sesi, Orta Türkçe'de (Karahanlı ve Hârezm Türkçesi) w (ۆ) şekline geçmiş daha sonra normal *v*'ye dö-

nüşmüştür: *yabız*> yawız> *yavuz* «kötü, fena» gibi (fazla bilgi için bk. M. Ergin, TDB. § 88; A. Caferoğlu, *Türkçe'de «v» Morfemi,* TM. c. XVI, İstanbul 1971, s. 27-38). Metnimizde geçen *ev* ve *sev-* (bk. indeks) kelimeleri normal *v* (و) ile olduğuna göre, metnimiz Orta Türkçe devresinden sonraki bir zamana âittir.

(12) ķ a ş l a d ı (قشلادی < *ķaş-la-dı*) «kaşladı, değerlendirdi, değerini arttırdı, önde tuttu, itibarlı kıldı, övdü». Kelimenin geçtiği beyit:

«atası ķ(a)ra ḫan s(e)ve başladı
köp ilniñg içinde anı ķaşladı»

şeklindedir. Beytin tamamını göz önüne alarak kelimeyi bu şekilde mânalandırdık. Kelimenin *ķaş* isminden *-la- / -le-* isimden fiil yapma eki ile genişletildiği açıktır, ancak meydana gelen *ķaşla-* fiilinin bu mecazî mânasına lûgatlerde rastlanmamaktadır.

ķaş kelimesi çeşitli lûgatlerde şöylece yer almıştır: Dîvân. *ķaş* «kaş, lekesiz beyaz veya kara taş»; Radloff, Wb. *ķaş* [Kırm. Tat., Tel., Küer, Leb., Şor, Kom., Kaz., Osm., Çağ.] «1. (Doğu dia.) arıza, engebe, tepe, kıyı, yaka 2. eyerin öne çıkık boyun kısmı 3. göz çukurunun üst kenarı, kaş 4. (Osm.) kılıç kabzası, kılıç kabzasındaki zil 5. (Kaz., Kırm., Osm.) yüzükteki kıymetli taş 6. (Uyg.) yada taşı»; Ebû Hayyân, el-İdrâk. *ķaş* «1. kaş 2. tepenin baş, uç kısmı»; İbnü Mühennâ. *ķaş* «kaş, yeşim taşı»; Abuşka. *ķaş* «yan»; Şeyh Süleyman. *ķaş* «nezd, karşı, ön, huzur, beraber, ebrû, hacib, mukabil, rûberû»; Zenker, Wb. *ķaş* «1. kaş 2. yüzük kaşı»; TTS. *ķaş* «eyerin ve semerin önünde ve ardında olan yükseklikler». Görülüyor ki, *ķaş* kelimesi başlıca üç mânada geçmektedir: 1. kaş 2. yüzük taşı 3. ön, nezd, karşı v.b. gibi. Bu üç mânanın tek bir *ķaş* kelimesinin mâna değişikliğine uğraması ile ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

ķaşla- fiiline Radloff, «1. (Bar.) atın eyerinin ön kaşına dizgin koymak 2. (Osm.) yüzüğe taş yerleştirmek 3. (Osm.) kaşla işâret yapmak, kaşla süslemek, kıymetli bir taşla yüzüğü süslemek», Dîvân. ise «kaş, germeç yapmak, kaşa vurmak» mânalarını vermiştir. Zenker'de de «kıymetli taş yerleştirmek, oturtmak» mânası yer almıştır.

(13) «a y u r b i r k ü n e r t e o ğ u l a t ı - n ı
d i m e d ü k, t (i) y e l i ñg m u n u ñg ẕ ā t ı - n ı »

Beytini, ifâdesi açık olmamakla beraber, metnin gelişini göz önüne alarak «(Kara Han) bir gün sabahleyin, «Oğulun adını demedik (ona ad koymadık), (şimdi) bunun (yani Oğuz'un) kişiliğinden bahsedelim.» dedi, şeklinde nesre çevirmek mümkündür.

Beyitte dikkati çeken bir husûs da, *ti-* fiilinin *t*'li ve *d*'li şeklinin bir arada bulunmasıdır. Eski Türkçe devresinden sonra çeşitli yazı dillerinde, bilhassa çok

kullanılan bazı kelimelerde bu beraberliği görmek mümkündür : *tur- / dur-, teg / dek* gibi, (kelime başında aslî *t* sesinin Batı Türkçesi'nde *d* olarak gelişmesi için bk. M. Ergin, TDB. § 101). Bu hadisenin, kelime başında asli *t*'yi muhafaza eden Doğu Türkçesi'nde de görülmesi, Batı Türkçesinin tesiriyle olabilir.

(14) « و ـجاني *yoḳtur munuñg t(e)g y(u)run*» Mısrada bilhassa اوراجاني imlâsı hayli tereddüt yaratmaktadır. Taradığımız çeşitli lûgatlerde bu imlâya uygun ve mısranın mânasını tamamlayacak bir kelimeye rastlayamadık. Sondaki ـى iyelik eki kabul edilirse, kalan kısım bir kelime olabileceği gibi, bitişik yazılmış iki kelime de olabilir. ـن 'nın yükleme hâli eki kabul edilmesi hâlinde dahi kalan kısmı okumak mümkün olmamaktadır.

Bir ihtimal olarak اوراجانى imlâsı *ürek-cānı* şeklinde okunabilir. Bu durumda eş mânalı iki kelime var demektir. H. Kâzım Kadri Bey, Türk Lûgati'nde, ürek kelimesinin cân mânasında Tatar lugati olduğunu ve Kazan Türkçesi'nde «rûh-i habîs» mânasına geldiğini bildirmektedir. Bu taktirde ürek-cān sözüne mecazî olarak «kötü, zararlı, mahzurlu» mânalarını verebiliriz. Eğer mısradaki *y(u)run* «ipek kumaş parçası, yama» kelimesini de mecazî olarak «tedbir, çâre» mânasına alırsak, mısrayı şöylece anlamak mümkün olur : «bunun gibi bir tedbirin mahzurlu yönü yoktur.»

ـرون imlâsı *y(u)run* okunabileceği gibi, *y(o)run* şeklinde de okunabilir. Bu takdirde kelime *yor-* «yormak, tâbir etmek» fiilinden *-n* ile yapılmış isim olur. Alışılmış şekil, bu fiilden *-m* ile yapılmış isim şeklidir (*yor-u-m*). Aynı mânaya gelen *vör-* fiilinden de *-g* ile yapılan isim şekli *yörüg* «tabir» alışılmış şekildir. اوراجاني imlâsı kesin olarak okunamadıkça, ـرون imlâsı üzerinde de bir kara-ra varmak mümkün değildir.

(16) b ö ğ u z (بوغوز) «boğaz; yiyecek, gıda» Kelimenin *boġ-* fiilinden *-z* ile yapılmış isim olduğu bilinmektedir. *boġaz* şeklinin, Türkçe'deki ikinci hece veya iki heceli kelimeler sonundaki dar yuvarlak ünlülerin geniş düz ünlü hâline gelmesi sebebiyle ortaya çıktığını biliyoruz (*ortu* > *orta, törü* > *töre* v.b. gibi). Bu sebeple Eski Türkçe devresinden beri *boġuz* ve *boġaz* şekilleri birlikte görülmektedir (bk. AGr. (Glossar) *boġuz / boġaz;* Dîvân. *boġuz / boġoz* «boğaz»; Radloff, Wb. *boġuz* [بوغور (Çağ., Tar.)] = *boġaz* «1. boğaz 2. yiyecek, gıda»; *buġuz* [بوغوز (Sart., Tob.)] = *boġaz* «1. (Tob.) boğaz 2. (Sart.) yiyecek, gıda»; Abuşka. *boġuz;* Şeyh Süleyman. *boġuz;* Ebû Hayyân, el-İdrâk. *boġaz;* İbnü Mühennâ. *boġaz / bovaz* «boğaz»; TTS. *boġuz* «boğaz» v.b. gibi). Aslında «boğaz, gırtlak» mânasına gelen kelimenin «yiyecek, gıda» gibi bir mâna kazanması daha sonra olmuştur.

Metnimizde olduğu gibi bilhassa Eski Anadolu Türkçesi'nde kelimenin, *ye- / yi-* fiili ile birlikte kullanılması, «yemek yemek, çokça yemek, doyunca yemek»

gibi bir mâna kazanmıştır. Radloff, Wb.'da kelimenin genişlemiş şu şekilleri de yer almaktadır: *boğuzla- / boğazla-* «boğazlamak»; *boğuzlağur* (Kom.) «obur, pisboğaz»; *boğuzlağu* [بوغورلاغو (Çağ.)] «boğaz, gırtlak, hançere»; *boğuzdaḳ* بوغوزداق (Çağ.)] «boyun»; *boğuzlav* [بوغوزلاو (Kaz.)] «boğaz, gırtlak».

(18) ḳ ı l ı ḳ ı s ı l ı ġ (قيليق سيلغ) «ahlâkı, huyu, tavrı temiz» *ḳılıḳ* < *ḳıl-ı-ḳ* olduğu ve «ahlâk, huy, tavır, davranış» gibi mânalara geldiği açıktır. *ḳıl-* «kılmak, yapmak» kökünden yakın mânada ve bilhassa Eski Türkçe ile Orta Türkçe'de çok kullanılan bir kelime de *ḳılınç* (< *ḳıl-ı-n-ç*)'tır (bk. AGr. (Glossar) *ḳılınç* «iş»; US. *ḳılınç* «iş, icraat, amel»; Dîvân. *ḳılınç* «iş, amel; ahlâk, huy; fena huy; kadın nâz ve kırışması» v.b. gibi). Dîvân'da *ḳılıḳ* «huy, gidiş» kelimesinin *ḳılḳ* şeklinde söylendiği de kaydedilmiştir (bk. B. Atalay tercümesi, I, 383-22). Türkiye Türkçesi'nde kelime kıyâfet ile birlikte *ḳılıḳ ḳıyāfet* «üst-baş ve görünüş» ve ḳ ı l ı ḳ s ı z «üstü-başı, görünüşü hoş olmayan» şekillerinde kullanılmaktadır.

s ı l ı ġ «temiz, saf, düzgün v.b. gibi» kelimesine gelince: Kelimenin başlangıçta ince sırada olduğu, kalın sıraya Orta Türkçe devresinden sonra geçtiği anlaşılmaktadır (bk. AGr. (Glossar) *silik* «bâkire, temiz»; US. *silig* / silik «arı, temiz, pâk; bâkire»; Dîvân. *silig* «temiz, ince; yakışıklı; tatlı dilli» Radloff, Wb.'da kelime kalın ve ince şekliyle yer almıştır: *silig* [ET., Uyg., سيليك (Osm.) *sil* + *k'*-den] «1. (ET., Uyg,) temiz, 2. (Osm.) düz, pürüzsüz, cilâlı 3. (Osm.) düz, yassı»; *sılıġ* [سيلغ (Çağ.)] «temiz, düz, parlak». Clauson, EDPT.'de kelime *silig / silik* şeklinde alınmış «temiz, sâf, düzgün v.b.» mânalar verilmiş, orjinal şeklin hangisi olduğunun şübheli bulunduğu, *sili* şeklinin *silig*'den geldiği, bunun yanında *silik* şeklinin de varlığı kaydedilmiştir. Şeyh Süleyman'da kelime *sılıġ* «silig, düzlenmiş, memsûh, şeffâf, yek-reng, musaffâ»; İbnü Mühennâ'da ise *silik* «temiz, arı» şeklinde yer almıştır.

AGr. (Glossar)'da, kelimenin *sili-* «temizlenmek» kökünden getirildiği görülmektedir. Bunun da *sil-* «silmek, temizlemek» ile ilgili olduğunda da hiç şübhe yoktur. *silig* kelimesi Batı Türkçesi'ne geçişte sondaki *-g*'nin düşmesi neticesi *sili* şekli ile devam etmiş ve bilhassa a r ı (< a r ı - ġ.) «temiz» kelimesi ile birlikte a r ı s i l i «tertemiz» mânasında müteradif olarak kullanılmıştır.

(19) u y a t l ı ġ (اويا تليغ) «hayâlı, edepli, terbiyeli» Kelimenin *uyat* «hayâ, edep, terbiye, utanma»'dan *-lıġ* isimden isim yapma eki ile genişlemiş şekil olduğu ve bunun yanında *uyatlıḳ, uyatsız, uyatsızlık* gibi başka genişlemiş şekillerinin bulunduğu görülmektedir. Dîvân'da isim olarak uyat kelimesi yerine, aynı mânaya gelen *uwut, uvut* «utanma, hayâ, âr» kelimesi geçmektedir. Ebû Hayyân, el-İdrâk.'te bunun *ut* «= *uyat* (Türkm.)» şekli de kaydedilmiştir. Doğu Türkçesi *uyat* kelimesini devam ettirdiği hâlde, Batı Türkçesi bunun yerine *uvut* kelimesin-

den genişleyen şekilleri devam ettirmektedir: *utan-* (< *uvut-a-n-)* «utanmak», *utanma* (< *utan-ma*) «ha-yâ, âr, mahcubiyet v.b. gibi», *utanġaç* (< *utan-ġaç*) «utangaç, mahcup» v.b. gibi. Dîvân.'ın *utan-* fiilini «Oğuzca» olarak tasrih etmesi de önemlidir.

uyat kelimesinin kök olmayıp **uya-* fiilinden *-t* ile teşkil edilmiş bir gövde olduğunu, bu kökten *uyat-* (< *uya-t-*) «utanmak», *uyal-* (< *uya-l-*) «utanmak, mahcup olmak, hicap etmek, hacâlet çekmek» gibi fiil gövdelerinin varlığı açıkça göstermektedir. Ancak **uya-* kökünün canlılığını yitirdiği anlaşılmaktadır (bu kökle ilgili olarak bk. not: 102).

(20) ḳ(a)tlanur (قتلانور < ḳatıġ-la-n-ur) «katlanır, cehd ü gayret eder, çabalar, uğraşır, sabır ve tahammül eder» Metnimizde *ḳatıġ* şekli yanında, bundan genişlemiş fiil gövdesi olan *ḳatlan-* şeklinin bulunması dikkat çekicidir. Birden fazla heceli kelimeler sonundaki *-ġ / -g* seslerinin Batı Türkçesi'ne geçişte düştüğünü biliyoruz. Metnimizde *ḳatlan-* şeklinin kullanılması, metnimizin hem Orta Türkçe'den sonraya âit olduğunu, hem de Oğuzca'nın tesirinde bulunduğunu açıkça göstermektedir.

(24) ılmadı (الماذی < *ıl-ma-dı)* «iliştirmedi; değer vermedi, iltifat etmedi v.b. gibi» Kelimenin vokalizasyonunda Clauson'un da belirttiği gibi güçlük vardır. Dîvân.'da kelime *ıl- / il-* şekilleri ile yer almıştır. Clauson, kelimenin ayrıca *al-* ile olan mâna yakınlığına dikkati çekmiş, *aḳ- / ıḳ-* gibi bir paralelliğin düşünülebileceğine işâret etmiştir (bk. EDPT. s. 125). *ıl-* ve *il-* şekillerinden hangisinin aslî olduğunu kestirmek güçtür. Kelime çeşitli lûgatlerde şöylece geçmektedir: AGr. (Glossar) *il- / yil-* «iliştirmek»; Dîvân. *il-* «ilişmek», *iler-* «göze ilişmek, belirmek, görünmek», *ilin-* «tutulmak, yakalanmak», *iliş-* «birbirine ilişmek, çatışmak», *ılın-* «ilişmek, tutulmak, uğramak, takılmak», *ılış-* «birbirine ilişmek, çatışmak»; Clauson, EDPT. *il-* «tutmak, elle tutmak, asmak, askıda tutmak, bir şeyin üzerine asmak», *ıl-* (Harz., Kıpç.) «iliştirmek», *il-* (Çağ., Osm.) «dikkat etmek»; Abuşka. *ıl-* «iliştirmek», *ilmey* «közüne ilmey demektir, gâyibe ve ben közüne ilmezin demektir, yâni gözüne göstermez ve iltifat etmez; Şeyh Süleyman. *ıl-* «gazaplanmak; almak, zabt ve kabz etmek, dikkat etmek, bend etmek», *ılmas* «almaz, beğenmez, pesend etmez, saymaz», *iliş-* «bend, peyvend olmak, bağlanmak, peyvesten, mülsak»; Ebû Hayyân, el-İdrâk. *ildi* «astı», *ilindi* «ilişti, asıldı»; Et'-tuhfetü'z-Zekiyye. *il-* «ilmek, asmak», *ilin-* «birbirine girmek, karışmak», *iliş-* «birbirine girmek», *iliştir-* «ilişmek, birbirine girmek», *ılın-* «bir yana doğru eğilmek»; TTS. *il-* «dokunmak, geçmek, ilişmek, tesir etmek, tutulmak, takılmak» SDD. *il-* «çiviye bir şey asmak; göze takılmak...» Biz kafiye durumunu göz önüne alarak kalın okuyuşu tercih ettik.

(25) سلندو imlâsının okunuşunu tesbit edemedik. Çeşitli ihtimaller üzerinde durulabilir; has isim olabileceği gibi, *ḫatun* kelimesinin sıfatı veya müteradifi de olabilir. و bağlama edatı kabul edilirse سلند imlâsını ayrı bir kelime olarak aramak gerekir.

u r u r (اوروز < *ur-ur*) «vurur, döğer», ayrıca *uruş* «vuruş, savaş, cenk» (81, 93). Görüldüğü gibi metnimiz *v-* protezine yer vermemektedir.

(28) t(a)yaḳdın (تیاقدین) «dayaktan» Kelimenin *taya-* «dayamak, dayak dikmek, dayak koymak» tan *-ḳ* ile teşkil edilmiş isim olduğu bilinmekle beraber, «vurma, döğme» mânasını kazanması her halde, Orta Türkçe devresinden sonra olmalıdır (kelimenin çeşitli şivelerdeki genişlemiş şekilleri ve kullanılışları için bk. Radloff, Wb. c. III, 816, 817).

(29) b ü t e s i n (بوتاسین) «îman edersen» Mânayı göz önüne alarak, bu şekilde tercüme ettik. *büt-* «inanmak, îman etmek», *-e*'nin ne olduğunu tesbit kolay değildir. Eğer müstensih hatası yoksa, *-e*'yi çeşitli şekillerde düşünmek mümkündür: Eski Türkçe'deki *-ġay / -gey* gelecek zaman ekinin, Doğu Türkçesinde *-ġa / -ge* şekline geçtiğini (bk. Chag. Man. § 98-100; Nesâyim. s. 134-135) gelecek zamanla birlikte istek ifâdesi de taşıdığını, Batı Türkçesi'nde ise ek başındaki *ġ / g* seslerinin düşmesi sonucu ekin *-a / -e* hâline geçtiğini ve istek ifâdesinde kullanıldığını biliyoruz (bk. TDB. § 492-495). Batı Türkçesi'nin tesiriyle *-a / -e* şeklinin istek ifâdesinde Çağatayca'da da kullanıldığı görülmektedir (bk. Chag. Man. § 101). Bir başka ihtimal de *büte sin* sözündeki *-e*'nin zarf-fiil eki olabileceğidir. Esas fiilin ünlü zarf -fiil eki ile *tur-* fiilinin geniş zamanına bağlanması bilhassa Çağatayca'da şimdiki zaman ifâdesinde kullanılmaktadır. Ancak bu şekilde yardımcı fiilin bazen düştüğü ve zarf-fiil ekinin şekil ve zaman eki vazifesini yüklendiği de görülmektedir (bk. Nesâyim. s. 129). Bu duruma Kazakça'da da rastlanılmaktadır. Buna rağmen her iki ihtimalin de beyte uygun düşmediği, mânanın ancak şart ifâdesi ile tamamlanacağı açıkça görülmektedir.

(30) t u r ġ u ñg (تورغوك < *tur-ġu-ñg*) «duracaksın» *-ġu / -gü* gelecek zaman isim-fiil ekinin iyelik ekleri ve *tur-* yardımcı fiilinin geniş zamanı ile birlikte Doğu Türkçesi'nde ve bilhassa Çağatayca'da *-ġay / -gey* eki yanında ikinci bir şekil ve zaman eki gibi kullanılması bilinen bir husûstur. Metnimizde olduğu gibi Çağatayca'da da *turur* veya ekleşmiş şekli ile *-dur / -dür, -tur / -tür* unsurunun düştüğü görülmektedir (fazla bilgi için bk. Chag. Man. § 117; Nesâyim. s. 136-137). Batı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi devresinde gelecek zaman için *-ısar / -iser* ve devre sonunda *-acaḳ / -ecek* şekil ve zaman eklerini kullanmış, bugün ise *-acaḳ / -eceḳ* umumî gelecek zaman eki hâlinde yerleşmiştir (fazla bilgi için bk. TDB. § 470-471; *-ġu / -gü* isim-fiil ekinin kullanılışı ve fonksiyonları için de bk. ET.'de İsim-fiiller, s. 89-113).

m i n d e b o ş b o l ğ u ñ g s (e) n «benden boş olacaksın» İfâdesi, Eski Türkçe'de olduğu gibi, bulunma hâlinin çıkma hâli mânasını da henüz metnimizde devam ettirdiğini mi göstermektedir, yoksa bu bir söyleyiş husûsiyeti midir? Metnimizde *-dın / -din* umûmî çıkma hâli eki olarak yer aldığına göre, ikinci ihtimali kabul etmek gerekecektir.

(31) ö g ü n (اوگون) «başka, diğer» Kelimenin kök olmadığı meydandadır. Gabain, *öñgi* ve *öñgin* şekillerini **öñg-* «başkalaşmak» fiilinden getirmektedir (bk. AGr. Glossar). Radloff, Wb.'da *öñg-* «1. (Tel.) solmak, sararmak 2. (Tar.) rengini kaybetmek 3. (Uyg.) solmak, sararmak, rengi atmak» şeklinde mânalandırılmıştır. Buna göre *öñg* «renk» isim kökü yanında *öñg-* fiil kökü de mevcuttur. Bu takdirde *öñgi, öñgin* kelimesinde *-i* zarf-fiil eki, *-n* ise vasıta hâli (instrumental) eki olur. Dîvân.'da da *öñgi, öñgin* «başka, başkası» şekilleri kaydedilmiştir. Clauson, EDPT. aynı şekillere yer verdiği gibi *öñgi öñgi* kullanılışının «çeşitli» mânasına geldiğini, *öñgin* > *ögin, ögün* olduğunu ve kelimenin küçük fonetik farklarla modern şîvelerde yaşadığını belirtmiştir. Kökteki *ñg* sesinin *g* olması Uygur devresindedir, Çağatayca'da da kelime bu şekilde devam etmiştir: Abuşka. *ögün* «kâf, kâf-i Acemîdir, gayrı demektir»; Şeyh Süleyman. *ögün* «gayr, başka, diğer»; Radloff, Wb.'da *öñge* (Şor) «bir başkası, diğeri», *öñgge* (Tar.), öñggö (Kır.) şekilleri de yer almıştır. Birinci şekilde öñge < **öng-e* kabul edilebilir, fakat *öñgge* şekli îzah ister. Acaba burada bir ünsüz ikizleşmesinden bahsedilebilir mi? Ayrıca bu kelimede görülen *ñg* > *g* değişmesi ile Eski Türkçe'de teklik 2. şahıs eki *-ñg* yerine *-ġ / -g* ekinin kullanılması arasında bir münasebet de kurulabilir mi?

(33) ḳ (a) m u ḳ b e d i n (قمو بدين) «bütün kötüsünü, bütün kötülüğünü» İbarenin ifâdesi açık değildir. *ḳ(a)muḳ* < *ḳamuġ* olduğu bilinmektedir. *bedin* < *bed-i-n; -i* iyelik eki, *-n* ise yükleme hâli eki olmalıdır. Burada dikkati çeken husûs, beyitte mânanın tamamlanması için *bed* «kötü, fena» sıfatının isim olarak «kötülük, fenalık» mânasına alınması gerektiğidir.

(34) t ı n d ı (تندی) «sustu, dindi» Kelimenin kalın sıradan ince sıraya geçişi Batı Türkçesi'nde görülmektedir. Eski Türkçe'de *tın-* fiili yanında *tın* «nefes, hayat» isminin de görülmesi, bu iki kelimenin müşterek bir köke bağlanabileceğini düşündürmektedir : *tın* < **tı-n; tın-* < **tı-n-*

(35) y (a) v (u)ḳ (یوق) «yakın»; *yavuḳ* < *yaġuḳ* < *yaġu-ḳ* olduğu, *-ġ-* > *-v-* değişmesinin Orta Türkçe devresinden sonra ortaya çıktığını bilmekteyiz. Üzerinde durulması gereken husûs *yaġu-* «yaklaşmak» fiili ile aynı mânaya gelen *yaḳ-* fiili arasındaki münasebettir. Her iki kelime bir **ya-* köküne bağlanabilir : *yaḳ-* < **ya-ḳ-* şeklinde ayrılırsa, *-ḳ-* kuvvetlendirme fonksiyonu olan (in-

tensivum) fiilden fiil yapma eki olur (ek ve çeşitli misâller için bk. AGr. § 160). *yaġu-* < **ya-ġ-u-* şeklinde ayrılırsa, *-ġ* fiilden isim yapma eki, *-u-* ise isimden fiil yapma eki olur (ek ve çeşitli misâller için bk. AGr. § 85). Doğu Türkçesi *yaġu- / yavu-* fiilini Batı Türkçesi ise *yaḳ-*'tan genişlemiş şekil olan *yaḳlaş-* (< *yaḳ-ı-n-la-ş-*) fiilini kullanmaktadır. *yavuḳlu* «nişanlı, adaklı» < *yaġuḳlıġ* olduğu da meydandadır.

(42) s i n a y ğ a n n ı (سين ياندى) «senin dediğini» *-ġan / -gen* isim-fiil eki Batı Türkçesi dışında genellikle *-duḳ / -dük* isim-fiil eki yerine de kullanılmaktadır (fazla bilgi için bk. ET.'de isim-fiiller, s. 79-83).

(44) u ş a l (اوشال) «işte o» Kelimenin *uşal* < *uş* + *ol* olduğu açıktır. Ancak burada önemli olan hüsûs ikinci hecedeki yuvarlak ünlünün düzleşmesidir. (bk. not : 2).

(45) k (e) l t ü r ü p (كلتورو ب) «getirip» yanında metnimizde *k(e)türdi* (49) şekli de geçmektedir. *keltür-* şekli Doğu Türkçesi için, *ketür-* (> *getir-*) şekli ise Batı Türkçesi için normal şekildir. Aynı durumu biz *oltur-* ve *otur-* (< *oltur-*) misâlinde de görmekteyiz. Metnimizde bu iki şeklin bulunması, metnin dilinin karışıklığını gösterir.

(47) y ö r i p (يوريب) «yürüyüp, dolaşıp» yanında *yörür* (68) şekli de geçmektedir. *yöri- / yörü-* fiilinin *yorı- / yor-* fiilinden ayrı bir fiil olduğu düşünülebileceği gibi, aynı fiilin kökteki *y* tesiriyle incelmiş şekli olabileceği de düşünülebilir. Eski Türkçe'den beri görülen bu durum bugün birçok şivelerde de devam etmektedir (bk. Radloff, Wb.). Batı Türkçesi *yürü-* (< *yöri-*) şeklini müstakil fiil olarak kullandığı hâlde, şimdiki zaman çekiminde *yorı-* şeklini ekleşmiş olarak devam ettirir. Metnimizde kelimenin kalın mı, ince mi okunması gerektiği belli olmamakla beraber biz ince şekli tercih ettik.

(49) t (a) r ı p (تريب) «ekip» Batı Türkçesi bugün, *tarı-* yerine eş mânalısı *ek-* fiilini kullanmaktadır. *tarı-* fiili ise tarla (< *tarı-ġ-la-ġ*) kelimesinde muhafaza edilmiştir.

(50) s i l e r (سيلار) «sizler», s i l e r g e (سيلارگا) «sizlere» Metnimiz için önemli bir husûsiyet olan bu şekil hakkında fazla bir şey söylemek mümkün değildir. Yaygın olmayan bu şekil için söylenebilecek ilk şey zamirin bünyesinde bulunan *z* sesinin düşmüş olduğudur, ancak bu düşmenin sebebi belli değildir. Bu duruma çokluk 2. şahıs zamirinde rastlandığı hâlde, çokluk 1. şahıs zamirinde

rastlanmamaktadır. (Türkçe'de zamir çekimi için bk. M. Mansuroğlu, *Türkçe'de zamir çekimi,* TM., c. III, sy. 3-4, İstanbul 1949, s. 501-518).

(53) s i z i k (e) v n i (سیز ایکوی) «sizin ikinizi», aynı şekilde *biz ik(e)vge* «bizim ikimize» (57). *ikev* < *iki-egü* olduğu bilinmektedir. Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Doğu Türkçesi'nde yer alan bu şekil, Batı Türkçesi'nde terkedilmiştir (kollektif sayı sözleri teşkil eden *-aġu / -egü* eki için bk. AGr. § 205). Doğu Türkçesi'nde büzülme neticesi *-aġu / -egü* > *-av / -ev* olmuştur (bk. Chag. Man. § 56). Batı Türkçesi bugün bunun yerine *her* kelimesinden faydalanmaktadır : *her biri, her ikisi, her üçü* v.b. gibi.

(54) s (e) v e r i (سه‌وارى) «sevdiği», aynı şekilde *sever ḫatunı* «sevdiği hatunu» (74) *-ar / -er* isim-fiil ekinin de *-duḳ / -dük* isim-fiil eki gibi kullanıldığı görülmektedir (bk. not : 42).

(61) u ş a t (t) ı ، اوشاتی ، «ufalttı, parçaladı» Kelime *uşat-* < *uvşat-* < *uvuşat-* < *uv-u-ş-a-t-* şeklinde bir gelişmeye bağlanabilir. AGr. (Glossar)'da *uşaḳ* ve *uwşaḳ* «ufak», Dîvân.'da ise *uv- / uw-*, «ufalamak», *uwul-, uwun-, uwuş-, uwşat-, uwuş* «ufalanmış nesne», *uşaḳ* «küçük, ufak» şekilleri yer almıştır. Doğu Türkçesi, Çağatayca ve Kıpçakça *uşan-, uşat-* şekillerini devam ettirdiği hâlde, Batı Türkçesi daha çok kök ünsüzünün *v* > *w* > *f* değişmesine uğraması ile *ufan-, ufat-* şekillerini devam ettirmiştir: *ufal-* < *uwal-* < *uvul-* gibi. Burada dikkati çeken bir husûs da, ikinci hecedeki yuvarlak yardımcı ünlünün düzleşmesidir.

(64) b i r (i) l e (بیرلا) «birlikte, ile» Yaygın şekli *birle* olan kelimenin, *bir(i)le* şeklinde okunması vezin gereğidir.

(65) d i m i ş i (دیمیشی) «dediği» Burada da *-mış / -miş* isim-fiil eki *-duḳ / -dük* isim-fiili eki gibi bir mâna vermektedir (bk. not : 42, 54).

(67) e r k l i g s i z o l s i z b i l i ñ g «muktedir sizsiniz, siz biliniz» ibaredeki *ol* kelimesi pek yerine oturmamışa benziyor. Eğer vezin gereği kullanılmamışsa, sarih olmayan mef'ul (belirsiz nesne) olmalıdır. Buna göre ibare şöyle anlaşılabilir : «muktedir sizsiniz, onu (ne yapılması gerektiğini) siz biliniz.»

(71) y u l a r (یولار) «yolar, koparır, yağmalar» Clauson, EDPT.'te kelimenin *yul-*, kök mânasının «çekip çıkarmak, sökmek» olduğunu, Osmanlıca ve Türkmence'de *yol-* şekline geçtiğini ve bu kelimenin *yulu-* ile karıştırılmamak gerektiğini bildirmektedir. Dîvân.'da bu kökle ilgili olarak *yolıt- / yolut-, yulıt- / yulut-, yoluş-, yuluş-* fiilleri bulunmaktadır.

(72) d i s e b o l m a s (دسا بولماس) «demek mümkün değil» *bol-* fiilinin şart kipi ile kullanılması imkân veya imkânsızlık ifâde eder ve *bol-* fiilinin fâili daima belirli olmayan fâildir (fazla bilgi için bk. Chag. Man. § 95; Nesâyim. s. 167).

(73) k i l ü [r] y o l ı n a (یولنا [ر] کیلو) «geliş yoluna, geldiği yola» *-ur / -ür* geniş zaman isim-fiil ekinin bir fonksiyonu da hareket karşılaması dolayısiyle fiil-ismi (nom actionis) olarak kullanılmasıdır (fazla bilgi için bk. ET.'de İsim-fiiller, s. 149-157; Çağ. İsim-fiiller, TDAY. Belleten 1962, s. 56-57). *yolına* < *yol-ı-n-a* olduğuna göre, verme hâli ekinin *-a* olması metnimiz için normal bir durum değildir. Eski Türkçe'de 1. ve 2. şahıs iyelik ekli veya iyelik eksiz bazı kelimelerden sonra da verme hâli eki olarak *-ä / -e*'nin getirildiği görülmekte idi (bk. AGr. § 180).

(75) o ñ g a r d ı (اوڭاردی) «kötüledi, suçladı, fitneledi, gammazladı, iftira etti» *oñgardı* < *oñg-a-r-dı* şeklinde parçalanabilir. *oñgar-* kelimesinin *yoñgar-* ile aynı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak *y-* protetik sesinin bu kelimede kullanılmayışına ilk defa rastlamaktayız. AGr. (Glossar) *yoñga-* «iftira etmek», *yoñgaġ* (< *yoñga-ġ*) «iftira» ve *yoñgşur-* (< *yoñga-ş-ur-*) «iftira ettirmek» kelimelerini kaydetmektedir. Kanaatimize göre bütün bu teşkiller de bir **yoñg* isim köküne bağlanabilir : *yoñga-* < **yoñg-a-* alınabilir. (*y-* protezi için bk. not : 11).

(76) a ġ ı z ı n ġ a ḫ ā k «ağzına toprak, ağzına toprak dolsun, ağzı kurusun» Türkiye Türkçesi'nde bugün *toprak başına, gözüne toprak dolsun, gözünü toprak doyursun,* şeklinde kullanılan beddualarla bu eski şekil arasında bir paralellik mevcuttur.

(80) b i r ü b a r (بیر و بار) «bir ve var» Tanrının vahdaniyet ve mevcudiyet vasıflarını ifâde eden bu söz, bilhassa Doğu Türkçesi'nde kullanılmaktadır.

y a r ı ç ı d u r (یا یچی دور) «yardımcıdır»; *yarı* «yardım, kuvvet» (84) *yarı* kelimesinin yapısı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir; Farsça *yārī* kelimesi ile de ilgili olabilir. Kelime Orta Türkçe ile Doğu Türkçesi'nde görülmektedir. Batı Türkçesi'nde kullanılan *yardım* kelimesinin de bununla ilgili olduğu söylenebilir.

(83) t (a) p u n d ı (تبوندی) «karşılaştı, rastladı» Beytin mânasını göz önüne alarak, kelimeyi bu şekilde okuyup münalandırdık. *t(a)pundı* < *tap-u-n-dı; tap-* «bulmak», *-u-* «yardımcı ünlü», *-n-* «dönüşlülük eki», *-dı* «şekil ve zaman eki». Yardımcı ünlünün yuvarlak olması, *p* dudak ünsüzünün tesiriyledir. Doğu Türkçesi'nde «karşılaşmak, rastlamak» için *yoluḳ-* fiili kullanıldığı bilin-

mektedir; bu bakımdan *tapun-* fiilinin bu mânada kullanılmasını bir tasarruf kabul edebiliriz.

(87) m u ñ g a (موڭا< *muñg-a*) «kedere, derde, sıkıntıya», muñg < ET. buñg. Kelime başındaki bazı *b-* seslerinin Batı Türkçesi'nde *b*, Doğu Türkçesi'nde *m* olarak devam ettiği görülmektedir: *ben ~ men, bin- ~ min-, biñg ~ miñg, bonçuḳ ~ monçuḳ, büñgüz ~ müñgüz* v.b. gibi.

(92) b i r g e (بيرگا) «beraber, birlikte» *birge bol-* «beraber olmak, birlikte olmak»; *birge < bir-ge, -ge* isimden isim yapma eki. *-ġa / -ge, -ḳa / -ke* az kullanılan bir ektir; *başḳa, özge* gibi kelimelerde görülmektedir (ek için bk. AGr. § 58).

(98) y ü l ü ş (يولوش) «taksim» Kelimenin imlâsı açık olmamakla beraber, *yülüş* ve *yuluş* şekillerinde okunabilir. Biz beytin mânasını göz önüne alarak, *yülüş* okumayı tercih ettik ve «taksim» şeklinde mânalandırdık. Bu durumda *yülüş < yülü-* «traş etmek, kesmek» *-ş* ve *yuluş* «fidye» < *yul-* «çekip koparmak» *-ş* olmalıdır. *yülü-* fiili de *ülüş* (< **ülü-ş*), *ülüg* (< **ülü-g*) ile ilgilidir ve *ülü-* < **ül-ü-* şeklinde düşünülebilir. Nitekim *üle-* fiili de **ül* kökünden *-e* ile yapılmış fiil olabilir.

(102) u y (a) t (t) ı (وتى) «terbiye etti» Kelimenin *uyat-* < **uya-t-* olduğu anlaşılmaktadır. Dîvân.'da *uyal* (< **uya-l-*) «çekinmek, utanmak» ve *uyat-* (< **uya-t-*) «utanmak» kelimeleri yer almıştır. Aynı **uya-* kökünden *-t* ile yapılmış isim olan *uyat* «hâyâ, edep, terbiye» daha ziyâde Doğu Türkçesi'nde kullanılmaktadır (ayrıca bk. not: 19).

(104) Beyitteki yer adlarının bazılarını kesin olarak tesbit etmek mümkün olmadı. Buna imlânın bozukluğu kadar, metnin orjinalinin elimizde olmayışı da sebep olmuştur. Destana göre Oğuz'un fethettiği ve adlarını kesin olarak tesbit edemediğimiz bu yerlerin İran, Afganistan veya Hindistan bölgelerinde olması gerekmektedir. Birinci mısra'da m e g r ā b veya m e k r ā n ile ġ ū r, ikinci mısra'da da b ū r / p ū r veya l ū r okunuşları düşünülse bile, bunun yeterli olmayacağı ve vezin bakımından beytin eksik kalacağı ortadadır. Bu sebeple biz, gerek metinde gerekse tercümede okunuşundan kesinlikle emin olmadığımız bu yerleri boş bırakmayı uygun bulduk.

İNDEKS

A

- a / - e (verme hâli eki) krş.
  - ġ a / - g e; - ķ a / - k e
  - -a : muñga 87
    yolına 73
- a / - e (zarf-fiil eki)
  - -a : ķola (bir-) 38
    ķoya (birme-) 59
  - -e : eme (başla-) 10
    seve (Başla-) 12
- a / - e (istek eki)
  - -e : büte sin 29

a ç - açmak
- a.-tı (köz a.) 56
- a.-madı (ağız a.) 34
  (közini a.) 28

a ġ ı r l a - ağırlamak, ikram ve ihsanda bulunmak
- a.-dı 50

a ġ ı z ağız
- a. aç- 34
- a. -ınġa ḫāk 76

ā h e s t e (F.) âheste, yavaş, sessizce
- ā. kel- «sessizce, yavaşça yaklaşmak» 36

ā ḫ ı r (< A. āḫir) ahır, son
- ā. vaķtda 99

ʿ ā ķ ı b e t (< A. ʿāķibet) âkıbet, son
- ʿā. -te 30

a l - almak, zaptetmek, nikâhlamak
- a. -ur (cüftige a.) 23
- a. -dı 28, 103
- a! 37

- a l ı ñ ğ / -eliñ ğ (çokluk 1. şahıs emir eki)
  - -alıñ ğ : ķılalıñ ğ 14
  - -eliñ ğ : tiyeliñ ğ 13

a l t u n altın
- a. 98

a n a ana, anne
- a. 4
- a. -m 5
- a. -sı 8, 10, 11
- a. -sınıñ ğ 3

a n d ı n ondan, bk. o l

a ñ ğ a ona, bk. o l

a ñ ğ l a - anlamak
- a. -dı 17

a n ı onu, bk. o l

a n ı ñ ğ onun, bk. o l

- a r / - e r (geniş zaman isim-fiil eki) krş. - u r / - ü r
  - -er : sever ḫatunı 74
    severi 54

- a r / - e r ,geniş zaman eki) krş. - r - u r / - ü r
  - -ar : ķoyar sin 58
    saçar 88
    sorar 39
    yular 71
  - -er : büter min 44
    emer min 7
    öler min 7
    n'iter sin 7
    körer 5, 39

öler 72
sever 60
sürer 39
arslan aslan
a. 93
artuḳ artık, fazla, ziyâde, pek çok
a. 34, 78, 92
a. -ı «fazlası, fazlaca, çokça» 54
aş aş, yemek, ziyâfet
a. tart- «yemek sunmak, ziyâfet vermek» 16
at ad, isim
a. bir- 94
a. -ını (ay-) 13
(ata-) 16
aṭ at
a. 98
ata ata, baba
a.-ñg 31, 59
a.-ñgġa 76
a.-sı 12, 21, 26, 36, 82, 84
ata- ad vermek, adlandırmak
a.-dı (atını a.) 16
ataġlıḳ sözlü, nişanlı
a.-ı ḳızını 39
atımçı atıcı, nişancı
a. 19
aṭlan- atlanmak, ata binmek
a.-ur 20, 47
atun hatun, yaşlı kadın
a.-ı (ḳarı a.) 74
av av
a.-ġa (aṭlan-) 20, 47
a.-dın (kel-) 39
ay ey (ünleme edatı)
a. 30
-ay/-ey (teklik 1. şahıs emir eki) krş. -ayın/-eyin
-ay: aytay min 42
ay- söylemek, demek; krş. ayıt-, ayt-
a.-ur men 32
a.-ur sen 58
a.-ur 13, 29, 63, 65, 67
a.-dı 51, 57, 80
a.-duḳ 57
a.-ayın 2, 40, 43, 51
a.-sañg 43
a.-ġannı 42
-ayın/-eyin (teklik 1. şahıs emir eki) krş. -ay/-ey
-ayın: ayayın 1, 40, 43, 51
aytayın 43
ḳaytayın 43
ḳılayın 55
-eyin: bileyin 40, 55
seveyin 29
ayıt- söylemek, demek, krş. ay-, ayt-
a.-tı 27, 36, 40, 61, 76
a! 43
a.-ıñg 55
ayt- söylemek, demek, krş. ay-, ayıt-
a.-ur 5, 31, 42, 68
a.-ay 42
a.-ayın 43
az az
a.-ın (sözle-) 101

B

bahādur (F.) yiğit, cesur, dilâver, kahraman
b. 19
bar var, mevcud
b. 5, 51, 74
b.-ında «hakkında» 95
bar- varmak, gitmek, ulaşmak, erişmek

b.-ur men 32
b.-dı 85
b.-ıptur 77
b.ıp 49
b a r ç a bütün, hep
b. 16, 66, 73, 81, 87
b.-sın 61
b.-sını 97
b.-ları 96
b a r ı hepsi, bütünü, tamamı
b. 17
b.-n 55, 102
b.-sınġa 97
b a ş baş
b.-ı 95
(ḫalāyıḳ b.) 15
(güzīnler b.) 99
b.-ını (sile-) 10
b a ş l a - başlamak, girişmek, öncülük ve kılavuzluk etmek
b.-dı (ilni b.) 90
(eme b.) 10
(seve b.) 12
b a t hemen, derhal, çabucak
b. (yetip kel-) 82
b a t - batmak, gömülmek, gark olmak
b.-tı (muñga b.) 87
b ā ṭ ı l (A.) batıl, doğru ve gerçek olmayan
b. işni 6, 90
b e - c e n g (F.) cenk ile, savaşla, savaşarak
b. (mışır şām düvelini aldı b.) 103
b e c i d (< F. becidd) ciddiyetle, gerçekten, kararlı
b. (oġuz ölmekige b. boldılar) 69, 81
b ī - d ī n (F.) dinsiz
b.-din 78
b i g bey
b.-lerin 64
b i l - bilmek
b.-ür (teñgrisini b.) 46
b.-di 26, 79
b.-eyin 40, 55
b! 30
b.-iñg 51
b.-ip 1, 36, 66, 91
b.-gen 91, 102
b i l e beraber, birlikte, krş, b i r l e, b i r i l e
b. (ḫatunı b.) 22
(yıġaç er b.) 95
b i r bir; birlikte, beraber
b. inisi 27, 37
izi 29, 37
oġlan 2
oḳ 85
serāyı 100
sözüm 5
bol- 70
ti- 41
b.-dür (teñgri b.) 44
b.-i birige söz ḳatış- 71
birge yār bol- 100
b.-iniñg (her b.) 100
b.-ini (birni) 58
b.-ige (biri b.) 71
(biri birge) 100
b.-iñge (her b.) 94
b.-imizni 60
b.-iñgiz 52
b i r - vermek
b.-ür (at b.) 84
b.-di (murād b.) 87
(yarı b.) 84
(ḳola b.) 38

b.-iptür (ġurūr b.) 89
b! (ayu b!) 44
b.-ip (emçek b.) 4
(teşrīf b.) 92
b.-medük (ḳoya b.) 59
birge «birlikte, beraber»
b. bol- 92
birile birlikte, beraber, krş, bile birle
b. (iniler b.) 64
birle birlikte, beraber, krş. bile birile
b. (cānım b.) 29
(çerig b.) 82
(çını b.) 9
(bu iş b.) 20
(nökerleri b.) 47, 79
(söz b.) 79, 81
(zaḫmı b.) 85
birök bir, aynı, müşterek
b.-tür (sözi b.) 79
bir ü bar bir ve var (Tanrı için)
b. iẓim 80
biz biz
b. 57, 59
ikevge 57
b.-iñg 68
b.-ni 60
b.-e (bizge yerine) 80
boġuz boğaz
b. yi- «çokça yemek» 16
bol- olmak
b.-dı (biri birge yār b.) 100
(ḳatıġ ḳadġu b.) 62
(uluġ b.) 11
b.-dılar (becid b.) 69, 81
b.-ġuñg sen (boş b.) 30
b.-ġay (güzīnler başı b.) 99
(ḫalāyıḳ başı b.) 15
b! (ḫāżır b.) 77
(müselmān b.) 57
b.-up (bir b.) 70
b.-ġan (birge b. nökerleriñge) 92
(müselmānġa tābi' b. kişi) 99
b.-mas (dise b.) 72
boş boş
b. bol- «boş olmak, nikâhtan düşmek» 30
bu bu
b. (sıfat olarak) 6, 8, 9, 15, 17, 20, 24, 27, 31, 33, 36, 38, 42, 43, 48, 53, 55, 56, 71, 72, 73, 78, 81, 85, 94, 103 (zamir olarak)
b.-dur 94
munuñg 13, 14, 15, 30, 45, 46
bular 66, 71, 94, 96, 97, 100
munlar 93
bularnıñg 35, 62, 95
bularnı 50
bularġa 65, 89
bular bunlar, bk. bu
bularga bunlara, bk. bu
bularnı bunları, bk. bu
bularnıñg bunların, bk. bu
burun önce, evvela
b. 14
büt- inanmak, iman etmek
b.-er men 44
b.-ti 9
b! (teñgriġa b.) 6
b.-e sin 29
b.-üp 45
b.-er erse sen 41

C

cān (F.) can, ruh
c.-ım birle 29

c e h e n n e m (A.) cehennem
c.-ḳa bar- 85
c e v ā b (A.) cevap
c.-ın (ay-) 57
c i g e r - p ā r e (F.) ciğerpâre, mec. evlat
c.-siṅa 83
c.-miz 63
c ū ş (F.) coşma, coşkunluk
c. ḳıl- 11
c ü f t (F.) çift, eş
c.-ige al- «eş olarak almak, nikâhlamak» 23

Ç

ç ā r e (F.) çâre, tedbir
ç.-miz 63
ç e r i g çeri, asker
ç. birle 82
yıġ- 73
ç.-i 86
ç ı ḳ - çıkmak, ayrılmak, uzaklaşmak
ç.-tı (oġuz ç. sizdin) 33
ç.-tılar (oġuznuñ kilü[r] yolına ç.) 73
ç.-sa 25
ç.-ıp (ḫan ḳatıdın ç.) 70
ç.-ıban 83
ç ı n (< Çince: chên) doğru, gerçek, hakikat
ç. bil- 26
ç.-ı birle büt- 9
ç ı n o ḳ (< çın + oḳ) hakikaten, gerçekten
ç. (bir iẕiṅa ç. büt-) 29
(ṣirk ü nifāḳdın ç. ḳayt-) 43
ç.-tur (sözi ç.) 19
ç ü (F.) çünkü, zira, artık
ç. 98, 99

D

- d a / - d e ; - t a / - t e (bulunma hâli eki)
-da: barında 95
ḳatıda 65
ḳatında 32, 74
toyda 50
vaḳtda 99
-de: evinde 25, 48
ḥasretinde 88
içinde 12, 72
kelürde 39
künde 55, 100
ögünde 68
tüşinde 5
-te: ʿāḳıbette 30
d e v ā (A.) deva, ilâç
d.-sın (ḳıl-) 55
- d ı / - d i , - t ı / - t i (görülen geçmiş zaman eki)
-dı: açmadı 28, 32
aġırladı 50
aldı 28, 103
añgladı 17
atadı 16
aydı 51, 57, 80
bardı 85
başladı 10, 12, 90
boldı 11, 12, 100
ılmadı 24
ḳaşladı 12
ḳıldı 2, 5, 36, 84
ḳılmadı 24
ḳoydı 68
oñggardı 75
saçmadı 34
tammadı 3
tañgladı 17
tapundı 83

taşladı 90
tındı 34
toyladı 22, 97
yaraşturdı 48
yığdı 34
-di : bildi 25, 79
birdi 38, 84, 87
emmedi 3
emüzdi 10
erdi 18, 95, 98
irdi 11, 15, 74
keldi 82
ketürdi 49
köçürdi 21
kördi 82
köyürdi 62
öldi 48
sevdi 45
sevmedi 28, 53
söyledi 97
tegürdi 78
tidi 33, 37, 45
tükedi 98
yiberdi 75
-tı : açtı 56
ayıttı 27, 36, 40, 61, 76
çıktı 33
ḳaçtı 88
ḳatıştı 71
taptı 56
tarttı 66
uṣattı 61
uyattı 102
-ti : bütti 9
eṣitti 8, 42, 56, 62
itti 22
keçti 11
ötti 3
tüzetti 1
-duḳ : ayduḳ 57
ḳoyduḳ 101
-dük : birmedük 59
dimedük 13
kirmedük 59
sözledük 101
tidük 101
-dılar : boldılar 69, 81
ḳoldılar 69, 81
yığdılar 73
-diler : yidiler 16
-tılar : çıḳtılar 73
ḳaçtılar 86
-tiler : içtiler 86
-dın / -din (çıkma hâli eki)
-dın : avdın 39
ḫandın 71
ḳadġusındın 70
ḳatıdın 70
ṣirk ü nifāḳdın 43
tayaḳdın 28
uluġdın 64
-din : bī-dīndin 78
işdin 9
közidin 60
sözindin 11
taḥsīndin 98
di- demek, söylemek, krş. ti-
d.-se bolmas işdür 72
d.-mişi (kelinler d. sözini ayur) 65
d.-medük 13
d.-mekni 44
dil-ḥalīm (F.) yumuşak gönüllü
d. 50
dīn (A.) din
d. tut- 33
d.-ni (ḳoy-) 68
d.-i içre 20
d.-ini (ḳoy-) 58, 59
(tut-) 31

d.-iğa (uy-) 59
-d u r / - d ü r ; - t u r / - t ü r (bildirme eki)
-dur : budur 54
yarıçıdur 80
-dür : birdür 44
işdür 72
nidür 54
-tur : çınoḳtur 19
yoḳtur 14
-tür : biröktür 79
d ü v e l (A.) devletler
d.-ini (mışır şām d. aldı be-ceng) 103

E

e g e r (F.) eğer, şâyed
e. 7, 41
e m - emmek
e.-er men 7
e.-e başladı 10
e.-medi (emüg e.) 3
e m ç e k meme, krş. e m ü g
e. bir- 4
e m d i imdi, şimdi
e. 27, 40, 101
e m ü g meme, krş. e m ç e k
e. em- 3
e m ü z - emzirmek, meme vermek
e.-di 10
e r - ermek, olmak, krş. i -, i r -
e.-ür 94
e.-di 18, 95, 98
e.-se sen (büter e.) 41
e.-se (yoḳ e.) 7, 30
e r k l i g kudretli, muktedir
e. siz 67
e r t e erken, sabahleyin
e. 13
e ş i t - işitmek, duymak
e.-ti (söz e.) 8, 42, 56, 62
e.-señg 5
e.-ken 17
e v ev
e.-ge 49
e.-inde 25, 48

F

f i r ā ḳ (A.) firak, ayrılık
f. ḥasretinde 88
f i r e n g (y.a.) Frenk ülkesi (?)
f. 103
f u r ṣ a t (A.) fırsat
f. tap- 56

Ġ

-ġ a / - g e ; - ḳ a / - k e (verme hâli eki) krş. - a / - e
-ġa : aġızınġa 76
atañġa 76
avġa 20, 47
barısınġa 97
ciger-pāresinġa 83
dīniġa 59
ḫanġa 67
īmānġa 6
iziġa 29
ḳatıġa 35
ḳızġa 38
ḳızıġa 26
müselmānġa 99
oġuzġa 27, 38, 68, 78
teñgriġa 6
yanġa
yaratḳanġa 9
yolġa 63
-ge : birge 92
cüftige 23
evge 49

ikevge 57
ilge 101
işiñgge 77
kelinlerge 51
közige 24
nökerlerge 80
nökerleriñge 92
ölmekige 69
sözige 45
sökelleriñge 92
-ḳa : cehennemḳa 85
ḥaḳḳa 8
oġuzḳa 36, 75, 82, 83, 84, 87, 96
-ke : işke 63
kiçikke 64
-ġ a / - g e (gelecek zaman eki) krş. -ġ a y / - g e y
-ġa : ḳılġa men 41
-ġ a n / - g e n ; - ḳ a n / - k e n (isim-fiil eki)
-ġan: ayġannı 42
bolġan 92, 99
-gen: bilgen 91, 102
-ḳan: yaratḳanġa 9
-ken: eşitken 17
-ġ a y / - g e y (gelecek zaman eki) krş. -ġ a / - g e
-ġay: bolġay 15, 99
-gey: tüşürgey 37
-ġ u / - g ü (gelecek zaman eki)
-ġu : bolġuñg sen 30
turġuñg 30
ġ u r ū r (A.) gurûr, büyüklük
ġ. bir- 89

G

g ü z ī n (F.) seçkin, seçilmiş
g. ḳıl- «seçmek» 27
g.-ler başı bol- 99

Ḥ, Ḫ, H

ḥ a ḳ (< A. ḥaḳḳ) Hak, Tanrı
ḥ.-ḳa (yüzini sür-) 8
ḥ a ḳ (< A. ḥaḳḳ) hak, gerçek
ḥ. (oġuzġa ölüm ḥ. turur) 68
ḫ ā k (F.) toprak
ḫ. (ol iki yamannıñg ağızınġa ḫ.) 76
ḥ a ḳ ī ḳ a t (A.) hakikat
ḥ. bil- 66
ḫ a l a ç (k.a.) Halaç
ḫ. 94
ḥ a l ā y ı ḳ (< A. ḥalā'iḳ)
ḥ. başı bol- 15
ḫ a n han, hükümdar
ḫ. 59, 68, 70, 86
ḫ.-ġa 67
ḫ.-dın 71
ḥ a s r e t (A.) hasret
ḥ.-inde (firāḳ ḥ.) 88
ḫ a t u n hatun, kadın, zevce
ḫ. (ḫ. teg) 25
ḫ.-uñg 75
ḫ.-ı 24, 77
bile 22
ḫ ā ż ı r (< A. ḥāżir) hazır
ḫ. bol- 77
h e m (F.) hem
h. 24, 39, 47, 51
h e m ā n (F.) hemen, derhal
h. 42
h e r (F.) her
h. biriniñg 100
biriñge 94
h e r g i z (F.) asla, kat'iyen
h. 3
ḫ ı ṭ ā y (k.a.) Hıtay
ḫ. 89

h i n d (y.a.) Hint
h. 104
ḫ o r ā s ā n (y.a.) Horasan
ḫ. 103
ḫ o ş (F.) hoş, iyi, güzel
ḫ. cānım 29
müselmān 23
toġrı yol 9
bol- 11
ḫ u d ā (F.) Hüda, Tanrı, Allah
ḫ.-nı unut- 1
ḫ ū b (F.) iyi, güzel
ḫ. (sözi ḫ. yılıġ) 18

I

-ı / -i , -sı / -si (teklik 3. şahıs iyelik eki)
-ı : artuḳı 54
ataġlıḳı 39
atunı 74
barı 17
başı 15, 95, 99
çını 86
ḫatunı 22, 24, 74
ḳılıḳı 18
ḳılḳı 50
oġlı 4, 5
yārānı 100
zaḫmı 85
-ın : azın 101
barın 55, 103
cevābın 57
ḳızın 27, 37
tamāmın 79
uruġın 49
-ını : atını 13, 16
başını 10
destūrını 91
ḳanını 71
ḳızını 21
ẕātını 13
-ıġa : ḳatıġa 35
ḳızıġa 26
-ınġa : aġızınġa 76
-ıda : ḳatıda 65
-ında : barında 95
ḳatında 32
-i : biri 71, 100
çerigi 86
dimişi 65
dīni 20
işi 72
kelini 56
köñgüli 18
köpi 86
közi 83, 84
özi 10, 38, 50, 77, 83, 91
sebebi 54
severi 54
sözi 18, 19, 38, 79, 84
südi 3
yüzi 18, 52
-iniñg : biriniñg 100
-in : köpin 101
özin 34, 62
sözin 34, 62
-ini : birini 58
dīnini 31, 58, 59
işini 17, 66
közini 28
sözini 65
şerbetini 86
yüzini 8
-ige : cüftige 23
közige 24
ölmekige 69
sözige 45
-iñge : biriñge 94
özinge 14
-inde : evinde 72

ḥasretinde 98
içinde 72
tüşinde 5
-idin : közidin 60
-indin : sözindin 11
-sı : anası 4, 8, 10, 11
atası 12, 21, 26, 35, 82, 84
-sınıñg : anasınıñg 3
-sın : barçasın 61
devāsın 55
sırçasın 61
-sını : barçasını 97
-sınġa : barısınġa 97
-sındın : ḳadġusındın 70
-si : inisi 21, 26, 27, 37
-sin : iẓisin 91
-sini : teñgrisini 46
-sinġa : ciger-pāresinġa 83
-ıban / -iben (zarf-fiil eki) krş. -p
çıḳıban 83
ıd- göndermek
ı.-ıp (söz ı.) 75
ıl yıl, sene, krş. yıl
ı. (bir ı. keçti) 11
ıl- ilişmek, iliştirmek
ı.-madı (közige ı. «gözine iliştirmedi, göz önüne almadı, bakmadı, mec. değer vermedi, iltifat etmedi») 24

İ

i- imek, olmak, krş. er-, ir-
i.-señg (müselmān i.) 23
ʿibādet (A.) ibâdet
i. ḳıl- 91
iblīs (A.) İblis, Şeytan
i. (kör İ.) 89
icāzet (A.) icâzet, izin, ruhsat
i. tile- 69
iç iç
i.-inde (bu işler i.) 72
iç- içmek
i.-tiler (tamuġ şerbetini i.) 86
içre içinde
i. (öz dini i.) 20
(urġum i.) 15
(uruş i.) 93
ikev her iki, her ikisi
i.-ni (siz i.) 53
i.-ge (biz i.) 57
iki iki
i. 35, 52, 56, 75, 76
il il, halk, kavim
i. (ulus i.) 87
(ḫıṭay ḳırḳız i.) 89
i.-niñg içinde 12
i.-ni 90, 91, 102
i.-ge 101
īmān (A.) iman
ī. keltür- «iman getirmek, iman etmek» 45
ī.-ġa ulan- «imana bağlanmak» 6
ini küçük erkek kardeş
i.-si 21, 27, 37
i.-ler birile 64
i.-leri 88
ir- irmek, olmak, krş. i-, er-
i.-di (bar i.) 74
(yoḳ i.) 15
(ḳılur i.) 11
ʿirāḳ (y.a.) Irak
ʿi. 103
iş iş
i. (bu i. birle) 20
(yaman i. ḳıl-) 1
i.-dür (bolmas i.) 72
i.-ni (bāṭıl i. taşla-) 90
(bāṭıl i. ḳoy-) 6

(bil-) 36
i.-ke 63
i.-din 9
i.-iñgge ziyān tegmesün 77
i.-i (oğuznuñ i.) 72
i.-ini (oğuznuñ i.) 17, 66
i.-ler 72, 79
işbu işbu, işte bu
i. 63
it- etmek, yapmak, tertip etmek, tanzim etmek
i.-ti (toylar i.) 22
i.-señ 7
iẕi idi, sahip, Rab, Tanrı
i. (bir i.) 37
(rūzī ḳıl-) 2
i.-ġa (bir i. çınoḳ büt-) 29
i.-m 80
i.-sin bil- 91

Ḳ

-ḳa / -ke (verme hâli eki) bk. -ġa / -ge
ḳabīḥraḳ (ḳabīḥ A.) daha çirkin
ḳ. 52
ḳabūl (A.) kabul
ḳ. ḳıl- 24
ḳaç- kaçmak, firar etmek
ḳ.-tılar 86, 88
ḳadġu kaygı, endişe, keder, krş. ḳazġu
ḳ. (bol-) 62
ḳ.-sındın 70
ḳal- kalmak
k.-ıp (sözi ḳ.) 85
ḳamuġ kamu, bütün, hep, krş. ḳamuḳ
ḳ. 17, 64, 84, 87
ḳamuḳ kamu, bütün, hep, krş. ḳamuġ
ḳ. (tiyür men tidi kör bu ḳ. bedin) 33
ḳan kan
ḳ. (ḳaraḳ ḳ. saç-) 88
ḳ.-ını yul- 71
-ḳan / -ken (isim-fiil eki) bk. -ġan / -gen
ḳara ḫan (ş.a.) Kara Han
ḳ. 1, 12, 21, 26, 32, 36, 48, 62, 77, 82, 85, 88
ḳaraḳ göz
ḳ. (ḳan saç-) 88
ḳarı ihtiyar, yaşlı
ḳ. atunı 74
ḳarın karın, nesil, soy, bâtın
ḳ. 102
ḳarluḳ (k.a.) Karluk
ḳ. 94
ḳaşla- değerlendirmek, değerini arttırmak, önde tutmak, itibarlı kılmak, övmek
ḳ.-dı 12
ḳat kat, yan, huzur, nezd
ḳ.-ıġa 35
ḳ.-ında 32, 65, 74
ḳ.-ıdın 70
ḳatıġ katı, sert
ḳ. ḳazġu 4
ḳadġu bol- 62
ḳatlan- 20
ḳatış- katışmak, karışmak
ḳ.-tı (söz ḳ. «karşılıklı söz söylemek») 71
ḳatlan- katlanmak, cehd ve gayret etmek, çabalamak, uğraşmak, sabr ve tahammül etmek
ḳ.-ur (öz dīni içre ḳatıġ ḳ.) 20
ḳav- kovmak, sürmek
ḳ.-madı 53
ḳayt- dönmek, vazgeçmek

ḳ.-ayın (şirk ü nifāḳdın ḳ.) 43
ḳ a z ġ u kaygı, endişe, keder, krş. ḳ a d ġ u
ḳ. 4
ḳ ı l- kılmak, yapmak
ḳ.-ur ('ibādet ḳ.) 91
(tiriglik ḳ.) 47
ḳ.-dı (ḳın ḳ.) 26
(kör ḳ.) 84
(rūzī ḳ.) 2
(şükür ḳ.) 8
k.-ġa men (yanut yaḫşılıḳlar ḳ.) 41
ḳ.-ayın (devāsın ḳ.) 55
ḳ! 27
ḳ.-sun (ni ḳ.) 4
ḳ.-alıñ (meşveret ḳ.) 14
ḳ.-ıñ 67
ḳ.-sañız 67
ḳ.-ıp (müselmān ḳ.) 60, 91
(ta'accüb ḳ.) 66
(yaman iş ḳ.) 1
ḳ.-ur irdi (cūş ḳ.) 11
ḳ.-madı (ḳabūl ḳ.) 24
ḳ.-ma! (köñül tar ḳ.) 80
ḳ ı l ı ḳ kılık, huy, tavır
ḳ.-ı sılıġ 50
(ḳılḳı körklüg) 50
ḳ ı n (AGr. ḳıyn) ceza, azap, işkence, eziyet
ḳ. ḳıl- 26
ḳ ı p ç a ḳ (k.a.) Kıpçak
ḳ. 94
ḳ ı r ḳ ı z (k.a.) Kırkız, Kırgız
ḳ. 89
ḳ ı s r a ḳ kısrak, dişi at
ḳ. 48
ḳ ı ṣṣa (A.) kıssa, hikâye
ḳ.-larnı (ay-) 2
ḳ ı z kız
ḳ. 31, 42, 45
ḳ.-nı 35, 39, 45
ḳ.-ġa 38
ḳ.-ın 27
ḳ.-ını 21
ḳ.-ıġa 26
ḳ o l- istemek, dilemek, ricada bulunmak, teehhül için bir kız aramak
ḳ.-dılar 81
ḳ.-a bir- 38
ḳ o y koyun
ḳ. 48, 98
ḳoy- koymak, bırakmak, terketmek, vazgeçmek
ḳ.-ar sen (dīnini ḳ.) 58
ḳ.-dı (dīnni ḳ.) 68
ḳ.-duḳ (köpin ḳ.) 101
ḳ! (bāṭıl işni ḳ.) 6
ḳ.-up (ögünni ḳ.) 96
ḳ.-a birmedük (ḫan dīnini ḳ) 59
ḳ u ş kuş
ḳ. sal- 47

K

k ā b ū l (y.a.) Kâbil
k. 104
k e ç- geçmek, krş. k i ç-
k.-iptür (köp ḳarın k.) 102
k e l- gelmek, krş. k i l-
k.-di (yetip k.) 82
k.-ip (āheste k.) 36
k.-ürde (avdın k.) 39
k e l i n gelin
k.-niñ 52
k.-ni 53
k.-i 56
k.-ler dimişi sözini ayur 65
k.-lerni 49

k.-lerge 51
k e l t ü r - getirmek, krş. k e t ü r -
k.-üp (īmān k.) 45
k e t ü r - getirmek, krş. k e l t ü r -
k.-di (evge k.) 49
k e y i n sonra
k. 90
k i ç - geçmek, krş. k e ç -
k.-ti (bir yıl k.) 11
k i ç i k küçük
k.-ke (uluġdın k.) 64
k i l - gelmek, krş. k e l -
k.-ür yolına çıḳ- 73
k ī l e (A.) kile, ölçek, ölçü
k. (bularnıñ barında yoḳ irdi k.) 95
k i m kim
k. 5, 16, 20, 23, 46, 75, 84, 92, 102
(ne k.) 2, 61, 76
(ni k.) 67, 90
k i r - girmek
k.-miş (yaman yolġa k.) 63
k.-se çıḳsa 25
k.-medük (dīniġa uyup k.) 59
k i ş i kişi, şahıs
k. 15, 72, 78, 99
k ö ç ü r - göçürmek, eve getirmek
k.-di (inisi ḳızını k.) 21
k ö ñ g ü l gönül
k. sırçasın uşat- 61
tar ḳıl- 80
k.-i mihirlig 18
k.-ler (oğuz ḳadġusındın k. tolup) 70
k ö p çok
k. 12, 72, 78, 101, 102
k.-i 86
k.-in 101
k ö r (F. kūr) kör
k. iblīs 89
(közini k. ḳıl-) 84
k ö r - görmek
k.-er 5, 39
k.-di 82
k! 33, 84, 93
k.-üp 26
k.-mez (özge közin k.) 35
k ö r k l ü g güzel
k. (ḳılḳı k.) 50
(yüzi k.) 18, 52
k ö r k s ü z çirkin
k. kelin 53
k ö y ü r - yakmak
k.-di (özin k.) 62
k ö z göz
k. (uluġ aç-) 56
k.-ün (özge k. kör-) 35
k.-i 83, 85
k.-ini (kör ḳıl-) 84
(tayaḳdın açma-) 28
k.-ige (ılma-) 24
k.-idin (sal-) 60
k ö z l e - gözlemek, takip etmek
k.-me! (ögün k.) 31
k ü ç güç
k.-ün «güçlükle, zahmetle» 4, 21, 58
k ü m i ş gümüş
k. 98
k ü n gün
k. (bir k.) 13, 39
(üç k. öt-) 3
k.-de (yaman k. boldı biri birge yār) 100
k ü r ḫ a n (ş.a.) Kür Han
k. 27

L

-l a r ı / l e r i (çokluk 3. şahıs iyelik eki)
-ları : barçaları 96
-leri : inileri 88
-lerin : biglerin 64
sözlerin 61
yiglerin 64
-leriñge : nökerleriñge 92
sökelleriñge 92
-l ı ġ / -l i g ; -l u ġ / -l ü g (isimden isim yapma eki)
-lıġ : uyatlıġ 93
-lig : mihirlig 18
yüreklig 19
-lüg : körklüg 18, 50, 52
-l u ġ / -l ü g (isimden isim yapma eki) bk. -l ı ġ / -l i g

M

-m (teklik 1. şahıs iyelik eki)
-m : anam 5
cānım 29
izim 80
sözüm 5, 51
urġum 15
-mni : yüzümni 32
-m a / -m e (menfilik eki)
birme- 59
dime- 13
ḳavma- 53
ḳılma- 80
kirme- 59
közleme- 31
sevme- 53
sözleme- 31
tegme- 77
unutma- 57
yeñgme- 77
m a ñg a bana, bk. m e n / m i n
-m a s / -m e s (menfi geniş zaman eki), krş. -m a z / -m e z
-mas : bolmas (dise b.) 72
-m a y / -m e y (menfi zarf-fiil eki)
-may : uzatmay 101
-m a z / -m e z (menfi geniş zaman eki) krş. -m a s / -m e s
-maz : turmaz 35
-mez : körmez 35
sevmez 54, 60
m e d e d (A.) medet, yardım
m. yet- 82
m e n / m i n ben
m. 29, 40
meniñg 15, 40, 51
mini 7, 23
maña 44
minde 30
m e ş v e r e t (A.) meşveret, danışma, görüşme
m. ḳıl- 14
m ı ş ı r (y.a. < A. mışr) Mısır
m. 103
-m ı ş / -m i ş (geçmiş zaman isim-fiil eki)
-miş : dimişi 65
-m ı ş / -m i ş (öğrenilen geçmiş zaman eki)
-miş : kirmiş 63
-m ı z / -m i z (çokluk 1. şahıs iyelik eki)
-miz : ciger-pāremiz 63
çāremiz 63
-mizni : birimizni 60
m i h i r l i g (mihr F.) vefalı, merhametli
m. (köñgüli m.) 18
m i n d e bende, bk. m e n / m i n

m i n i beni, bk. m e n / m i n
m e n i ñg benim, bk. m e n / m i n
m u n d a ġ böyle, bu şekilde, bunun gibi
m. 7
m u ñg dert, sıkıntı, keder,
m.-a bat- 87
m u n l a r bunlar, bk. b u
m u n u ñg bunun, bk. b u
m u r ā d (A.) murat, istek
m. bir- 87
m u v ā f ı ḳ (A.) muvâfık, uygun
m. tüşür- 37
m ü d ā m (A.) dâima, sürekli, devamlı
m. 20, 47
m ü s e l m ā n (F.) müslüman
m. tişi 78
(ḫoş m.) 23
(uyatlıġ m.) 19
bol- 57
ḳıl- 60, 91
m.-ġa tābi' bolġan kişi 99

N

- n (yükleme hâli eki), krş. - n ı , - n i
azın 101
barçasın 61
barın 55, 102
biglerin 64
cevābın 57
devāsın 55
izisin 91
ḳızın 27, 37
köpin 101
özin 62
sırçasın 61
sözin 34, 62
sözlerin 61
tamāmın 79
uruġın 49
yiglerin 64
- n (vasıta hâli eki)
közün 35
küçün 4, 21, 58
n e ne, krş. n i
n. kim 2, 61, 64, 76
n.-dür 63
n e - ç ü n niçin
n. 58
- ñg (teklik 2. şahıs iyelik eki)
-ñg : atañg 31, 58
ḫatunuñg 75
yoluñg 57
-ñgġa : atañgġa 76
-ñgge : işiñgge 77
- ñg (çokluk 2. şahıs emir eki)
ayıtıñg
biliñg 51, 67
boluñg 57
ḳılıñg 67
- ñg ı z / - ñg i z , - ñg u z / - ñg ü z (çokluk 2, şahıs iyelik eki)
-ñgiz : biriñgiz 32
-ñgüz : özüñgüz 67
sözüñgüz 53
- ñg u z / - ñg ü z (çokluk 2. şahıs iyelik eki), bk. - ñg ı z / -ñg i z
- n ı / - n i (yükleme hâli eki), krş. - n
-nı : atını 13, 16
ayġannı 42
barçasını 97
başını 10
destürını 81
ḫudānı 1
ḳanını 71
ḳıṣṣalarnı 2

ḳızını 21
ḳızını 35, 39, 45
sırını 76
ulusını 1
ẕātını 13
-ni : birni 58
dimekni 44
dīnini 31, 58, 59
dīnni 68
düvelni 103
ikevni 53
ilni 90, 91, 103
işini 17, 66
işni 6, 36, 90
kelinlerni 49
kelinni 53
közini 28, 84
ögünni 96
sözini 65
sözni 8, 17, 24, 42, 78
şerbetini 86
teñgrisini 46
yüzini 8
yüzümni 32
-nıñg / -niñg ; -nuñg / -nüñg (ilgi hâli eki)
-nıñg : anasınıñg 3
yaḫşılıḳnıñg 49
yamannıñg 76
-niñg : ilniñg 12
kelinniñg 52
-nuñg : oġuznuñg 21, 38, 59, 61, 66, 71, 72, 73, 74
ni ne, krş. ne
n. 4, 9, 43, 44
kim 67, 90
n.-dür 54
n.-din 53, 54
niçe ne kadar
n. yıl 46
n'it- (< ne + et-) ne yapmak
n.-er sin 7
nöker (< Moğ. nükür) mâiyet
n.-lerge 80
n.-leri birle 47, 79
n.-leriñge 92
nūr (A.) nur
n. 52

O

oġlan oğlan, krş. oġul
o. 11
(rūzī ḳıl-) 2
oġul oğul, evlat, krş. oġlan
o. 10, 13, 16
o.-ı (oġlı) 4, 5
oġuz (ş.a.) Oğuz
o. 16, 22, 24, 25, 26, 28, 33, 34, 39, 45, 53, 79, 90, 94, 102
ḳadġusındın 70
ölmekige becid bol- 69
o.-nuñg 17, 21, 38, 59, 61, 66, 71, 72, 73, 74
o.-ġa 27, 38, 68, 78
o.-ḳa 36, 75, 82, 83, 84, 87, 96
ol o
o. (işâret sıfatı olarak) 6, 10, 52, 74, 76, 92
(işâret zamiri olarak) 9, 35, 46, 93
anıñg 28
anı 12, 24, 25, 28, 37, 38, 41, 96
añga 2, 5, 44
andın 89, 102
soñg 47
oḳ ok

o. 84,
zaḫmı birle 85
o ñğ a r - kötülemek, gammazlamak, suçlamak, fitnelemek
o.-dı (kim iki ḫatunuñğ o. sini) 75

Ö

ö g ü n başka, diğer
ö. közle- 31
ö.-ni (ḳoy-) 96
ö.-de (yörü-) 68
ö k ü ş çok, fazla, pekçok
ö. 41, 48
ö l - ölmek
ö.-er men 7
ö.-er 72
ö.-di 48, 86
ö.-mekige (oğuz ö. becid boldılar) 69
ö l ü m ölüm
ö. (oğuzġa ö. ḥaḳ turur) 68
ö t - geçmek
ö.-ti (üç kün ö.) 3
ö z öz, kendi
ö. 16, 20, 22, 58, 65, 91
ö.-üñğ 40
ö.-i 19, 38, 50, 79, 83, 91
ö.-in (köyür-) 62
(yıġ-) 34
ö.-iñge 14
ö.-üñğüz 67
ö z g e başka, diğer
ö. dīn tut- 33
ilni başla- 90
közin kör- 35
sözin saç- 34
(taḫsīndin ö.) 98
‘ ö z̲ ü r (< A. ‘öz̲r) özür
‘ö. söyle- 97

P

- p (zarf-fiil eki) krş. - ı b a n / - i b e n
-p : barıp 49
bilip 1, 36, 66, 91
birip 4, 92
bolup 70
bütüp 45
çıḳıp 70
ıdıp 75
ḳalıp 85
kelip 36
keltürüp 45
ḳılıp 1, 60, 66, 91
ḳoyup 96
körüp 25
salıp 60
silep 10
sürüp 8
tañglap 66
tarıp 49
tilep 10, 69
toġup 3
turup 8, 32, 81, 43
tutup 33
unutup 1
urup 32, 53
uyup 59
yetip 82
yıġıp 65, 97
yörip 47
yükünüp 32
-ptur : barıptur 77
-ptür : biriptür 89
keçiptür 102
p ā k (F.) pâk, temiz
p. 76

R

-r (geniş zaman eki) krş. -ar/-er, -ur/-ür
tanır 39, 46
yörür 68
raḥimsiz (raḥm A.) acımasız, merhametsiz
r. (közi r.) 83
-raḳ/-rek (isimden isim yapma eki)
-raḳ : ḳabīhraḳ 52
rāst (F.) doğru
r. ḳıl- 67
revān (F.) akıcı, selis
r. ayt- 42
rūm (y.a.) Rûm, Anadolu
r. 103
rūzī (F.) nasip, kısmet
r. (oğlan r. ḳıl-) 2

S

-sa/-se (şart eki)
-sañg : aysañg 43
aytsañg 7
-señg : eşitseñg 5
iseñg 23
tiseñg 23
-sa : çıḳsa 25
-se : dise (bolmas) 72
erse 7, 30, 41
kirse 25
-sañgız : ḳılsañgız 67
saç- saçmak
s.-ar (ḳaraḳ ḳan s.) 88
s.-madı (sözin s.) 34
saḳışsız sayısız
s. 48
sal- salmak, uzaklaştırmak, uçurmak
s.-ur (ḳuş s.) 47
s.-ıp (közidin s.) 60
sañga sana, bk. sin
sebeb (A.) sebep
s.-i 54
selīm (A.) sağlam, kusursuz
s. 50
sev- sevmek
s.-er men 23
s.-er 60
s.-di 45
s.-eyin 29
s.-er ḫatunı 74
s.-eri (artuḳı s.) 54
s.-e başla- 12
s.-mez 54, 60
s.-medi 28, 53
-si/-si (teklik 3. şahıs iyelik eki) bk. -ı/-i
sılığ temiz, ince
s. (ḳılıḳı s.) 18
sırça sırça, cam
s.-sın (köñgül s. uşat-) 61
-sız/-siz; -suz/-süz (isimden isim yapma eki)
-sız : saḳışsız 48
-siz : raḥimsiz 83
-süz : körksüz 53
sicistān (y.a.) Sicistan
s. 104
sile- sığamak, okşamak, sevmek
s.-p (başını s.) 10
siler sizler, bk. siz
silerge sizlere, bk. siz
sin sen
s. 6, 23, 40, 42
sini 7, 23, 29, 75, 77
sañga 2, 5. 40
sini seni, bk. sin

s i z siz
s. ikevni 53
iki kelinniñg 52
sizni 54, 76
sizdin 33
siler 51
silerge 51
s i z d i n sizden, bk. s i z
s i z n i sizi, bk. s i z
s o ñg son, sonra
s. (andın s.) 47
s o r - sormak
s.-ar 39
s ö k e l hasta, dermansız, zayıf, çâresiz
s.-ler 93
s.-leriñge 92
s ö y l e - söylemek, demek, krş. s ö z l e -
s.-di ('özür s.) 97
s ö z söz
s. 56, 101
(uluġ s.) 31
(bu s. birle) 73, 81
(biri birige s. ḳatış-) 71
ıd- 75
s.-ni (eşit-) 8, 17, 42
(tegür-) 78
s.-üm 5, 51
s.-üñg 40
s.-i 18, 19, 38, 79, 85
s.-in (eşit-) 62
(saç-) 34
s.-ini (ay-) 65
s.-ige (büt-) 45
s.-indin 11
s.-üñgüz 55
s.-lerin 61
s ö z l e - söylemek, krş. s ö y l e -
s.-dük 101
s.-me! 31
- s u n / - s ü n (teklik 3. şahıs emir eki)
-sun : ḳılsun 4
-sün : tegmesün 7
yeñgmesün 77
- s u z / - s ü z (isimden isim yapma eki) bk. - s ı z / - s i z
s ü r - sürmek
s.-üp (ḥaḳḳa yüzini s.) 8
s ü t süt
s. 10
s.-i (südi tamma-) 3

Ş

ş ā m (y.a.) Şam
ş. 103
ş e r b e t (A.) şerbet
ş.-ini (tamuġ ş. iç-) 86
ş i r k ü n i f ā ḳ (F. şirk, nifāḳ A.) şirk ve nifāk
ş.-dın (ḳayt-) 43
ş ü k ü r (< A. şükr) şükür, minnettarlık
ş. ḳıl- 8

T, Ṭ

- t a / - t e (bulunma hali eki) bk. - d a / - d e
t a ' a c c ü b (A.) taaccüp, hayret, şaşma
t. ḳıl- 64
t ā b i ' (A.) tabi, bağlı, dahil
t. (müsülmānġa t. bolġan kişi) 99
t a ḥ s ī n (A.) takdir etme, beğenme
t.-din özge 98
t a ḳ ı dahi
t. 28

t a m - damlamak
t.-madı (südi t.) 3
t a m ā m (A.) tamam, bütün, hep
t.-ın (işler t. bil-) 79
t a m u ġ cehennem
t. şerbetini iç- 86
t a ñg l a - hayret etmek, şaşmak
t.-dı 17
t.-p 66
t a n ı - tanımak, bilmek, kabul etmek
t.-r 39
(teñgrisini t.) 46
t a p - bulmak, kollamak
t.-tı (furşat t.) 56
t a p u n - karşılaşmak, rastlamak
t.-dı 83
t a r dar
t. (köñgül t. ḳıl-) 80
t a r ı - ekmek
t.-p (yaḫşılıḳnıñg urugın t.) 49
t a r t - çekmek, sunmak
t.-tı (aş t. «ziyâfet verdi») 16
t a ş l a - atmak, fırlatmak, terketmek
t.-dı (bāṭıl işni t.) 90
t a y a ḳ dayak
t.-dın (közini açma-) 28
t e g gibi
t. (munuñg t.) 14, 15, 30, 45, 46
(سلندو ḫatun t.) 25
t e g - değmek, ulaşmak, erişmek
t.-mesün (ziyān t.) 77
t e g ü r - ulaştırmak, eriştirmek
t.-di (sözni t.) 78
t e l i m çok, pek çok
t. ağırla- 50
t e ñg r i Tanrı
t. 44, 87
t.-ġa (büt-) 6
t.-sini (tanı-) 46
t e ş r ī f (A.) teşrif, şeref verme
t. bir- 92
- t ı / - t i (görülen geçmiş zaman eki) bk. - d ı / - d i
t ı n - dinmek, susmak.
t.-dı 34
t i - demek, söylemek, anlatmak, bahsetmek, krş. d i -
t.-di 37, 45
t.-dük 101
t.-señg 23
t.-p 41, 58, 96
t.-yeliñg 13
t i k e n diken
t. (sökeller t. ol yaralıġ turur) 93
t i l e - dilemek, istemek
t.-p (icāzet t.) 69
(süt t.) 10
t i r i g l i k dirilik
t. ḳıl- 46
t i ş i dişi
t. (müsülmān t.) 78
t o ġ - doğmak
t.-up 3
t o ġ r ı doğru
t. yol 9
t o l - dolmak
t.-up (oġuz ḳadġusındın köñgüller t.) 70
t o y toy, düğün, ziyâfet, krş. ṭ o y
t.-da (ağırla-) 50
t.-lar (it-) 22
ṭ o y toy, düğün, ziyâfet, krş. t o y
ṭ. yaraştur- 48
t o y l a - toy ve düğün etmek, ziyâfet vermek, ağırlamak
t.-dı 22, 97
t u r - durmak
t.-ur 25

(andın t.) 89
(ölüm ḥaḳ t.) 68
(yaralıġ t.) 96
t.-urlar (anı tip t.) 96
t.-ġuñ̃ġ 30
t.-up men 42
t.-up 8, 32, 42, 81
t.-maz (yavuḳ t.) 35
-t u r / -t ü r (bildirme eki) bk. -d u r / -d ü r
t u t- tutmak
t! (atañ̃ġ dīnin t.) 31
t.-up (özge dīn t.) 33
t ù y u n- duymak, hissetmek (?)
t.-dı 9
t ü k e- tükenmek, yetmek, kâfi gelmek
t.-di 98
t ü ş düş, rüya
t.-inde (kör-) 5
t ü ş ü r- düşürmek
t.-gey (muvāfıḳ t.) 37
t ü z e t- düzeltmek, düzene koymak, tanzim etmek, nizam vermek, nizama koymak
t.-ti 1

U

u / ü (F.) ve (bağlama edatı)
hind ü zengī 104
sicistān u kābūl 194
-u / -ü (zarf-fiil eki)
ayu (bir-) 44
u l a n- eklenmek, bağlanmak, katılmak
u! (bu yanġa u.) 6
(īmānġa u.) 6
u l u ġ ulu, büyük
u. bol- 11
murād bir- 87
toylar it- 22
söz 31
(köz u. aç-) 50
u.-dın kiçikke 64
u l u s ulus, halk
u. (barça u. il) 87
(toyla-) 22
u.-nı 1
u n u t- unutmak
u.-up (ḫudānı u.) 1
u.-ma! (yoluñ̃ġ u.) 57
-u r / -ü r (geniş zaman isim-fiil eki) krş. -a r / -e r
-ür : kelür yol 73
kelürde 39
-u r / -ü r (geniş zaman eki) krş. -a r / -e r, -r
-ur : ayur men 32
barur men 32
ayur sen 58
alur 23
atlanur 20
aṭlanur 47
aytur 5, 31, 42, 68
ayur 13, 29, 63, 65, 67
ḳatlanur 20
ḳılur 11, 46, 91
salur 47
turur 25, 58, 89, 93
urur 25, 93
yaraşur 38
-ür : tiyür men 33
bilür 46
birür 94
erür 94
u r- vurmak, sürmek
u.-ur 25, 93
u.-up (kelinni u.) 53
(yüz u.) 32

u r u ġ tohum, nesil
u.-um (urġum içre) 15
u.-ın (yaḫşılıḳnıñ u. tarı-) 49
u r u ş vuruş, savaş
u. içre 93
destūrını ḳol- 81
u ş işte, krş. u ş a l
u. 30, 47, 54, 59
u ş a l işte o, krş. u ş
u. 44, 60
u ş a t- ufaltmak, parçalamak
u.-tı (köñgül sırçasın u.) 61
u y- uymak
u.-up (dīniġa u.) 59
(oġuzḳa u.) 96
u y a t- terbiye etmek
u.-tı 102
u y a t l ı ġ hayâlı, terbiyeli, edepli
u. müselmān 19
u y ġ u r (k.a.) Uygur
u. 95
u z uygunluk, tenâsüp
u. (yoḳ ol yüzde u.) 52
u z a t- uzatmak, göndermek, yollamak
u.-may (ti-) 101

Ü

ü ç üç (sayı sözü)
ü. kün 3
ü ç ü n için
ü. (oġlı ü.) 4
(oġuznuñ ü.) 21
ü z yüz, krş. y ü z
ü. (körklüg ü.) 52

V

v a ḳ t (A.) vakit
v.-da (āḫır v.) 93
v e l ī (A.) lâkin
v. 100

Y

y a ḫ ş ı l ı ḳ iyilik
y.-nıñ uruġın tarı- 49
y.-lar 41
y a m a n yaman, kötü, fena
y. iş ḳıl- 1
künde 100
yolġa kir- 63
y.-nıñ (ol iki y. ağızınġa ḫāk) 76
y a n yan, taraf, cihet, yön
y.-ġa (bu y. ulan!) 6
y a n a yine, tekrar
y. 27, 37, 44, 49, 54, 56, 58, 70, 74, 90, 102, 104
y a n u t karşılık, bedel, ivaz
y. yaḫşılıḳlar ḳıl- 41
y ā r (F.) yâr
y. bol- 99
y a r a l ı ġ yaralı
y. turur 93
y ā r ā n (F.) dost
y.-ı 100
y a r a ş- yaraşmak, uygun gelmek
y.-ur (sözi y.) 38
y a r a ş t u r- tertip etmek
y.-dı (ṭoy y.) 48
y a r a t ḳ a n yaradan, Tanrı
y. yarı bir- 84
y.-ġa büt- 9
y a r ı yardım, kuvvet
y. bir- 84
y a r ı ç ı yardımcı
y.-dur 80
y a r ı n yarın
y. 55

y a v u ḳ yakın
y. tur- 35
y e ñg - yenmek
y.-mesün 77
y e t - yetmek, ulaşmak, vâsıl olmak
y.-ip kel- 82
y ı ġ - yığmak, toplamak
y.-dı (özin y.) 34
y.-dılar (çerig y.) 73
y.-ıp (barçasını y.) 97
(öz ḳatında y.) 65
y ı ġ a ç e r (k.a.) Yığaç-er, Ağaçeri
y. 95
y ı l yıl, sene, krş. *ı l*
y. (niçe y.) 46
y ı l ı ġ ılık, mülâyim, yumuşak
y. (sözi ḫūb y.) 18
y ı r a ḳ yırak, uzak
y. ḳ a ç - 88
y i - yemek
y.-diler (boġuz y.) 16
y i b e r - göndermek
y.-di 75
y i g yeğ, iyi
y.-lerin (uluġdın kiçikke ḳamuġ y.) 64
y o ḳ yok
y. 7, 15, 30, 52, 95, 98
turur 14
y o l yol
y. 58
(toġrı y.) 9
y.-ġa (yaman y. kir-) 63
y.-ına (kilür y. çıḳ-) 73
y.-uñg (unutma y.) 57
y ö r i - yürümek, dolaşmak, krş. y ö r ü -
y.-p (nökerleri birle y.) 47
y ö r ü - yürümek, krş. y ö r i -
y.-r (ögünde y.) 68
y u l - yolmak, zorla koparmak, söküp çıkarmak
y.-ar (ḳanını y.) 71
y u r u n ipek kumaş parçası, yama; (mecazî olarak tedbir, çâre?)
y. 14
y ü k ü n - hürmetle eğilmek, yüz sürmek
y.-üp 32
y ü l ü ş taksim (?)
y. 98
y ü r e k l i g yürekli, cesur
y. (atımçı bahādur y. özi) 19
y ü z yüz, çehre, krş. ü z
y.-de (yoḳ ol y. uz) 52
y.-ümni 32
y.-i 18, 52
y.-ini 8

Ẓ, Z

z a ḫ m (A.) yara
z.-ı (oḳ z. birle) 85
ẓ ā t (A.) zât
ẓ.-ını 13
z e n g ī (y.a.) Zengî, Hindistan
z. 104
z i y ā n (A.) ziyan
z. (teg-) 77

KISALTMALAR

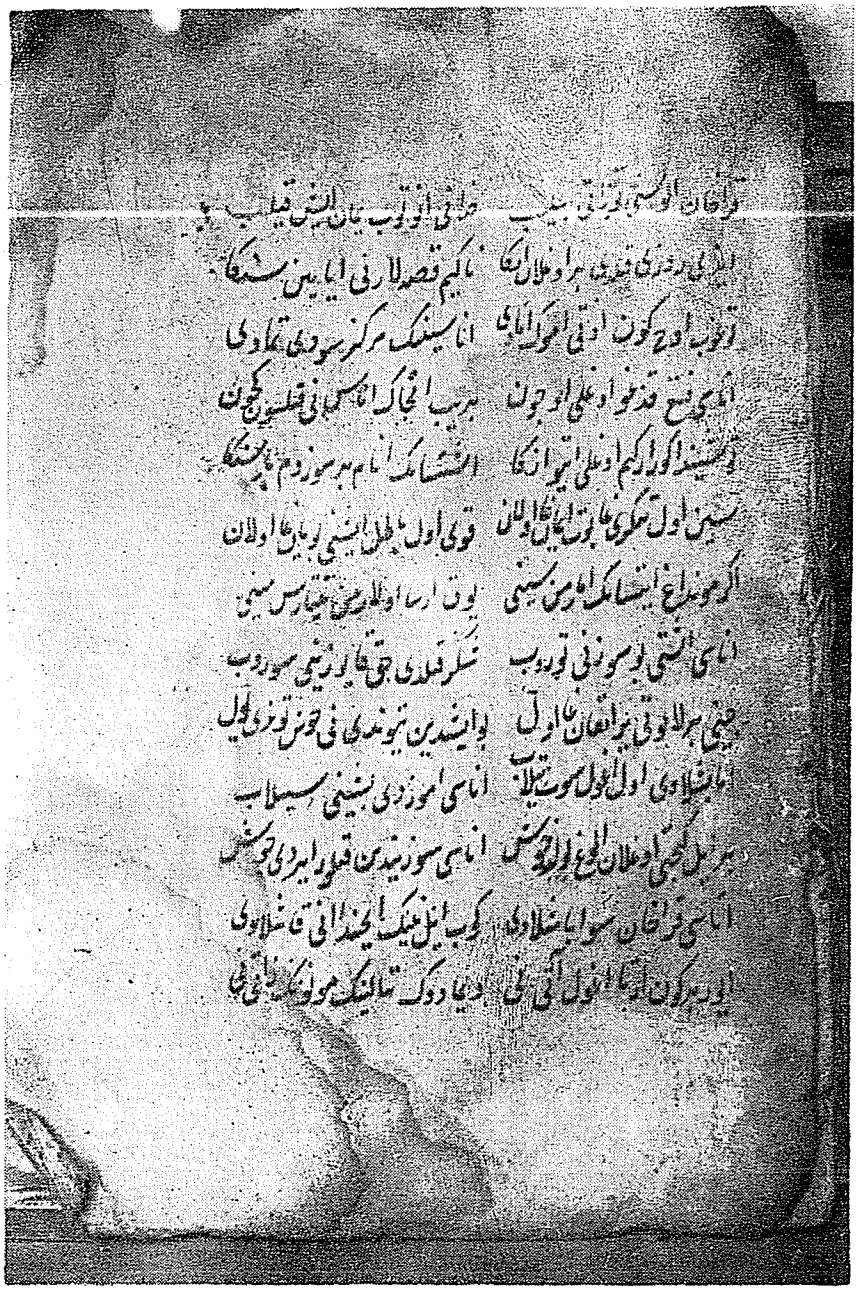
b. bk.	bahsine bakınız	k.a.	kavim adı
krş.	karşılaştırınız	ş.a.	şahıs adı
v.b.	ve benzerleri	y.a.	yer adı

Alt.	Altay Türkçesi	Küer.	Küer »
Bar.	Baraba »	Leb.	Lebed »
Çağ.	Çağatay »	OT.	Orta Türkçe
DT.	Doğu »	Osm.	Osmanlı Türkçesi
ET.	Eski Türkçe	Sag.	Sagay »
Harz.	Hârezm »	Sart.	Sart »
Kar.	Keraim Türkçesi	Soy.	Soyon »
Kaz.	Kazak »	Şor.	Şor »
Kıpç.	Kıpçak »	Tar.	Tarançı »
Kır.	Kırgız »	Tel.	Teleüt »
Kırm.	Kırım »	Tob.	Tobol »
Kkır.	Koman Türkçesi	Türkm.	Türkmen »
Kom.	Koman Türkçesi	Uyg.	Uygur »
Koyb.	Koybal »	Yak.	Yakut »

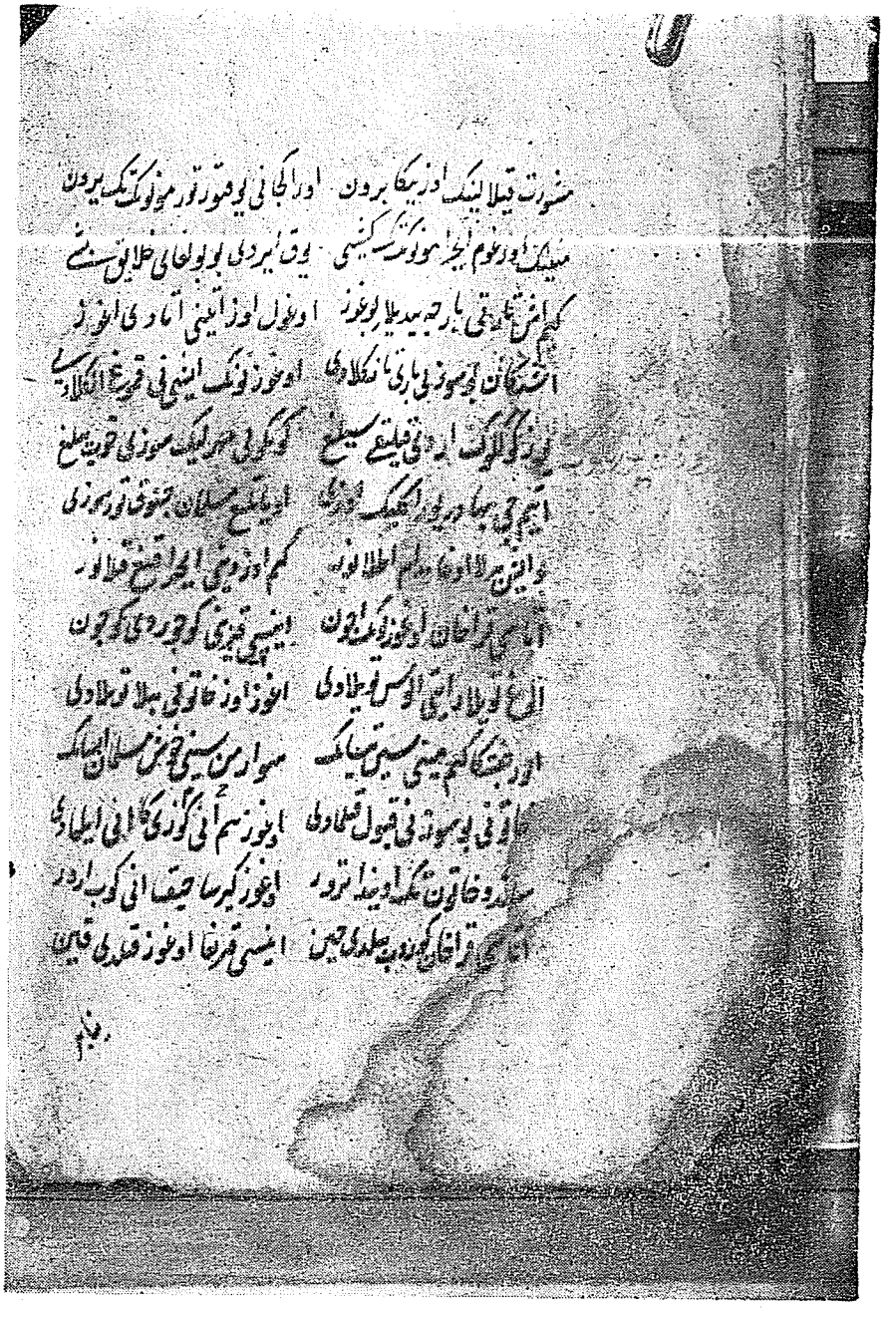
Abuşka.	Besim Atalay, Abuşka Lugatı veya Çağatay Sözlüğü, Ankara 1970
AGr.	A. von Gabain, Alttürkische Grammatik, Leipzig 1950 (2. baskı)

AH.	Edip Ahmed b. Mahmud Yükneki, Atebetü'l-hakayık (Yayınlayan : Reşid Rahmeti Arat), İstanbul 1951, T.D.K. yayınlarından, C. II. 32
An. Ind.	W. Bang-A. von Gabain, Analytischer İndex zu den fünf ersten Stücken der türkischen Turfan-Texte, Berlin 1931
Az. T.	Muharrem Ergin, Azeri Türkçesi, İstanbul 1971, İst. Univ. Ed. Fak. yayınları, No : 1633
Chag. Man.	János Eckmann, Chagatay Manual, Indiana University Publiacations, Uralic and Altaic Series, Volume 60, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1966
Clauson, EDPT.	Sir Gerard Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford 1972
Çağ. İsim-fiiller.	János Eckmann, Çağatayca'da İsim-fiiller, TDAY Belleten 1962, Ankara 1963, s. 51-60
Dîvân.	Kasgarlı Mahmud, Divanü Lugat-it-Türk (Yayınlayan : Besim Atalay), c. I-III, Ankara 1938-1941, Dizin Ankara 1943
DS.	Drevnetyurkskih Slovar', Akademiya Nauk CCCP, Institut Yazıkovnaniya, Leningrad 1969
Ebû Hayyân, el-İdrâk	Abû Hayyân, Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk (Yayınlayan : Ahmet Caferoğlu), İstanbul 1931
G. Doerfer, TMEN	Gerhard Doerfer, Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, c. I-IV, Wiesbadan 1969-1975
ET. 'de İsim-fiiller	Kemal Eraslan, Eski Türkçe'de İsim-fiiller (Partisipler), İstanbul 1974 (Doçentlik tezi)
ETŞ.	Reşid Rahmeti Arat, Eski Türk Şiiri, Ankara 1965, Türk Tarih Kurumu yayınlarından, VII. Seri, No : 45
Et-Tuhfetü'z-Zekiyye.	Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-lûgat-it-Türkiyye (Yayınlayan: Besim Atalay), İstanbul 1945, T.D.K. yayınlarından
İbnü Mühennâ.	İbnü Mühennâ Lûgatı (Yayınlayan : Aptullah Battal), İstanbul 1934
KB.	Yûsuf Has Hacib, Kutadgu Bilig (Yayınlayan : Reşid Rahmeti Arat), I Metin İstanbul 1947, II Tercüme Ankara 1959, Türk Tarih Kurumu yayınlarından, II. Seri, No : 20

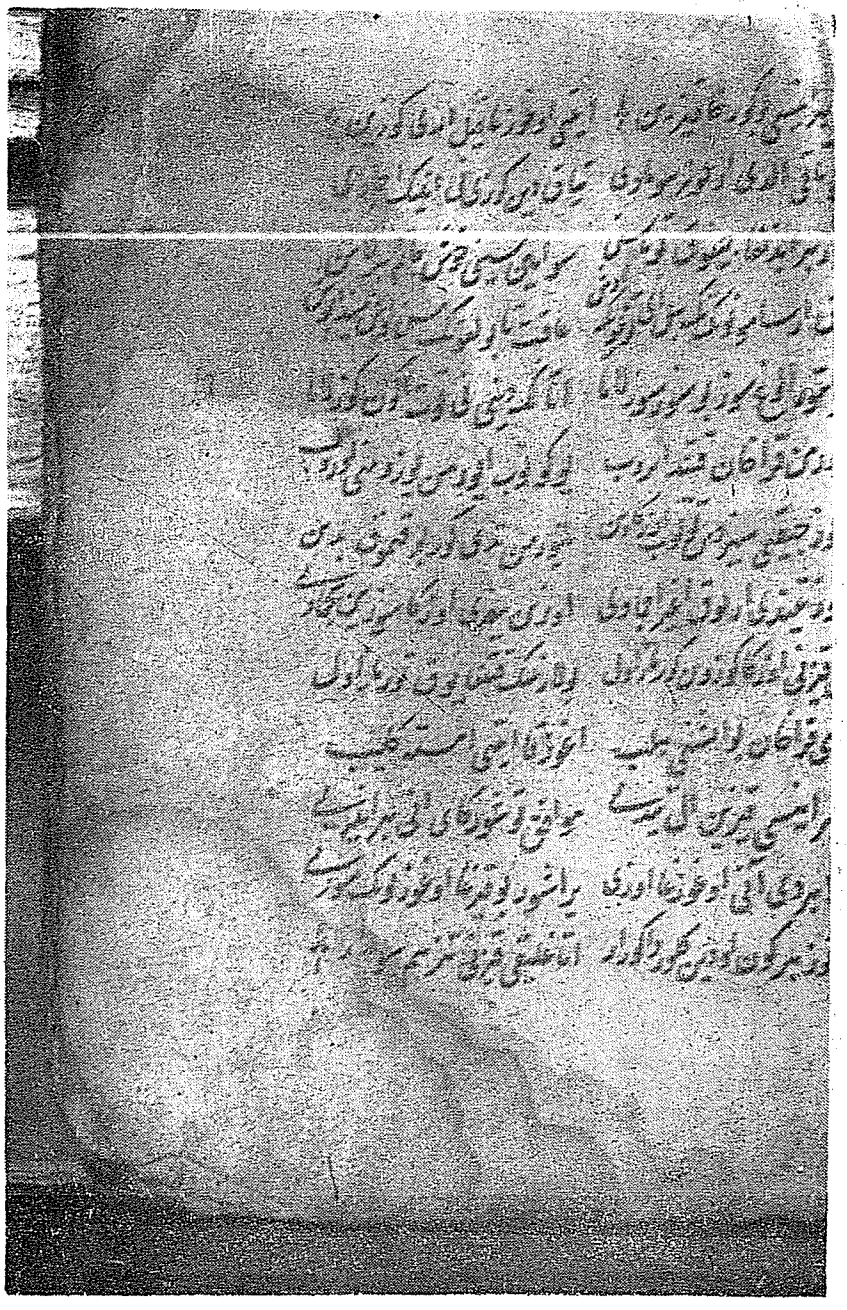
Nesâyim	Kemal Eraslan, Alî Şîr Nevâyî, Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve (Metin ve Dil Hususiyetleri), İstanbul 1969 (Doktora tezi)
OK.	Talat Tekin, A Grammar of Orkhon Turkic, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Volume 69, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1968
	Muharrem Ergin, Orhun Âbideleri, İstanbul 1970, MEB. 1000 Temel Eser : 32
Radloff, Wb.	Wilhelm Radloff, Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte, c. I-IV, Mouton and Co. 1960
Räsänen, Wb.	Martti Räsänen, Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen, Helsinki 1969
SDD.	Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi, c. I-IV, İstanbul 1939-1951, T.D.K. yayınlarından
Şeyh Süleyman.	Şeyh Süleyman Efendi-i Buharî, Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî, İstanbul 1298
TDB.	Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul 1972, İst. Üniv. Ed. Fak. yayınları : 785
TDG.	Jean Dény (Ali Ulvi Elöve), Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), İstanbul 1941, MEB. yayınlarından
TG.	Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, İstanbul 1974
TTS.	Tanıklariyle Tarama Sözlüğü, c. I-VI, Ankara 1963-1972
US.	Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul 1968, Türk Dil Kurumu yayınları : Sayı 250
Zenker, Wb.	Julius Theodor Zenker, Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch, Leipzig 1866

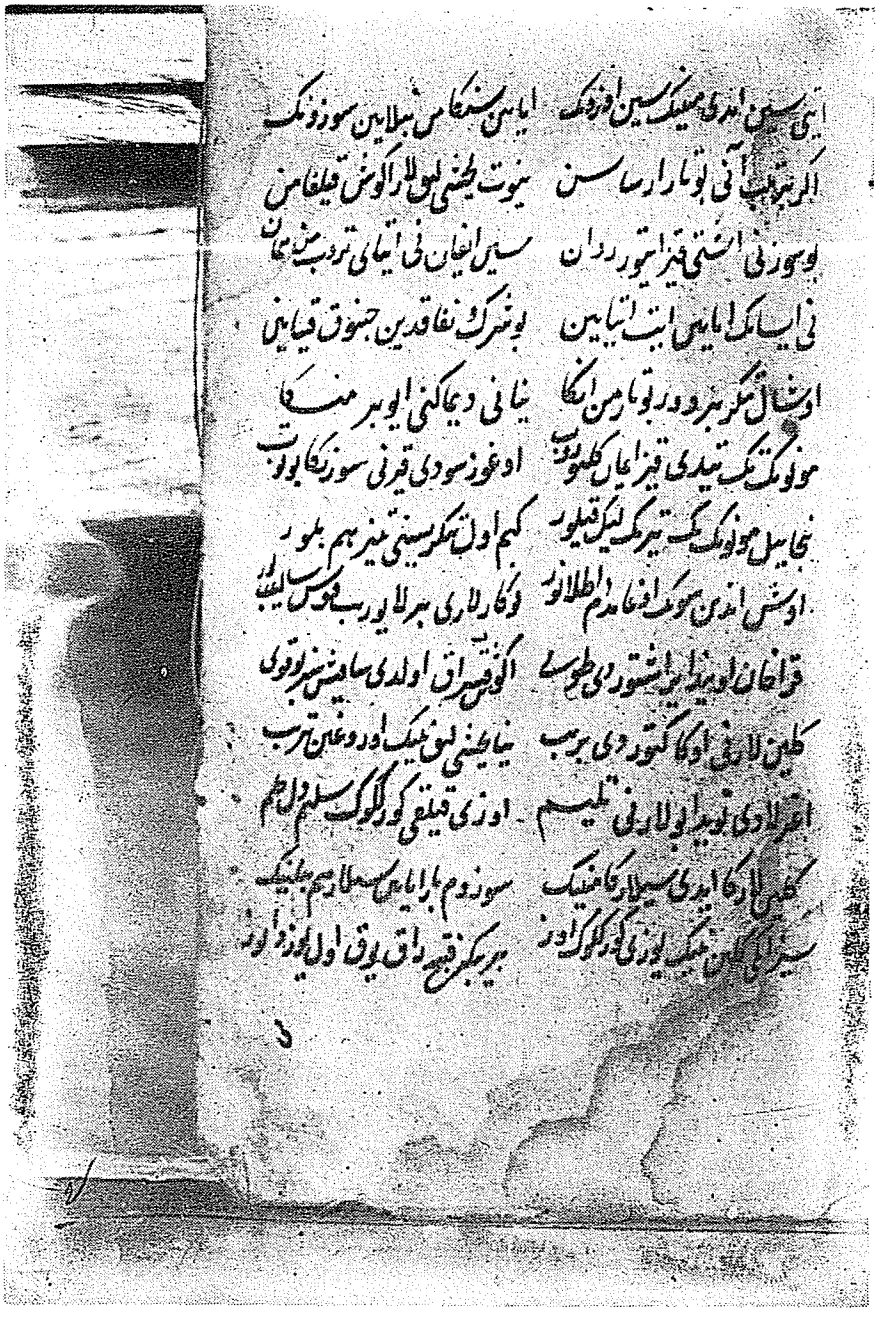
«Oğuznâme»

«Oğuznâme»

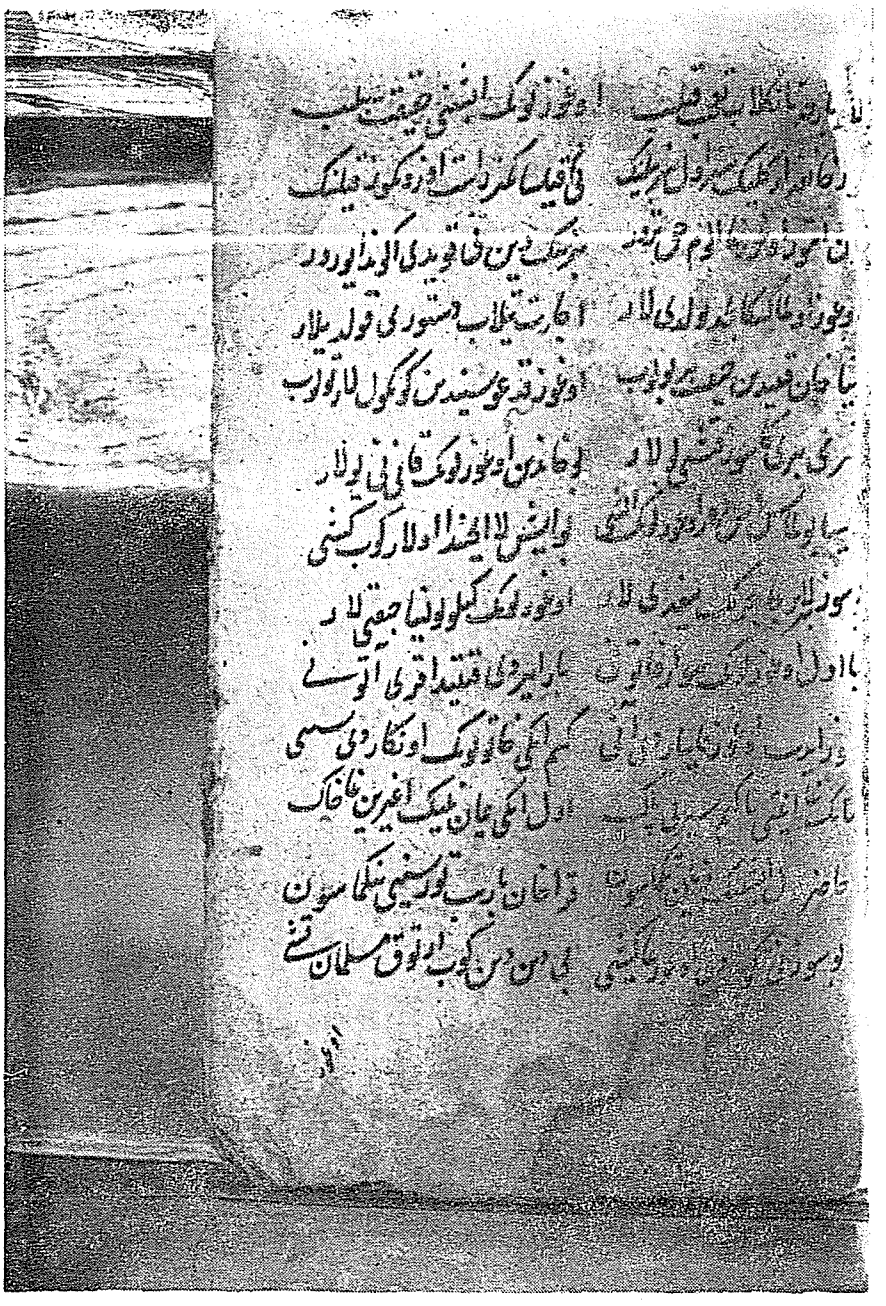
«Oğuznâme»

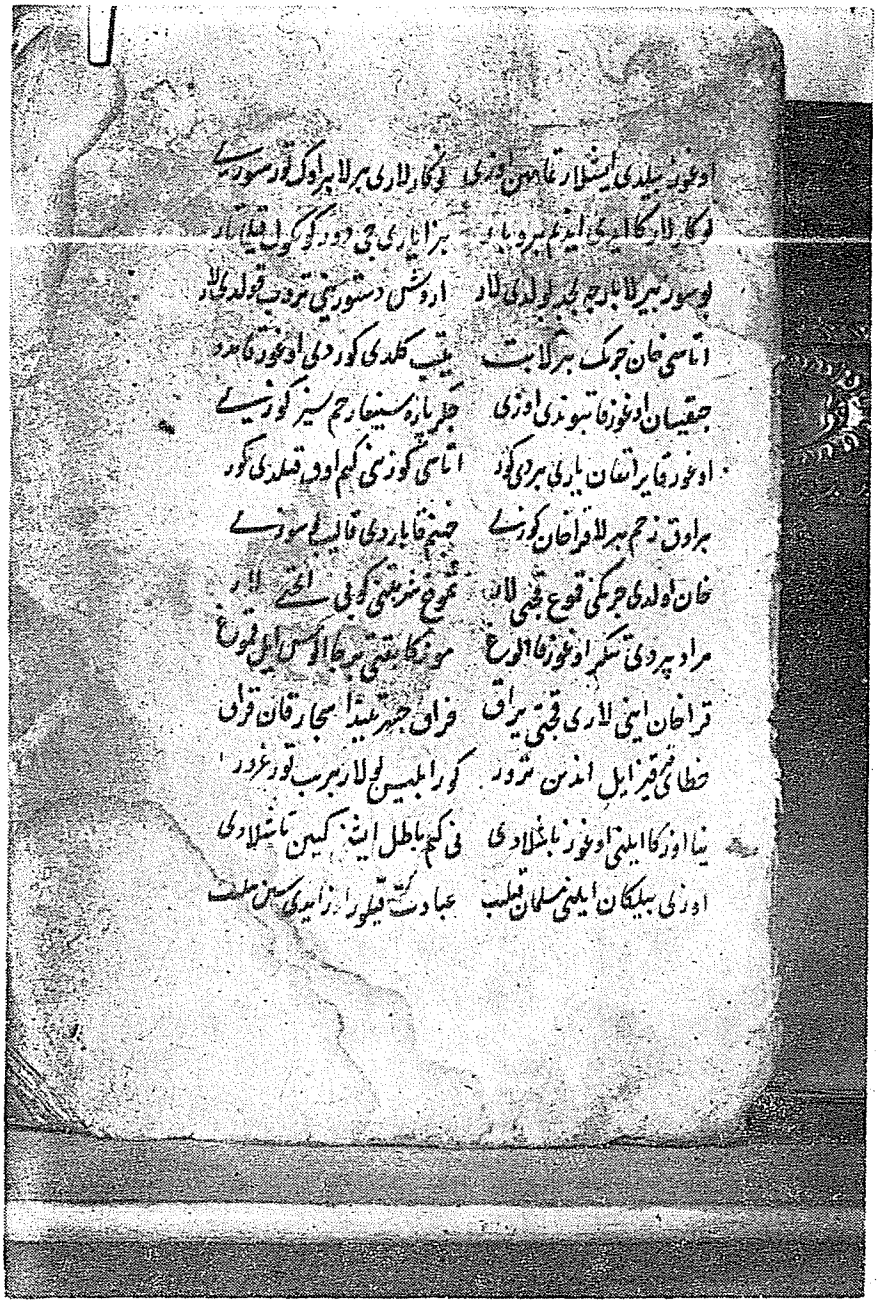
«Oğuznâme»

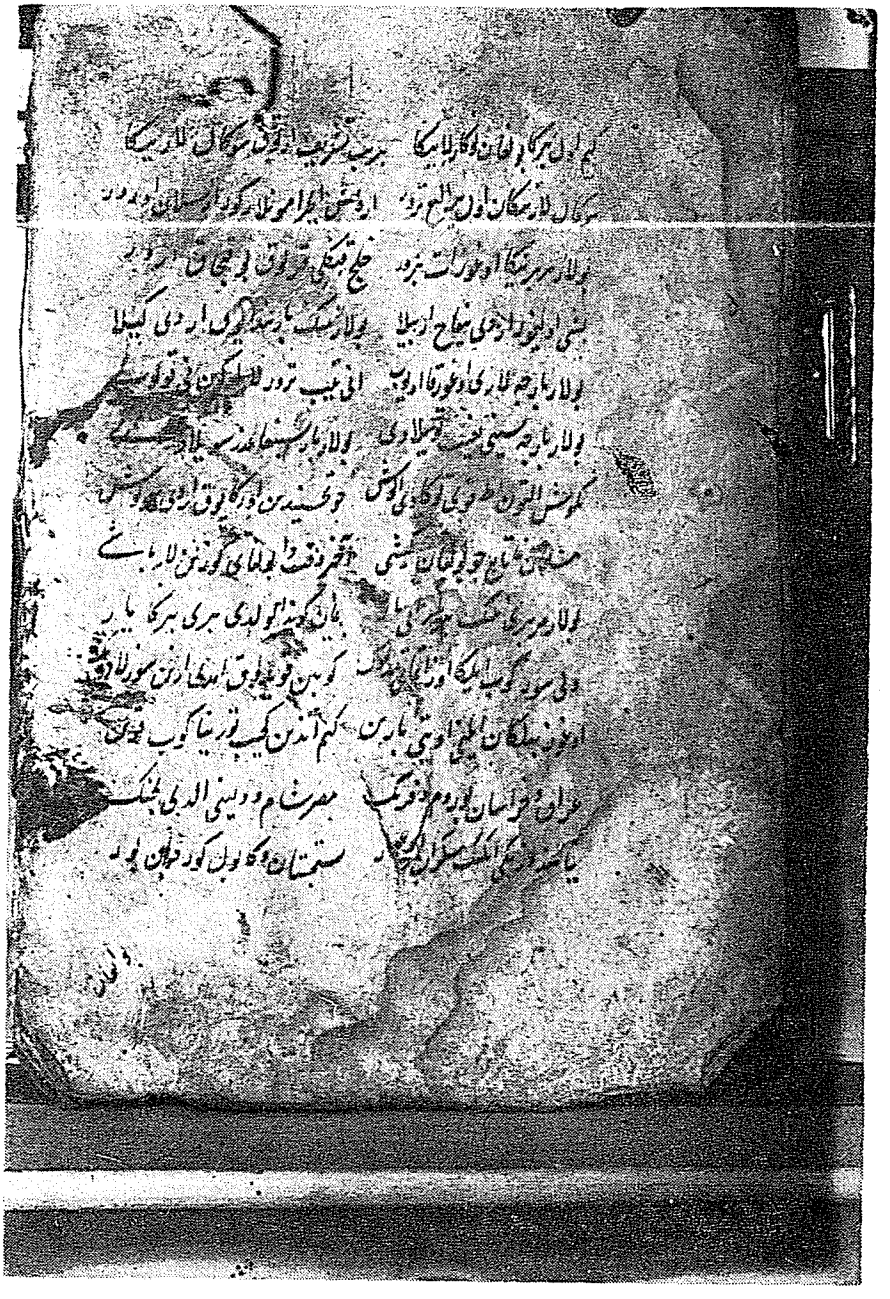
«Oğuznâme»

«Oğuznâme»

«Oğuznâme»

«Oğuznâme»